

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
Кафедра психології та соціології факультету гуманітарних та соціальних наук
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО
НУ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КЗВО «ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА АКАДЕМІЯ»
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ СЕВЕРОДОНЕЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНОЇ
АДМІНІСТРАЦІЇ

МАТЕРІАЛИ

XVI Всеукраїнської науково-практичної веб-конференції (з міжнародною участю)

«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА»

12 листопада 2021 року
м. Сєвєродонецьк

УДК 159.923
С 69

Рекомендовано до друку Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 2 від 29 жовтня 2021 року)

С69 Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства : матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної веб-конференції (з міжнародною участю) (м. Сєвєродонецьк, 12 листопада 2021 р.) / [редкол.: Ю. О. Бохонкова (голова)]. – Сєвєродонецьк: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. – 254 с.

Збірник містить матеріали XVI науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (12 листопада 2021 р.). До збірки увійшли тези доповідей, есе, присвячені сучасному науковому осмисленню основних трансформаційних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві у зв'язку із його інформатизацією та глобалізацією.

Матеріали друкуються мовою оригіналу. Відповідальність за достовірність фактів, цитат та інших відомостей несуть автори.

УДК 159.923
© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2021

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ

Постановка проблемы. Развитие личности в детском возрасте происходит под влиянием различных социальных институтов: семья, школа, средства массовой информации (СМИ) и социальная среда. В процессе развития личности ребенка от года до трех лет доминирует семья. В дошкольном детском возрасте к семье добавляется общение со сверстниками, взрослыми (помимо родителей), доступные СМИ. С поступлением в школу - сверстники, учителя, различные предметы и СМИ. С подросткового возраста - общение со сверстниками, друзьями и др. В дальнейшем идет самовоспитание и самосовершенствование личности ребенка. Кроме того, современные условия образования - обучения и воспитания, в целом, условия социальной среды, в которой живут и развиваются дети, являются катализатором для факторов, способствующих формированию личности детей и проблем, связанных с ними. Вместе с тем, среди указанных условий особо следует выделить развитие информационно-коммуникационных технологий, трансформирующих когнитивное, социально-психологическое развитие детей [4].

Изложение основного материала. Различный уровень жизни, связанный с проблемами общества и семьи, новые условия жизни, в которые вступила страна в связи с глобализацией и т.п., способствовало тому, что данная проблема стала на столько актуальной. Вместе с тем, в целом социально-экономические преобразования в Азербайджане, повлекшие за собой снижение уровня жизни определенной части населения, изменение привычного уклада жизни и нравственно-ценностных ориентаций, ухудшение социально-психологического климата в семье и ослабление ее воспитательных и образовательных возможностей, усиление агрессии по отношению к детям и т.п. являются причинами, которые обуславливают рост социального сиротства, безнадзорности детей и др. проблем детей, негативно влияющих на формирование личности детей [5].

Семье принадлежит основная роль в формировании нравственности, жизненных принципов и социально-психологических особенностей ребенка. Семья или создает личность, или разрушает ее, - во власти семьи укрепить или подорвать социально-психическое здоровье ее членов. Семья поощряет одни личностные влечения, одновременно препятствуя другим, удовлетворяет или пресекает личные потребности. Семья структурирует

возможности достижения безопасности, удовольствия и самореализации. Она указывает границы идентификации, способствует появлению у личности ребенка образа своего “Я”. От того, как строятся отношения в семье, какие ценности, интересы выдвигаются у ее старших представителей на первый план, зависит, какими вырастут дети. Социально-психологический климат семьи оказывает воздействие на моральный климат и здоровье всего общества. Ребенок очень чутко реагирует на поведение окружающих, взрослых и быстро усваивает уроки, полученные в процессе семейного воспитания [1].

Проблемные и неблагополучные семьи негативно влияют на формирование личности детей. Перевоспитать детей из таких семей практически невозможно. Ибо, ребенок уже усвоил там определенные правила, и общество будет расплачиваться за подобные пробелы в воспитании. Итак, именно социально-психологическая среда и эмоциональная атмосфера семьи являются важными факторами влияния на формирование личности детей.

Семья подготавливает ребенка к жизни, является его первым агентом и самым глубоким источником социальных идеалов, закладывает основы гражданского поведения. Важнейшим принципом организации воспитательного процесса является его комплексность, системность и дифференцированный подход. Комплексность и системность означает необходимость воздействия по возможности на все стороны формирующейся личности ребенка (ее интересы, потребности, разум и эмоции), единство основных направлений воспитательного процесса – социально-политического, трудового, нравственного, этического и др. Необходимо максимальное разнообразие средств воспитательного воздействия, их системность, согласованность, целесообразность и мера. Наиболее полно и адекватно раскрыть место и роль воспитания в процессе становления личности помогает адаптивно-развивающаяся концепция социализации. Она позволяет ориентироваться в воспитательных воздействиях на целостного человека с учетом конкретных состояний и отклонений на каждом из его уровней: биологическом, психическом и социальном [6].

Социализация человека продолжается всю жизнь, и это создает предпосылки для организации непрерывного воспитания творческой, мобильной личности. Научный подход к изучению формирования и социально-психологического развития личности детей, сформировался давно, поскольку эта проблема имеет такую же древнюю историю, как и само человеческое общество. Воспитание, обучение, образование и социализация подрастающего поколения имеет большое значение для здорового функционирования общества, и потому испокон веков находилось в центре внимания общественности, государственных и

руководящих в целом структур. Как подчеркивает Президент Азербайджана Ильхам Алиев, «организация обучения и воспитания детей – будущего Азербайджана на самом высоком уровне, охрана их здоровья находятся в центре внимания социально-экономической политики, осуществляемой сегодня нашим государством. Фонд Гейдара Алиева также вносит важный вклад в работу, проводимую государством в данном направлении» [2]. Очевидно наличие множества трудностей в решении этой проблемы, но, между тем, их можно разрешить через призму более глубоких научных и практических методов и методологий философских и социологических учений. Для этого, необходима интенсификация системы образования, реализация общечеловеческих духовных, национальных /религиозных/ ценностей. И для претворения в жизнь этой важной цели, наряду с усвоением общечеловеческих духовных ценностей, нужно оставаться верными собственным традициям, национально-культурным ценностям и историческому прошлому своего народа, так как эти ценности имеют особо важное значение в процессе формирования нового поколения. В силу этого, можно сослаться на слова общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева, который неоднократно в своих выступлениях отмечал: «...Наш собственный корень, очень здоровый корень, и мы должны гордиться им. Самым важным фактором успеха в жизни является верность своему корню...», что является могучим воспитательным средством. «...Азербайджанский народ сохранил, и впредь будет сохранять свои исторические корни, свои национальные ценности, духовные ценности...» [3].

Выводы. В данных условиях назрела потребность разработки и осуществления научно обоснованной программы решения всех этих сложных проблем с привлечением не только социологов, демографов, психологов, но и философов и экономистов. В программе, по нашему мнению, следует предусмотреть систему мер, рекомендаций, планов, направленных на устранение или, по крайней мере, снижение возникших противоречий в экономической, социальной, воспитательной, духовной сферах жизни семьи и общества, ибо это сказывается на формировании и развитии личности детей. В изменяющихся условиях современной общественной жизни возникла необходимость переосмысления характера воспитательного процесса и формирования на междисциплинарной основе современной концепции решения вопроса, - формирования личности детей, отвечающей реалиям сегодняшнего дня и будущего общества, современной социальной политике нашего государства. От того, насколько оптимально, согласованно решается видимое противоречие между этими факторами, во многом будет зависеть гармоничное и эффективное обустройство будущего общества.

Список использованной литературы

1. Бреева Е.Б. Дети в современном обществе. М., 1999.
2. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в рамках поездки в Мингячевир принял участие в открытии детского сада, построенного по инициативе Фонда Гейдара Алиева [Электронный ресурс] Режим доступа до ресурсу: <http://www.1news.az/>
3. Речь Президента Республики Гейдара Алиева на встрече с молодёжью по случаю дня молодёжи Азербайджана...// Газета «Бакинский рабочий», 3 февраля, 2001 г.
4. https://studopedia.ru/4_169716_rol-sotsialnih-faktorov-v-razvitii-lichnosti.htm 08.11.2021.
5. <https://sites.google.com/site/vvedeniavsejnuupsihologiu/home/osnovnye-problemy-sovremennoj-semi> 08.11.2021.
6. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/vospitatelnaya-rabota/2020/11/11/semya-vazhneyshiy-institut-vospitaniya-detey> 08.11.2021.

Алиева Ягут – доктор философии по социологии, доцент кафедры социологии факультета социальных наук и психологии Бакинского государственного университета.

Алиева Севиндж – доктор философии по социологии, преподаватель кафедры социологии факультета социальных наук и психологии Бакинского государственного университета.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в політичній, економічній, духовній сферах суспільства за останні десятиріччя, радикально впливають на ціннісні орієнтації і вчинки людей. В силу особливої сприйнятливості та високої соціальної мобільності студентської молоді виникнення нових ціннісних орієнтацій і девальвація колишніх торкнулися цієї перехідної соціальної групи більшою мірою, ніж інших верств суспільства.

Проблеми ціннісних орієнтацій юнацького віку торкається Н. С. Бондар при дослідженні формування особистісної репрезентації життєвого шляху. Н. О. Волковою, І. В. Дубровіною, Б. С. Кругловим та іншими науковцями вивчалися структура й динаміка ціннісних орієнтацій особистості в старшому шкільному й студентському віці. Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій з індивідуально-типологічними особливостями особистості досліджувався Н. О. Волковою, К. Д. Шафранською та Т. Г. Сухановим, а з професійною спрямованістю студентів – В. М. Куніциним, Л. В. Разживіною.

Викладення основного матеріалу. Під ціннісними орієнтаціями розуміється відносно стійка, соціально зумовлена спрямованість особистості на ті чи інші цілі, що мають для неї сенсожиттєве значення, та на певні способи їх досягнення, які виражаються у вигляді будь-яких особистісних якостей, зразків (способів) поведінки і такими, що є відносно незалежними від соціальних ситуацій [3].

Ціннісні орієнтації, виконуючи функцію відбору, мають суттєвий вплив на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю і корекції, комунікації. Вони є чинником, що регулює і частково детермінує мотивацію. Ціннісні орієнтації є специфічним результатом, якого можна досягнути в майбутньому, тобто вони виконують і системотвірну функцію в структурі цілісної людини, і функцію цілеспрямованості її поведінки. Якщо цінності є психологічною підставою рішень про сенс життя, то ціннісні орієнтації визначають шляхи його реалізації [4].

Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються і функціонують на основі системи цінностей, виробленої суспільством, нерозривно і тісно пов'язані з цим утворенням. В суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору діяльності і субординації цілей [1].

Аналіз змістовної сторони ієрархічної структури ціннісних орієнтацій показує, що вони формуються за певних психолого-педагогічних умов. Необхідними умовами для формування ціннісних орієнтацій студентів виступають організація й стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на ті чи інші цінності; використання інтерактивних технологій у процесі роботи з формування ціннісних орієнтацій, організація різноманітної позааудиторної діяльності студентів. Спеціально організовані психологічні тренінги, а також активні методи навчання, включені у навчально-виховний процес професійної підготовки студентів, будуть ефективним інструментом розвитку ціннісно-орієнтаційної сфери майбутніх фахівців. Університет організовує лекції, науково-практичні конференції і творчі зустрічі з провідними діячами науки, культури і мистецтва, екскурсії, пізнавальні тури, в процесі яких студенти не тільки підвищують свій освітній потенціал, але і досягають певного культурного рівня. Варто розширювати горизонти системи позааудиторної роботи, до яких належать: наявність мотивації і потреби в інноваційних змінах власної діяльності та самовдосконалення; інтерес до проектної діяльності у межах позааудиторної роботи; бажання створювати власні проекти своєї майбутньої професійної діяльності; наявність банку молодіжних проектів; залучення студентів до взаємодії з громадськими організаціями. Саме різноманітні види діяльності є основними в розвитку особистості студента, формуванні його ціннісного світу. Важливу роль відіграє особистість викладача. Вплив педагога на особистість студента має бути спрямований на розвиток у студента активного прагнення до вдосконалення своїх життєвих та професійних цінностей. Від світогляду педагога, його активної життєвої позиції багато в чому залежить процес формування ціннісних орієнтацій студента [2].

Висновки. Отже, аналізуючи ціннісні орієнтації, можна робити висновки про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати. Ціннісні орієнтації є результатом саморозвитку особистості, структурування відносно зовнішньої діяльності процесу реалізації і процесу розгортання особистісних цінностей і смислів. Складна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів, переконань, яка складає спрямованість особистості і відображає ставлення до об'єктивної дійсності, служить основою ціннісних орієнтацій особистості.

Список використаної літератури

1. Алексеева В.Г. Ціннісні орієнтації як чинник життєдіяльності і розвитку особистості / В.Г. Алексеева // Практична психологія. -2007. - № 5. - С. 15-23.
2. Барчій М. С. Ціннісні орієнтації в структурі спрямованості особистості / М. С. Барчій, О. Ю. Воронова // Науковий вісник Мукачівського державного

- університету. Серія "Педагогіка та психологія" : збірник наукових праць / гол. ред. Г.В. Товканець. – Мукачево : МДУ, 2020. – Випуск 1(11). – С. 254-257.
3. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2006. – Т. 8. – Вип. 6. – С. 40–45.
  4. Драч С.В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / С. В. Драч // Зб. наук. Праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету Україна. – 2010. – № 2. – С. 26-30.

Барчій Магдалина Степанівна – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.

Воронова Ольга Юрївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.

PRINCIPLES OF PEDAGOGICAL PROJECTION

Problem definition. Education of creative personality requires from the teacher understanding of methodological and psychological-pedagogical aspects of educational, research and labour activity, logic of educational actions on development of personality's productive abilities. The teacher needs to understand both the essence and patterns of the specialist activity he prepares, and the essence and logic of their own professional and pedagogical activities for the training and education of such a specialist. Today in the state pedagogical science pedagogical projection is interpreted as an independent multifunctional pedagogical activity, determines the creation of new or transformation of existing conditions of the education process and training. Among the main functions of project activities, it is accepted to allocate research, analytical, prognostic, and transforming. Projection is also characterized by constructiveness, i. e. the focus on obtaining a definite practically significant result based on prognostic knowledge. This project activity differs from the simple identification and description of general pedagogical patterns inherent, for example, scientific and pedagogical activities. Based on the classical triad "nature - society - man", scientists also identify natural, technical (engineering) and social projects.

Statement of basic material. Projection in the field of pedagogy and education belongs to the social sphere, and its product can be classified as humanitarian projects. It should be emphasized that the meaning and purpose of humanitarian projection is to improve what is determined by the peculiarities of human nature and human relations.

There are two different strategic types of pedagogical projection: adaptation to the social environment and its conditions (a kind of way teachers respond to social challenges by education) and improving or transforming the environment in accordance with their values, goals, beliefs.

V. Slobodchikov writes about two types of projection, dividing: 1) psychological and pedagogical projection of educational processes, meaning learning as the development of methods of activity; formation as the development of a perfect form of action; education as maturation and socialization; 2) socio-pedagogical design of educational institutions and the educational environment in which the relevant processes are implemented [3]. Noting the variety of practical design options, we can identify two main areas. The first involves designing and creating projects in intensive forms. These include organizational, innovative, productive games and design meetings. The second direction is correlated with the joint step-by-step design of the educational process by all its participants, where the design process itself is

considered as one of the factors in an educational institution formation of humanistic orientation.

The concept of "pedagogical projection" is used as a team, unites all types of project activities, the subject of which may be a teacher; they are carried out for pedagogical purposes, or their result has pedagogical consequences. The use of the project method allows to implement the activity approach in teaching, to apply the knowledge and skills acquired during the study of disciplines at different stages of training, to integrate them in the process of working on the project. In this case, the didactic unit is taken not any section of science, but some of the specific materials and teach to perceive the complex as a "combination of different phenomena in receptive forms of thinking." This provides positive motivation and differentiation in learning, activates independent creative activity of students in the implementation of projects.

There are the following types of pedagogical design, which are currently being actively developed: 1) socio-pedagogical projection aimed at changing the social environment or solving social problems by pedagogical means; 2) psychological and pedagogical projection, the purpose of which is the transformation of man and interpersonal relationships in the educational process; 3) educational projection focused on designing the quality of education and innovative changes in educational systems and institutions [1].

Socio-pedagogical projection first arose in response to the desire in the course of pedagogical interaction to solve certain socially significant problems facing children and adults in everyday life. Currently, it mainly performs the functions of pedagogical ordering of the socio-cultural environment, identifying and changing external factors and conditions that affect the development, education, formation, socialization of human. The result of socio-pedagogical design often becomes the basis for the organization of more effective functioning of educational systems, thereby allowing to change the potential opportunities for the deployment of actual pedagogical processes.

Within the framework of educational projection, projects for the development of education in the state as a whole and in individual regions are created. Projects for the establishment of educational institutions, reform of education management bodies and their subordinate institutions are being implemented. Educational standards and content of education of all levels are formed.

Psychological and pedagogical projection involves the construction of models and processes associated with the transformation of personality and interpersonal relationships, based on the characteristics of motivation, perception of information, knowledge acquisition, participation in activities, communication. In the centre of the attention is the pedagogical process as such; conditions of effective teaching and education, pedagogical technologies; forms

of interaction between students and the teacher, ways of self-design of personality [2].

The considered positions determine three main variants of analysis and construction of the project context in the field of education: socio-cultural, psychological-pedagogical, and educational. At the present stage, scientists have developed the following principles of pedagogical projection: the principle of human priorities, which focuses on the person - a participant in subsystems, processes, or situations. This priority means the humanistic and appropriate nature of learning; self-development principle of designed systems, processes, situations, which involves their creation of dynamic, flexible, capable in the course of implementation to change, restructure, complication or simplification; the principle of dynamism, which provides for the movement of the system from the essence of the higher order to the essence of the lower order; the principle of completeness, which provides for the implementation of the system of requirements for its operation in the designed object; the principle of diagnosis, which involves the organization of continuous feedback, implementation of measuring tools, monitoring the functioning of the system in practice; the principle of constructive integrity, which provides for the establishment of a strong relationship between the components of the methodological system and the stages of its design and implementation in practice [4].

Conclusions. In ideal form the results projection provides of both material and practical and spiritual activities, i. e. both the external and internal world of human. This judgment is valid for any activity in the social sphere, including pedagogical. Projection is currently considered as the most important component of pedagogical activity. This process covers educational systems of different levels (federal, regional, municipal), the content of education, pedagogical technologies, management of the pedagogical process, planning and control of the development of the institution and more. Summing up, we emphasize the following: pedagogical projection is a complex, independent phenomenon, the understanding of which is impossible without reference to its roots, traditions and modern achievements of pedagogy, which, in turn, determines its methodology and prospects for further development.

List of literature references

1. Lozova V. Trotsky G. Theoretical foundations of education and training [Teoretychni osnovy vykhovannya i navchannya] *Textbook*. Khark. state ped. Univ. GS Frying pans. 2nd ed., Ed. and ext. Kharkiv: "OVS", 2002. P. 361-383.
2. Basic principles of development of higher education in Ukraine in the context of the Bologna process (documents and materials of 2003-2004) [Osnovni zasady rozvytku vyshchoyi osvity Ukrayiny v konteksti Bolons'koho protsesu (dokumenty i materialy 2003-2004 rr.)] Ed. V. Kremenya. Author. Col.: M. Stepko, Ya. Bolyubash, V. Shinkaruk, V. Grubianko, I. Babin. Ternopil. Published by TSPU. V. Hnatyuka, 2004. 147 p.

3. Slobodchikov V. Theory and diagnosis of development in the context of psychological anthropology [Teoriya i diahnostyka rozvytku v konteksti psykholohichnoyi antropolohiyi] *Psychology and personality*. 2014. № 2. P. 5-45.
4. Shamova T., Davydenko T., Shibanova G. Management of educational systems [Upravlenye obrazovatel'nyy systemamy] M.: Publishing Center "Academy", 2002. 384 p.

Barchi Beata Vasilivna - candidate of psychological sciences, docent, docent of psychology department Mukachevo state university.

ПСИХОЕМОЦІЙНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК НАПРЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ З ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ

Постановка проблеми. У психології спорту психологічна підготовка спортсменів є одним із видів формування особистості спортсмена. Для досягнення змагальних результатів у тренувальній діяльності відпрацьовуються технічні, тактичні спортивні елементи, особливого значення набуває психологічна підготовка та психоемоційна саморегуляція.

Викладення основного матеріалу. Психологічна підготовка спортсмена як до тренувальної, так і змагальної діяльності ґрунтується на фізичній/тренувальній та психологічній підготовці. Тому, одним з основних завдань психологічної підготовки спортсмена є формування психологічної готовності спортсмена до процесу тренувальної підготовки, а також розвиток навичок психоемоційної регуляції спортсмена при участі у змаганнях. «Психологічна готовність особистості» визначається функціональним та особистісним підходами психологічного вивчення і трактується як передумова та результат цілеспрямованої діяльності.

В. В. Клименком психологічна готовність спортсмена визначається як: «процес психологічного підготування спортсмена – один з видів формування особистості, що зміцнює взаємозв'язки її властивостей, мотивів, знань, навичок і вмінь, осмислення її соціальної значущості для майбутньої діяльності» [4, с. 166].

В. Ю. Сосіна визначає психічну готовність спортсмена як «стан спортсмена, набутий у результаті підготовки (також і психологічної), і який дозволяє досягти певних результатів у змагальній діяльності» [5, с. 4].

Розвиток психологічної готовності полягає в моделюванні образу майбутніх результатів та досягнень спортивної діяльності, технічному відпрацюванні спортивних елементів, дій, їх послідовності, а також у розвитку самооцінки (когнітивно-емоційна оцінка фізичної та психологічної підготовленості), самовладання, цілеспрямованості у досягненні спортивних і змагальних результатів. Формування психологічної готовності спортсмена до тренувальної діяльності передбачає фізичну спеціальну, технічну, теоретичну та психологічну підготовку.

Психологічна підготовка спортсмена включає такі напрями підготовки, як: адаптація і соціалізація, режим навантаження та раціоналізація відпочинку, розвиток навичок психоемоційного владання та саморегуляції.

Досліджуючи емоційну регуляцію В. Зарицька [2], у контексті аналізу проблеми, відзначає поняття «саморегуляція» і трактує його визначення та характеристики, як: «...процес впливу на власний фізіологічний і нервово-психологічний стан; ... саморегуляція суттєво залежить від бажання людини керувати власними емоціями, почуттями та переживаннями, і як наслідок – поведінкою; ... здатність до саморегуляції не дається від народження, а розвивається в процесі життя, тобто піддається формуванню і вдосконаленню...» [2; 6, с. 162].

Л. Гримак [1] розглядаються механізми, рівні саморегуляції та підходи до їх здійснення:

1) інформаційно-енергетичний – регуляція стану психічної активності організму (реакція «відреагування», катарсис, зміна притоку нервової імпульсації, ритуальні дії);

2) емоційно-вольовий рівень саморегуляції життєдіяльності (самопереконання, самонаказ, самонавіювання, самопідкріплення);

3) мотиваційний – саморегуляція мотиваційних складових життєдіяльності особистості (неопосередкована і опосередкована);

4) особистісний – самокорегування особистості (самоорганізація, самоствердження, самодетермінація, самоактуалізація) [1; 6, с. 162].

К. Ізардом [3] визначено три напрями зниження дії дискомфортних небажаних емоцій:

- заміна однієї емоції іншою (заміна однієї емоції на протилежну до тієї, яку людина переживає);

- когнітивна-вольова регуляція (вольовими зусиллями з використанням мислення переключення уваги з небажаної емоції на мотиваційну емоцію/образ події/успіху/перемоги, що створює позитивні емоційні переживання)

- фізична регуляція (застосування фізичної активності як способу зниження емоційної напруги).

У психології спорту використовуються чотири види психоемоційної саморегуляції:

1. Аутогенне тренування (метод впливу на стан нервової системи для управління психоемоційною напругою шляхом зниження тону м'язів, стабілізації дихання, мобілізуючи ресурси організму).

2. Психорегулююче тренування (процес психоемоційної регуляції, спрямований на зниження психічної/фізичної напруги шляхом застосування заспокійливих та мобілізуючих технік розслаблення м'язів та сприяння координації рухів).

3. Психом'язове тренування (розвиток образно-рухових уявлень дії/діяльності шляхом тренування концентрації уваги на контролі рухів).

4. Идеомоторне тренування (динамічно повторюване уявлення й активне подання техніки рухів, що сприяє кращому їх оволодінню та вдосконаленню техніки здійснення максимально точних рухів).

Висновки. Психоемоційна саморегуляція спортсмена у процесі тренувальної діяльності, а також психологічної підготовки до змагань, передбачає володіння прийомами аналізу емоцій та владання емоційним станом відповідно до ситуації. Розглянуто механізми та види психоемоційної саморегуляції.

Список використаної літератури

1. Гримак Л. П. Общение с собой: Начала психологии активности. М.: Политиздат, 1991. 320 с.
2. Зарицька В. В. Саморегуляція емоцій в структурі емоційного інтелекту. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2010. № 6. С. 33-37.
3. Изард К.Э. Психология эмоций. СПб. «Питер», 1999. 464 с.
4. Клименко В. В. Психология спорта: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2006. 432 с.
5. Сосіна В. Ю. Психологічна підготовка в спорті. Львів. 2013. 19 с. URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/7422/1/5%20.pdf>
6. Цілінко І.О. Теоретичний аналіз емоційної саморегуляції особистості. Молодий вчений. № 8 (23). 2015. С. 161-164. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/8/34.pdf>

Бегеза Людмила Євгенівна - доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Кайзерова Ангеліна Володимирівна – аспірантка кафедри психології Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Постановка проблеми. Трансформація суспільства, зміна усталених стереотипів, соціальна нестабільність зумовлюють звернення до проблеми ціннісних орієнтацій, розвиток яких ускладнений зломом системи соціальних цінностей та ідеалів, розпадом традиційних інститутів соціалізації, відмовою від колишніх морально-правових засад і соціальних нормативів, еталонів соціальної поведінки. Формування ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризових викликів сучасності відбувається в ситуації загальної ціннісно-нормативної невизначеності, а зростання значущості економічної діяльності викликало в шкільному середовищі домінування цінностей багатства, влади, соціального успіху. Старшокласники виявляються незахищеною й морально невідповідною соціально-демографічною групою, що актуалізує заявлену тему дослідження. Тож метою даної статті є з'ясування особливостей ціннісних орієнтацій у старшому шкільному віці.

Викладення основного матеріалу. Формування ціннісних орієнтацій особистості у старшому шкільному віці є предметом уваги Л. Божович, Б. Волкова, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, В. Моргуна, В. Собкіна та ін. Ціннісні орієнтації – одне з найважливіших утворень у структурі свідомості та самосвідомості людини, закріплене життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань, відмежовуючи суттєве, важливе для окремої людини, від несуттєвого [3]. Л. Божович з'ясувала, що період 15-16 років характеризується усвідомленням свого місця в майбутньому, тобто народженням життєвої перспективи (уявленням про бажаний образ «Я», результативність життя), адже вихід із підліткової кризи завершується виникненням особливого особистісного новоутворення – самовизначення, що характеризується усвідомленням себе як члена суспільства [2]. Д. Фельдштейн наголошував на виникненні нових ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів; у перехідний період ціннісні орієнтації дитини вступають у протиріччя зі сформованою системою мотивів і потреб, приводячи їх до якісної перебудови. На характер становлення і розвитку цінностей сучасних старшокласників впливають зовнішні та внутрішні фактори: до зовнішніх факторів (за Ф. Райсом) можна віднести елементи мікро - і макросередовища (до перших належать референтні групи і їх цінності, в тому числі найближче оточення, до других – традиційна система загальнолюдських цінностей, культура, ЗМІ і різні соціальні інститути); до внутрішніх чинників – стать, вік, індивідуальні задатки, здібності, потреби індивіда. Дана модель відображає

послідовні стадії динаміки системи ціннісних орієнтацій особистості, відповідаючи поступовому освоєнню життєвих середовищ, межі яких визначаються засвоєними на даному рівні розвитку цінностями [1].

Дослідники ціннісно-нормативної сфери сучасних школярів визначають її особливості: переважно розважально-рекреативну спрямованість життєвих цінностей та інтересів, що підкріплюється прямим впливом масової культури; вестернізацію культурних потреб та інтересів, витіснення цінностей національної культури; істотне збільшення індивідуалістичного і прагматичного аспекту в змісті цінностей.

В експерименті, який проводився у Кременчуцькій гімназії №3 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області, брали участь 43 старшокласники. Програма емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій старшокласників включала методики: «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча для класифікації системи цінностей і визначення змістовної сторони спрямованості особистості; «Здійснення бажань» Е. Помиткіна для виявлення сформованості духовних цінностей; «Діагностику реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової для вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності.

За методикою М. Рокіча виявлено переважання у старшокласників таких цінностей, як «здоров'я», «любов», «наявність гарних і вірних друзів», «матеріально забезпечене життя». Також учням хочеться мати цікаву роботу й самостійність, незалежність у судженнях і вчинках. Отже, серед термінальних переважають індивідуалістичні цінності міжособистісних відносин; 17 та 18 ранги займають «краса природи і мистецтва», «творчість», «суспільне визнання» і «щастя інших». Серед інструментальних цінностей домінують «чесність», «життєрадісність», «освіченість»; найменш значущими є «непримиримість до недоліків у собі та інших», «старанність – дисциплінованість», «терпимість». Дослідження за методикою Е. Помиткіна показало, що п'ятий рівень свідомості, який характеризується орієнтацією на буттєві та духовні цінності (краси, добра та істини), усвідомлення цінності вірності, довіри в стосунках, доброзичливості, допомоги потребуючим притаманний 10% старшокласників; 15% школярів властиві третій і четвертий рівні свідомості (орієнтація на соціальні цінності); другий рівень свідомості, що характеризується орієнтацією на сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість та слухняних дітей спостерігається у 40% досліджуваних. Егоцентрична орієнтація особистості (перший рівень свідомості з такими пріоритетними цінностями як різноманітні задоволення, популярність та визнання іншими, влада та впливовість, особиста безпека) виявився характерним для 35% респондентів. Методика С. Бубнової засвідчила

перевагу у досліджуваних цінностей «високе матеріальне благополуччя», «визнання і повага до людей і вплив на оточуючих», «здоров'я» і «любов».

Висновки. Динаміка ціннісних орієнтацій полягає у послідовній та інтенсивній мінливості системи ціннісних орієнтацій під впливом соціально-економічного, політичного і культурного середовища, проявляючись у розвитку та зміні ставлення до свого оточення і до продуктів своєї життєдіяльності. Перспективними напрямками для подальших досліджень є вивчення факторів, що впливають на розвиток ціннісних орієнтацій особистості та розробка тренінгу для їх корекції.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Духовність особистості у парадигмальному представленні. 2016. С. 12–25.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург: Питер. 2008. 398 с.
3. Голуб А. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в процесі дозвільної діяльності А. М. Голуб // Соціально-педагогічна робота. 2009. № 4. С. 53-57.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : Монографія. Київ: Наш час, 2005. 280 с.

Білоус Руслана Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Заїченко Світлана Іванівна - здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві спостерігаються тенденції до урбанізації способу життя, тому через значне підвищення територіальної мобільності населення з'являється потреба в осмисленні феномену міської ідентичності жителів міста. Слід зазначити, що положення молоді у суспільстві є нестабільним та суперечливим, з одного боку, це динамічна категорія соціального середовища, з іншого, вразлива та не підготовлена до подолання кризових явищ із-за обмеженого життєвого досвіду. «У молодіжній свідомості та поведінці можуть поєднуватися суперечливі риси та якості: прагнення до ідентифікації та відособлення, конформізм та негативізм, наслідування та заперечення загальноприйнятих норм, прагнення до спілкування та відхід, відгородженість від зовнішнього світу» [4, с. 190]. Важливим компонентом соціуму є міський простір, в якому формується міська ідентичність, тому її внутрішня конфліктність або гармонійність є показником успішності адаптації у місті.

Викладення основного матеріалу. Згідно з результатами досліджень багатьох авторів [1; 2; 3; 5; 6], міська ідентичність є значущим компонентом соціальної ідентичності сучасної студентської молоді. Метою дослідження є аналізування відмінностей у проявах міської ідентичності у студентів, які народилися і проживають у місті, та у студентів, які приїхали до міста на навчання у закладі вищої освіти. У дослідженні ми спираємось на ґрунтовне дослідження І.Г. Губеладзе, відповідно до якого сільська та міська спільноти суттєво відрізняються між собою. На відміну від міської культури, сільська є менш складною. Її ритм є більш вільним, кількість свят є більшою, ніж у місті. Сільські жителі спілкуються значно частіше, ніж міські, і їх спілкування має переважно родинний характер. При анонімності контактів у місті, сільські соціальні зв'язки і взаємодії є відкритими, вони активно інтерпретуються у сільському соціумі. Вікові відмінності у процесі спілкування враховуються меншою мірою. Правила сімейного, професійного та ділового етикету або не виконуються, оскільки невідомі сільським жителям, або підтримуються на інтуїтивному рівні [2]. Отже, міська і сільська спільноти мають значну кількість відмінностей між собою, що позначається на формуванні психологічних особливостей їх членів, це призводить до того, що молода людина, яка мігрувала із села до міста, опиняється в інших умовах, ніж ті, що були звичними для неї, що, у свою чергу, викликає конфлікт між соціальною ідентичністю сільської молоді і реальною соціальною ситуацією.

В емпіричному дослідженні взяли участь 38 студентів денної форми навчання Херсонського державного університету, серед них 22 жінки (57,9%) та 16 чоловіків (42,1%). Вибірку студентів розділено на «міських» (батьки проживають у місті) та «сільських» (батьки проживають у селі, студенти мешкають у гуртожитку університету).

Для дослідження міської ідентичності застосовано «Шкалу ідентифікації з містом» М. Lalli (Микляева, Румянцева [3]). Шкала містить п'ять семантичних блоків: зовнішня цінність міста, загальна прив'язаність, зв'язок з минулим, сприйняття близькості, цілепокладання (орієнтація на майбутнє). За кожним питанням досліджуваний надає відповідь «згоден», «дещо середнє», «не згоден», що дозволяє встановити кількісний показник для кожної шкали та в цілому за виразністю міської ідентичності.

За окремими шкалами ідентифікації з містом отримано такі дані: за шкалою «Зовнішня цінність міста» отримано значення на рівні нижче за середній в обох досліджуваних вибірках – міські студенти ($M = 5.78$; $SD = 1.13$), сільські студенти ($M = 5.61$; $SD = 1.24$), тобто в цілому студентська молодь не вважає своє місто престижним; стримано оцінює переваги життя у місті; кількість об'єктів, якими можна пишатися, є, з погляду студентів, незначною. За шкалою «Загальна прив'язаність» оцінки знаходяться на середньому рівні (міська молодь ($M = 7.45$; $SD = 1.49$), сільська молодь ($M = 6.52$; $SD = 1.37$), цей семантичний блок відображає емоційне ставлення до міста, це почуття зв'язку з конкретним фізичними оточенням на основі смислів, які воно має. Прив'язаність та почуття належності до міста є важливими, щоб встановити емоційний зв'язок з містом, а це призводить до формування почуття безпеки та приналежності до міської спільноти. У міських студентів показники за цією шкалою є вищими за показники сільських студентів [5].

Шкала «Зв'язок з минулим» показує, що оцінки міських студентів ($M = 9.23$; $SD = 1.74$), значно переважають оцінки сільських студентів ($M = 6.71$; $SD = 1.43$), вони вказують, що у цьому місті багато місць та речей нагадують про приємні та значущі моменти життя, відмічають, що добре знають своє місто, його історичні та культурні особливості.

Значення шкали «Сприйняття близькості» перебувають у діапазоні середніх значень в обох досліджуваних підвбірках: міська молодь ($M = 5.39$; $SD = 1.68$), сільська молодь ($M = 8.02$; $SD = 1.35$).

Цікавими виявилися відмінності між «містянами» ($M = 8.02$; $SD = 1.35$) та «селянами» ($M = 7.12$; $SD = 1.44$) за шкалою «Цілепокладання (орієнтація на майбутнє)», де показники міських студентів є нижчими, ніж показники сільських студентів. Спираючись на зміст шкали, можна стверджувати, що сільські студенти більшою мірою планують зв'язати своє майбутнє з містом, хотіли б залишитися після закінчення університету, відмічають, що місто є значущим чинником у плануванні своєї життєвої

перспективи. Мабуть, міські студенти переважно орієнтуються на столицю та великі міста [5].

Висновки: 1) Міська ідентичність є частиною соціальної ідентичності особистості та проявляється на емоційному (ставлення до міста), когнітивному (образ міста), поведінковому (зміст дій, що характеризують людину як «містянина»), мотиваційному (міграційна динаміка) рівнях. Цілісність, інтегрованість міської ідентичності є важливим показником підтримання психологічного благополуччя особистості. 2) Визначено відмінності у рівні прояву міської ідентичності між міськими студентами та сільськими студентами (ті, хто приїхав для навчання із села), особливо це стосується таких компонентів як, загальна прив'язаність до міста та зв'язок з минулим.

Список використаної літератури

1. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип. 3, том 1. С. 111-117.
2. Губеладзе І. Г. Сільська молодь у місті: пошук ідентичності : монографія. К. : Міленіум, 2015. 236 с.
3. Микляева А. В., Румянцева П. В. Городская идентичность жителя современного мегаполиса: ресурс личностного благополучия или зона повышенного риска? СПб. : Речь, 2011. 160 с.
4. Неяскина Ю. Ю., Бурова О. Е. Субъективная оценка реализуемости базисных ценностей в условиях города при разных уровнях городской идентичности вузовской молодежи. *Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Психология*. 2015. №3(63). Том 3. С. 189-196.
5. Урсуленко О. Б. Міська ідентичність як чинник психологічного благополуччя студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 160–167. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-22>
6. Blynova, O.Ye., Ursulenko, O.B. The features of the influence of urban identity on the social and psychological adaptation of students. *Insight: the psychological dimensions of society: scientific journal*. 2020. Issue 3. Pp. 70–83. DOI:10.32999/2663-970X/2020-3-5

Блинова Олена Євгенівна - доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології Херсонського державного університету.

Урсуленко Олена Борисівна – здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівню кафедри психології Херсонського державного університету.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ ЯК ПРИЧИНА ЗБІЛЬШЕННЯ КІЛЬКОСТІ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Зараз українське суспільство зіткнулося з такою проблемою сучасності, як трансформація інституту сім'ї та шлюбу. Ми можемо простежити, що зміни відбуваються в розумінні «традиційного» сімейного життя, з'являються нові форми сім'ї, все частіше діти народжуються поза шлюбом, річна кількість шлюбів зменшується, а кількість розлучень навпаки збільшується, в порівнянні з минулими роками. Всі ці критерії впливають на розвиток і розуміння соціального інституту сім'ї.

Викладення основного матеріалу. Насьогодні відбувається переосмислення цінностей і поведінки молодих людей. Їх перестала задовольняти традиційна модель шлюбу і сім'ї, вони шукають менш жорсткі форми організації свого особистого життя в нових соціально-економічних умовах, що відрізняються від тих, в яких тисячоліттями існувала традиційна сім'я. Трансформації сімейних відносин позначаються і на умовах сімейного виховання: недостатньому виконанні нею функцій, розмитості усталених виховних традицій, соціальної відчуженості між батьками і дітьми. Отже, можна стверджувати, що Україна перебуває у кризі.

За останні 30 років кількість шлюбів зменшилася в 3 рази. У 2020 році було офіційно зареєстровано 167,9 тисячі шлюбів, тоді як в 1991 році – 493 тисячі. За останній рік кількість одружень зменшилася на 29%. Ймовірно, на це вплинув карантин, хоча тренд до скорочення шлюбів спостерігався і раніше. Кількість розлучень також щорічно зменшується, проте не так швидко, як кількість шлюбів. У 1991 році розлучилися 200 810 пар, а в 2020 – 119 253 [2].

З розвитком прогресу, розуміння шлюбу теж змінилося. Століттями шлюб служив опорою і одним з основних умов безпечного життя людей, яка набувала стабільності, легалізувала появу дітей, люди отримували визнання і різні привілеї в суспільстві. Зараз це втратило свою актуальність, тому і інститут сім'ї та шлюбу піддається змінам.

У нинішній час, всі свої потреби люди можуть реалізовувати і без сім'ї, поодинці. Дівчата, як і представники сильної статі, абсолютно готові без допомоги інших гарантувати власну життєдіяльність. Вони володіють такими ж можливостями, як і чоловіки, щоб забезпечити себе стабільним доходом, готові виховувати дитину, усувати домашні проблеми. Мама-соло вже не ярлик, дівчата народжують «для себе», при цьому не приносячи в жертву ні свій особистий розвиток, ні професійну діяльність.

Феміністичний напрямок робить незгладимий внесок у дестабілізацію раніше апріорі правильного укладу життя і розуміння інституту сім'ї, ослаблення впливу релігії та інші прояви толерантності, яка стає нормою сучасного світу. Особливе значення в даний час має тенденція до незалежності один від іншого і можливість робити вибір самостійно і вільно. Розірвання шлюбних уз стало буденним явищем, навіть тоді, коли у пари є дитина. У деяких випадках у пари навіть немає бажання офіційно оформити свої відносини, вони роками можуть жити в цивільному або гостьовому шлюбі і їх це повністю влаштовує [1]. Розчарування прихильників більш патріархального укладу сім'ї можна зрозуміти, тому що відмінності в культурному, моральному і ціннісному розумінні такої структури, як сім'ї вже дуже сильно різняться і суперечать один одному.

Згідно з отриманою інформацією, можна виділити такі критерії, чому кількість розірвань шлюбу збільшилася.

- зменшення тиску з боку сім'ї та суспільства;
- жінки стають більш економічно незалежними;
- багато жінок переглядають свої погляди на шлюб і на їх роль у шлюбній структурі, вони більше не хочуть бути обслуговуючим персоналом для свого чоловіка і дітей;
- люди, які жили в сім'ї з нездоровою атмосферою, не хочуть створювати свою власну, бояться, що може повторитися така ж ситуація.

Висновки. Інститут шлюбу самим фактом свого існування свідчить, що суспільство навмисно розділило всі види статевої відносин на схвалювані і не схвалювані, а держава – на дозволені і невіршені. Але виходячи з перерахованого вище, сучасне суспільство прагне до усвідомлення власних потреб і цінностей, і до поняття «здорові» відносини, а не нав'язані стигматизовані установки більш дорослого покоління.

Список використаної літератури

1. Балабук І.М., Осецька Л.В., Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 4. 2009. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/9.pdf>
2. Количество браков в Украине уменьшилось вдвое за последние 30 лет. Оpendatabot : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/ru/analytics/love-is-2020>
3. Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. «Демографія та соціальна економіка», 2011. № 2. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/16/6.pdf>

Бохонкова Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Архіпова Ірина Дмитрівна - здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Постановка проблеми. Студентство в якості окремої вікової та соціально-психологічної категорії виділено в науці відносно нещодавно - в 1960-х роках ленінградською психологічною школою під керівництвом Б.Г. Ананьєва при дослідженні психофізіологічних функцій дорослих людей. Як вікова категорія студентство співвідноситься з етапами розвитку дорослої людини, представляючи собою «перехідну фазу від дозрівання до зрілості» і визначається як пізня юність - рання дорослість (18-25 років).

Викладення основного матеріалу. Студентський вік - це вік формування власних поглядів і відносин. Саме в цьому тепер виражається самостійність студента. Прагнення до самостійності, однак, не виключає потреби в спілкуванні з дорослими. Подібна потреба пояснюється зростаючими проблемами самосвідомості і самовизначення, вирішити які молодій людині буває важко. Збільшений рівень самосвідомості і сприяє розвитку рівня вимог молодих людей до оточуючих людей і до самих себе. Вони стають більш критичними і самокритичними, висувають вимоги вищого порядку до морального вигляду дорослого і однолітка [5]. У дослідженнях, присвячених студентському віку, відзначається суперечливість внутрішнього світу, складність знаходження своєї самотності і формування неповторної, творчої індивідуальності. Юність - також пора самоаналізу і самооцінок. Самооцінка здійснюється шляхом порівняння ідеального «Я» із реальним. Але ідеальне «Я» ще не вивірено і може бути випадковим, а реальне «Я» ще всебічно не оцінено самою особистістю. Це об'єктивна суперечність в розвитку особистості молодого людини може викликати у нього внутрішню невпевненість в собі і супроводжується іноді зовнішньою агресивністю, розбещеністю або відчуттям незрозумілості. У цей момент дуже важлива підтримка значимого дорослого [3].

Деякі особливості психіки у студентському віці визначаються відкритістю таких питань, як суспільне становище і статус. Визначення свого місця в світі дорослих людей передбачає особистісне і соціальне самовизначення. Студентський вік характеризується й розвитком так званої «економічної активності», яка включає в себе розуміння самостійної виробничої діяльності, початок трудового життя і підготовку до створення власної сім'ї [1].

В якості загальнопсихічного розвитку, студентство є періодом інтенсивної соціалізації людини, розвитку вищих психічних функцій, становлення всієї інтелектуальної системи і особистості в цілому.

В.Д. Небиліцин та інші автори відзначають, що серед нейрофізіологічних особливостей, які пов'язані з розвитком центральної нервової системи людини в пізній юності, найважливішими є такі:

- найменший латентний (прихований) період реакцій на будь-який зовнішній вплив подразника (включаючи й словесний сигнал), тобто якнайшвидше реагування на нього;
- оптимум абсолютної і розпізнавальної чутливості всіх аналізаторів;
- найбільша пластичність кори головного мозку і висока гнучкість в освіті складних психомоторних та інших навичок;
- найбільший обсяг оперативної (короткочасної) пам'яті (активна розумова діяльність сприяє вищим показниками пам'яті);
- високі показники уваги;
- оптимум розвитку інтелектуальних функцій (якщо взяти логічну здатність двадцятирічної людини за еталон, то в 30 років вона буде дорівнювати 96%, в 40 років - 87%, в 50 років - 80%, а в 60 років - 75% від еталону);
- найвища швидкість рішення вербально-логічних задач;
- інтенсивний розвиток усіх видів почуттів, підвищена емоційна чутливість (подразливість) до різних обставин навколишнього життя [4].

Діяльність студентського віку передбачає наявність і використання здібностей, які дозволяють успішно оволодіти системою знань і умінь. Тут характерна залежність інтелектуальних здібностей від розвитку психічних здібностей, зокрема уваги, пам'яті, уяви та мислення. При цьому необхідно зазначити, що на початковому етапі навчання не всі молоді люди успішно освоюють програму навчання і виховання у закладі вищої освіти. І пов'язано це не з тим рівнем підготовки в середній школі, яку вони отримали. Можна говорити про той факт, як несформованість готовності до навчання, неспроможність проявляти самостійність, вміти доволіно контролювати свою поведінку і діяльність, оцінювати себе і оточуючих людей, вміти правильно розподіляти свій робочий час, чергуючи його з відпочинком [2].

В цілому пізнавальна активність, виступаючи як найважливіший фактор розвитку студентів, характеризується потребою в розширенні загального кругозору, підвищення інтелектуального рівня.

Висновки. З огляду на вікові особливості студентів, можемо ефективно розвинути їх пізнавальну активність. Останнє - один з провідних механізмів, що забезпечують надалі високий рівень самостійності і відповідальності студента. Психологічний розвиток та становлення студентства має свої періоди підйому і спаду, що обумовлено певними протиріччями, взаємопереходами, самовираженням, саморухом, активною життєвою позицією. Студентський вік - це також період романтики,

життєвого оптимізму, активної соціальної позиції. З молоддю завжди пов'язують надію на соціальний прогрес, краще майбутнє суспільства.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / Под ред. Б. Г. Ананьева, Н. В. Кузьминой. - Вып. 2. - Л.: ЛГУ, 1974. - С. 3-15.
2. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т./ Под ред. А.М. Матюшкина. - М.: Педагогика, 1982-1984. - Т. 3. - С. 673.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология : уч. для студентов по пед. и психол. напр. и спец. - М.: Логос, 2000. - С. 384.
4. Никитин В. А. Начало социальной педагогики / Никитин В.А. - М.: Флинта, 1999. - С. 72.
5. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Столяренко Л. Д. - Ростов: Феникс, 1997. - С. 736.

Бохонкова Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Лифенко Руслан Миколайович - здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У МОЛОДІ

Постановка проблеми. Здоров'я – це безцінне надбання не тільки кожної людини, але і всього суспільства. Проблема здоров'я і формування здорового способу життя в юнацькому віці є не тільки надзвичайно важливою, але і однією з ключових для українського суспільства. На жаль, здоров'я і здоровий спосіб життя не є пріоритетними для молоді.

У найзагальнішому вигляді ціннісний підхід до здоров'я людини був сформульований болгарськими дослідниками М. Поповим та М. Михайловим. Детальна розробка здійснена В.П. Петленко, що сформулював нову теоретичну концепцію медицини. Коротко її суть відображена у формулі «потреба – здоров'я – хвороби» [2].

Викладання основного матеріалу. В роботі Д. А. Ізуткін і А. Д. Степанова «Критерії здорового способу життя та передумови його формування» сутність поняття «здоровий спосіб життя» розкривається за допомогою терміна «життєдіяльність». «Здоровий спосіб життя, – пишуть вони, – це типові і істотні для даної суспільно-економічної формації форми життєдіяльності людей, які сприяють повноцінному виконанню ними соціальних функцій і досягнення активного довголіття» [1, с. 32]. Фізична досконалість і психічна рівноваженість організму виступають необхідними і достатніми умовами соціального благополуччя особистості.

Дослідницька компанія iVOX Ukraine провела онлайн опитування, щоб дізнатися, що роблять для підтримки свого здоров'я українські інтернет користувачі. За результатами інтернет опитування, в якому взяло участь 1004 респондента, 83% жінок і 80% чоловіків стверджують, що дотримуються здорового способу життя. Респонденти відзначили, що для того, щоб залишатися здоровими, крім звичних дій: повноцінного сну (50%), правильного харчування (50%), фізичних навантажень (49%), вони регулярно доглядають за собою (73%), позитивно ставляться до життя (66%), відмовляються від шкідливих звичок (59%). Своєчасне звернення за медичною допомогою вважають важливим елементом здорового способу життя 30% українських інтернет користувачів. 50% прихильників здорового способу життя, дотримуються режиму сну. Так більшість українців (68%) зазвичай сплять необхідні 7-8 годин на добу. Трохи більше чверті респондентів відпочивають протягом 5-6 годин.

Успішним в різних областях діяльності може бути людина, яка орієнтована на здоровий образ життя. Однак, у більшості молодих людей особливо у підростаючого покоління, цінності, що зумовлюють такий спосіб життя, ще не склалися. Не маючи достатньо різнобічного погляду на

цю проблему, молоді люди ще не усвідомлюють важливість здоров'я. Ведуть не здоровий спосіб життя під впливом сверхсніков або старшого покоління.

Але не для всіх людей здоровий спосіб життя підходить в силу віку, темпераменту чи відсутності часу. Через легку доступність різних речовин, таких як алкоголь, сигарети, психотропні речовини, недоросла психіка молодих людей знаходиться в небезпеці через сильний вплив цих речовин. Молоді люди розглядають такі речовини як засіб зняти стрес або відволіктися. Це відбувається через те, що люди не знаходять «корисну альтернативу». Більшість молодих людей не виявляють жодного бажання в розвитку у себе здоров'я «зберігаючою» поведінкою, заперечуючи навіть отримання теоретичної інформації з проблеми.

Модель відносини молодих людей до здорового способу життя визначаються такими параметрами, як: ступінь зацікавленості в інформації щодо здорового способу життя, необхідність реалізації кращих соціальних практик здорового способу життя в повсякденній діяльності. Молодь повинна усвідомлювати потребу в здоровому способі життя. Реалізуючи у своїй поведінці відмова від шкідливих звичок, дотриманням режимів праці та відпочинку, сну, харчування, заняття фізичними вправами тощо.

Варто зазначити, що важливим індикатором стану суспільства є здоров'я молодих людей. Необхідно розробити програму зміцнення здоров'я і формування здорового способу життя, де основною ідеєю є робота зі здоровими дітьми, підлітками, молоддю з метою вироблення у них цінності здоров'я, знань і звички здорового способу життя. Уряд України зацікавлений в здоровій нації, прикладом є програма президента «Здорова Україна». Ця програма Президента орієнтована на всі вікові категорії і групи населення.

Висновки. Вивчення громадської думки та соціологічні дослідження в галузі профілактики повинні зайняти гідне місце. З їх допомогою можна буде виявити недоліки, визначити вірний шлях їх усунення, краще використовувати наявні резерви, оцінювати умови, що сприяють підвищенню ефективності охорони здоров'я і формування позитивної думки у населення здорового способу життя.

Список використаної літератури

1. Изуткин Д. А. Критерии здорового образа жизни и предпосылки его формирования / Д. А. Изуткин, А. Д. Степанов. – Изд. 5-е стер. – М. : 1981 – 8 с.
2. Троянский В. А. Методологические аспекты комплексного исследования проблемы здорового образа жизни / В. А. Троянский // Философские вопросы медицины и биологии – К., 1985. – № 19. – С. 36–49.

Бохонкова Юлія Олександрівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Мартінова Ганна Андріївна - здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

EXPERIMENTAL STUDY OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST IN THE FIELD OF SPECIAL EDUCATION

Problem statement. Socio-economic and political realities of the modern world, transformational processes in the domestic education system, requirements for the modern specialist and the social order of the labor market encourage the revision of certain established views on the goals and objectives of higher education in general and training of psychologists in special education in particular. The development of an inclusive educational system requires the definition of methodological principles for the training of psychological specialists who are directly involved in the organization and ensuring the effective functioning of an inclusive educational environment. At the same time, as practice shows, the readiness of psychological and pedagogical specialists to work in an inclusive educational environment is insufficient.

Presentation of the main material. In organizing the study, we proceeded from the fact that the professional activity of a psychologist focuses on social problems, problems of socialization of the individual, and involves the desire to communicate, the ability to easily communicate with people, openness, empathy, endurance, ability to control emotions, personal reflection, readiness «understand» other people and navigate in different ways of their lives.

Since the formation and development of the professional personality occurs within a certain professional group, which, in turn, is characterized by a hierarchy of statuses and a set of roles, it is reasonable to assume that it is within the role approach to solve problems of personal and professional qualities of a practical psychologist and his professional (role) competencies.

We believe that the role structure of the personality of a student-psychologist is represented in all the variety of professional roles performed by a psychologist, their interaction and relationship with his personal qualities and characteristics of professional activity. Which in turn allows influencing the development of both individual models of behavior (roles) of a practical psychologist and the role structure of the individual as a whole.

In order to study the role structure of the personality of the future practical psychologist in relation to personal qualities, we have chosen the following methods:

- Hall's emotional intelligence test;
- Methods of diagnosis of communicative and organizational tendencies (COT-2) B. Fedoryshyn;
- Methods of diagnostics of reflexivity A. Karpov;

– Questionnaire to determine the components of the role structure of the personality of the psychologist (B. Khomulenko).

1) Methods for diagnosing the emotional intelligence of N. Hall in the adaptation of E. Ilyin. The technique aims to identify the ability to understand the relationships of the individual represented in emotions, and to manage the emotional sphere based on decision-making. The theoretical basis is the idea of emotional intelligence as a set of personal characteristics that allow you to recognize your own emotions, manage them, recognize feelings in each situation, etc. The questionnaire consists of 30 items, the answers to which are formed on a 6-point Lickert scale. The points form 5 scales, each of which contains 6 points, the points of the scales do not intersect: emotional awareness; managing one's own emotions (emotional detachment, emotional non-rigidity); self-motivation (arbitrary control of one's emotions); empathy; recognition of other people's emotions (ability to influence other people's emotional state).

2) Methods for diagnosing communicative and organizational tendencies (COT-2) B. Fedoryshyna. This technique is designed to identify communicative and organizational tendencies of the individual. It helps to identify the ability to clearly and quickly establish business and social contacts, the desire to expand them, to influence people, to show initiative. The questionnaire consists of 40 statements to which you must answer «Yes» or «No». Interpretation of the results was reduced to finding the evaluation coefficient (C) of communication skills and comparing it with a certain rating scale. The rating scale varies from 1 to 5 – from the lowest level to the highest level of development of communication skills.

3) Methods for diagnosing reflexivity A. Karpov. The technique is a questionnaire designed to measure the level of development of such a personal trait as reflexivity. The author defines reflection as a mental property that provides direct self-control of human behavior in the current situation, understanding of its elements, analysis of what is happening, the subject's ability to relate their actions to the situation and their coordination according to changing conditions and their own condition. The method consists of 27 points, the answers to which are formed on a 7-point Likert scale. According to the questionnaire, one value is formed, which characterizes the general degree of development of personality reflexivity.

4) Questionnaire to determine the components of the role structure of the personality of the psychologist (B. Khomulenko). The technique was used to obtain information about the importance of each role and its place in the role structure of a practical psychologist. To study the intensity of respondents' opinions, a questionnaire is included in the questionnaire (in this case, the Likert scale).

Each study participant was issued a questionnaire. The following instruction was presented: «Dear respondent, please rate, in points from 1 to 5,

how true you consider these statements to be in relation to the roles presented. When evaluating, use the following scale: «I do not agree at all 1_2_3_4_5_ completely agree». The component composition of the role structure of the psychologist's personality in this questionnaire is represented by such roles as «coach», «researcher», «teacher», «therapist», «consultant» and «diagnostician». Their assessment was based on the following parameters: «Is this role necessary for the profession of psychologist?», «Is this role significant and effective for the implementation of their own professional activities?», «Is it important to develop and improve this role in professional activities?».

Conclusions. In our work, we proceeded from the fact that the role structure of the psychologist's personality is represented in all the variety of professional roles he performs, their interaction and relationship with his personal qualities and characteristics of professional activity. Which in turn allows you to influence the development of both individual patterns of behavior (roles) of the psychologist and the role structure of the individual as a whole.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych - doctor in psychology, professor, professor of the Department of social work and psychology Zaporizhzhia Polytechnic National University.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ЕТАПИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Складні суспільні трансформаційні процеси сьогодення ставлять нові вимоги щодо впровадження та функціонування Нової української школи. Згідно з Концепцією «Нова українська школа», що ухвалена рішенням колегії МОН від 27.10.2016 р., робота освітніх закладів має ґрунтуватися на засадах формування ключових компетентностей, зокрема **соціальної і громадянської компетентностей**, які передбачають форми поведінки, що потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; дотримання прав людини і підтримки соціокультурного різноманіття.

Викладення основного матеріалу. Багатогранність змісту категорії «соціальна компетентність» умовно розділяється на дві групи чинників, що формуються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх, керованих і некерованих факторів: *якості та вміння*. Всі нижчезазначені варіанти структури соціальної компетентності базуються суто на цих складових. Структура соціальної компетентності розширюється та звужується залежно від поглядів дослідників щодо цієї категорії, серед авторів існують певні протиріччя щодо структурних компонентів соціальної компетентності. У структурі соціальної компетентності розрізняють наступні компоненти:

- 1) когнітивно-мотиваційний компонент;
- 2) рефлексивний компонент;
- 3) операційно-технологічний компонент.

Підґрунтям соціальної компетентності є підкомпетентності:

- **комунікативна компетентність** (вміння будувати стосунки з іншими людьми, виступати перед аудиторією, вміння вербалізації думки);
- **інтелектуальна компетентність** (достатній рівень соціального інтелекту, який надає змогу орієнтуватись та взаємодіяти з соціумом (виключення психічних розладів та патологій), інтелектуальна лабільність тощо);
- **побутова компетентність** (володіння елементарними навичками побуту (готування їжі, прання, прибирання, знання гігієнічно-санітарних норм, техніки безпеки при роботі з електро-, газоприладами тощо));

- **громадянська компетентність** (знання основ економічних законів та правових норм);

- **моральна компетентність** (наявність цілісних ціннісних орієнтацій);

- **екстремальна компетентність** (поведінка адекватна ситуації, або нормальна реакція на ненормальні події);

- **професійна /учнівська компетентність** (вміння самостійно опановувати новий навчальний матеріал, поповнювати професійні знання та прагнути до професійного самовдосконалення) [1].

Метою пропонованого нами експерименту є розробка та апробація соціально-психологічної програми розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку в умовах становлення Нової української школи.

Гіпотезою пропонованого експерименту є наступне: розробка програми соціально-психологічного тренінгу сприятиме високому рівню розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку в умовах становлення Нової української школи.

Ймовірні завдання до пропонованого експерименту:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку.

2. Визначити критерії розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку та здійснити підбір психологічного інструментарію для організації експерименту.

3. Провести констатувальний експеримент з метою визначення рівня розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку.

4. Розробити та апробувати соціально-психологічну програму розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку (формувальний експеримент) та оцінити її ефективність.

5. Підготувати методичний poradnik за результатами експерименту для педагогів, працівників психологічної служби, працівників інститутів післядипломної освіти.

Для вирішення завдань експерименту ми використовуємо наступні **загальнонаукові методи**: теоретичні, емпіричні, методи математичної статистики.

Науково-педагогічні принципи, на основі яких буде здійснюватися дослідно-експериментальна робота узгоджуються із загальними педагогічними принципами, які віддзеркалюють сучасний рівень розвитку та напрями становлення нової освіти в Україні, принципи модернізації освіти:

- принцип гуманізації освіти,
- принцип особистісного підходу,
- принцип цілісності та системності,
- принцип науковості,

- принцип пріоритетного, розвивального, компетентнісного навчання,
- принцип творчої діяльності,
- принцип диференціації,
- принцип варіативності, альтернативності та доступності освітніх програм, технологій навчання та навчально-методичного забезпечення,
- принцип наступності й неперервності змісту навчання,
- принцип діагностико-прогностичної реалізованості.

Етапи дослідно-експериментальної роботи:

1. Підготовчий етап
2. Констатувальний етап
3. Формувальний етап
4. Контрольно-узагальнюючий етап

Висновки. Таким чином, запропонований нами варіант дослідно-експериментальної роботи щодо розвитку соціальної компетентності у закладах освіти розкриває методологію та дає можливість педагогам-науковцям побачити структуровану схему роботи над вищевказаною проблемою.

Список використаної літератури

1. <https://www.pedrada.com.ua/article/2108-11-kompetentnostey-uchnya-pochatkovo-shkoli-chek-lst-dlya-vchitelya>.
2. Боярин Л. В. Теоретичний аналіз вивчення проблеми соціальної адаптації у психологічній літературі / Л. В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. № 3. С. 54-60.
3. Завацька Н.Є. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект: монографія. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2013. 228 с.

Боярин Лілія Володимирівна – кандидат психологічних наук, завідувачка кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Поляк Олександра Василівна - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

ПРОФЕСІЙНА «Я-КОНЦЕПЦІЯ» МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТІСНИМ РОЗВИТКОМ

Постановка проблеми. Сучасні вимоги ринку праці вимагають від вишів гнучких та динамічних підходів до організації освітнього процесу. Впровадження компетентнісного підходу, який задав вектор відходу від традиційного набору дисциплін та годин, мотивує заклади вищої освіти постійно знаходитися в рефлексивному стані, а адміністративний менеджмент – визначати та розробляти, завдяки сформованим в освітніх програмах фінальним випусковим компетентностям, орієнтованим на ринок праці, сучасні та практично-орієнтовані навчальні дисципліни. Більшість з навчальних програм, особливо на 3–4 курсах, мають дуальний характер й формально не фокусуються на значному обсязі теорії, спрямовуючі свої зусилля на навчання саме в умовах виробництва. Їх мета – сформувані достатній рівень професійної самосвідомості майбутнього фахівця, який у майбутньому забезпечить якісну адаптованість до виконання спеціалістами професійних обов’язків. Іншим аспектом, який також впливає на зміст освітніх програм, стає соціальний запит від суспільства, яке знаходиться в стані постійного ускладнення умов життя та непередбачених змін у ньому. Це як провідний чинник має вплив на можливості особистості, спрямовуючи її максимально вивчати власний творчий потенціал, знати як ним користуватися та розвивати. Сучасна підготовка фахівців у вишах виявляється досить креативною та неординарною управлінською задачею, спрямованою на формування в результаті навчання не тільки hard skills («твердих»), а й, у першу чергу, soft skills («м’яких») навичок, які потенційно впливають на підвищення конкурентоспроможності спеціаліста на ринку праці. Сьогодні виші звертають значну увагу на розвиток організаційних, комунікативних, управлінських, презентаційних навичок, віддаючи перевагу саме soft skills, які прямо не пов’язані з конкретною професійною діяльністю на відміну від hard skills – професійно однозначних та чітких.

Викладення основного матеріалу. Одним з «м’яких», інтегруючих курсів в освітній програмі спеціальності 028 «Менеджер соціокультурної діяльності» може стати така навчальна дисципліна як «Управління особистісним розвитком». В освітній програмі спеціальності вона є обов’язковою і сприяє поглибленню в майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності у сфері індустрії моди, шоу-бізнеса, ресторанної та туристичної справи здатності до рефлексії,

самоусвідомлення, постійного управління особистісним розвитком. Запропонований зміст освіти в ній спрямований на оволодіння майбутніми менеджерами практичними навичками з питань особистісного розвитку, вивчення їх індивідуальних особливостей, навчання самоорганізовувати власну професійну діяльність.

Основним змістовним поняттям дисципліни стає поняття «розвитку» людини як засвоєння нею «внутрішнього, індивідуально-психологічного й зовнішнього суспільного... потенціалу можливостей» [1, с. 8]. Розвиток відбувається через вивчення особистістю самої себе та навчання. Зазначимо, що зону реального розвитку в межах часу та обставин може визначити тільки сама особистість, яка формулює мету, траєкторію та темп самозмін. Тому важливим елементом управління особистісним розвитком (самоуправлінням) стає використання особистістю високого рівня рефлексії. Завдяки рефлексії людина виходить «подумки» за межі свого життя, «перериває» його перебіг, завдяки чому стає безпосередньо суб'єктом своєї життєдіяльності.

Зміст тематики програми навчальної дисципліни охоплює різноманітні аспекти саморозвитку: прояснення власних потреб та визначення життєвих цілей, знайомство з техніками самопізнання, вивчення особливостей свого типу особистості, прояснення професійної «Я-концепції», стилю керівництва, методик з цілепокладання, техніки планування та організації особистої праці, часу та комунікацій, опанування прийомami самомотивації та психорегуляції, визначення рівня розвитку емоційного інтелекту, техніками розвитку різних складових особистісного потенціалу, методиками управління кар'єрою тощо. Застосування навички рефлексії, яка практикується під час виконання аудиторних та самостійних практичних завдань, відбувається на заняттях систематично. Це дозволяє використовувати її результати, не очікуючи випуску студента з вишу під час участі в загально університетських та загально мистецьких проєктах, на виробничій практиці тощо. Наявність у особистості такого психологічного інструменту як рефлексія, звісно не гарантує її якісного застосування на практиці. Однак, навички її систематичного використання в роботі над змістом та способи саморозвитку надають можливість для самовдосконалення та вдосконалення професійної «Я-концепції».

Найбільше зацікавлення на заняттях у студентів викликають виконання особисто орієнтованих самостійних рефлексивних завдань з різних тем курсу: обговорення результатів «Методики діагностики ціннісних орієнтацій в кар'єрі» Е. Шейна (адаптація В. А. Чікер, В. Е. Вінокурова) з визначенням провідних для особистості кар'єрних орієнтацій: професійна компетентність, менеджмент, автономія, стабільність роботи, стабільність місця проживання, служіння, виклик, інтеграція стилів життя, підприємництво; методики «Діагностика

індивідуальних цінностей» Ш. Шварца, яка визначає ієрархію таких цінностей як саморегуляція, стимулювання, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформність, традиції, прихильність, самоорієнтація; опис кар'єрограми з визначенням етапів професійного зростання та навичок, знань, вмінь, які для цього необхідні; побудова персонального міфу про самого себе тощо.

Висновки. Формування професійної «Я-концепції» майбутнього фахівця в умовах сучасної вищої освіти потребує постійної рефлексії особистості студента, що проявляється в його управлінні – зовнішній і внутрішній діяльності як суб'єкта особистісного розвитку.

Список використаної літератури

1. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / С. А. Смирнов и др. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 512 с.

Бриль Марина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри фешн та шоу-бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв.

ВПЛИВ СІМ'Ї НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА

Постановка проблеми. Кожна дитина починає взаємодіяти зі світом поступово. І першим досвідом такої взаємодії виступають саме взаємовідносини з батьками. Складаються певні моделі поведінки, які і унаслідуються майбутніми поколіннями. Сім'я – це потужний механізм становлення особистості підлітка, накопичення ним соціального досвіду. Сучасні родини відрізняються за структурою, укладом, типом дитячо-батьківських відносин, методами виховання і іншими критеріями, від яких залежить зміст соціалізації і результат цього процесу.

Викладення основного матеріалу. Одним із головних інститутів соціалізації у сучасному суспільстві є родина. У житті кожної людини родина займає особливе місце, тому що увесь досвід, який вона отримує в ній, зберігається протягом усього життя.

У родині відбувається первинна соціалізація особистості, освоюються перші соціальні ролі, установлюються основні цінності життя, норми поведінки, формується відношення дитини до себе і оточуючих людей. Родина може виступати джерелом розвитку і емоційно-психологічної підтримки особистості, а може бути джерелом психологічної травми і особистісних розладів. Важливість родини як інституту соціалізації обумовлена тим, що у ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і за тривалістю своєї дії на особистість жоден із інститутів соціалізації не зможе порівнятися із родиною [3].

Соціалізація як процес входження індивіда в культуру суспільства й активну взаємодію з ним має свої особливості на кожному віковому етапі. Одним з таких етапів є підлітковий вік. Характерні для нього особливості виявляються в тому, що рушійними силами розвитку підлітків постають суперечності між новими потребами і можливостями їх задоволення; фізичною та інтелектуальною спроможністю і засвоєними на попередньому віковому етапі формами стосунків з дорослими, які є різнобічними в нових умовах особистісного розвитку. У підлітковому віці соціалізація часто буває ускладнена через фізичну і психологічну перебудову організму. Підліток зіштовхується із великою кількістю психологічних проблем, пов'язаних із відносинами із однолітками, засвоєнням комплексу моральних норм та цінностей, надбанням почуття соціальної відповідальності. Також оформлюються постійні моделі поведінки і риси характеру, які визначають майбутнє життя особистості, її фізичний і психічний стан [1].

Для того, щоб процес соціалізації індивіда у підлітковому віці відбувався успішно, батьки повинні бути опорою і прикладом у всьому для

своїх дітей. Вони повинні допомогти підлітку впоратися з проблемами, які виникають у нього, створити сприятливі умови для соціалізації, а, отже, і для формування особистості [4].

Глобальний вплив родинного виховання на соціалізацію підлітка обумовлено існуванням психологічних механізмів соціалізації у родині. Перший механізм – ідентифікація, у процесі якої дитина свідомо або несвідомо орієнтується на батьківський приклад, намагаючись наслідувати батьків. Наступним механізмом є підкріплення, суть якого полягає у тому, що батьки цілеспрямовано, за допомогою виховання, формують у дитини соціально значимі якості особистості, певну систему соціальних норм, принципів і правил поведінки, необхідних їй для повноцінного існування у суспільстві [3].

Цілеспрямоване сімейне виховання передбачає управління процесом соціалізації, воно спрямоване на залучення підлітка до соціуму. У зв'язку із цим велике значення має стиль сімейного виховання, із допомогою якого відбувається вплив батьків на підлітка. Стиль сімейного виховання відіграє важливу роль у розвитку особистості підлітка, визначаючи результати його соціалізації.

Психологами виокремлюються три стилі сімейного виховання: демократичний (батьки враховують інтереси дитини – це стиль «згоди»); авторитарний (батьки нав'язують дитині власну думку – це стиль «придушення»); поблажливий (дитина надана сама собі) [2].

Стиль сімейного виховання формує у підлітка певну модель взаємодії у суспільстві, пливає на формування у нього вмінь і якостей особистості, необхідних для того, щоб бути повноцінним членом суспільства. Лише сполучення любові, турботи та уваги батьків у розумних мірах із готовністю допомогти у складних ситуаціях стають основою формування повноцінної, готової до життя у суспільстві особистості.

Однією із найважливіших потреб підліткового віку стає потреба у визволенні від контролю і опіки батьків, вчителів, взагалі дорослих, і зокрема, від встановлених ними правил. Підлітки починають чинити супротив вимогам з боку дорослих і активніше відстоювати свої права на самостійність, яка ототожнюється ними із дорослістю.

Але неможна говорити про бажання підлітка повністю відокремити себе від родини. Незважаючи на зовнішні протидії, які проявляються по відношенню до дорослого, підліток відчуває потребу у підтримці. Найсприятливішою є ситуація, коли дорослий виступає у якості друга. Спільна діяльність, спільний відпочинок допомагають підлітку по-новому сприймати дорослих. Велике значення у цей період мають єдині вимоги до підлітка у родині. Сам він все частіше претендує на певні права, чим прагне прийняти на себе обов'язки. Тому для засвоєння підлітком нової системи відносин важлива аргументація вимог, які висуває дорослий [2].

У процесі соціалізації підліток входить в світ дорослих, приймаючи і розділяючи його цінності і норми, освоює нові для себе соціальні ролі і включається в широкий контекст соціальної взаємодії. Підлітковий вік характеризується важливими змінами у соціальних зв'язках і процесі соціалізації.

Висновки. Для того, щоб процес соціалізації індивіда у підлітковому віці відбувався успішно, батьки повинні бути опорою і прикладом у всьому для своїх дітей. Вони повинні допомогти підлітку впоратися з проблемами, які виникають у нього, створити сприятливі умови для соціалізації, а, отже, і для формування особистості.

Список використаної літератури

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитания / Р. Бернс. – М., 1989. – 315 с.
2. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н. Ф. Голованова. - СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
3. Яблонська Т. М. Особливості функціонування сім'ї, як умова розвитку особистості дитини / Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 401–407.
4. Ярцев Д. В. Особенности социализации современного подростка / Д. В. Ярцев // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 54–58.

Бугайова Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бугайова Ольга Олексіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. У молодшому шкільному віці в якості провідного виду діяльності виступає навчальна діяльність. Саме від того, як вона протікає, залежить формування самооцінки дитини, яка прямо пов'язана з її успіхами в навчанні. Ігри, заняття, спілкування постійно звертають увагу дитини на саму себе, ставлять її в ситуації, коли вона повинна якось поставитися до себе - оцінити свої вміння щось робити, підкорятися певним вимогам і правилам, виявляти ті чи інші якості особистості.

Питанням самооцінки присвячено досить багато досліджень. Теоретичні та практичні аспекти вивчення теми відображені в працях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів (Л. І. Божович, В. І. Долгова, Л. С. Виготський, А. В. Захарова, Д. Б. Ельконін, А. І. Липкина, Л. І. Чернишова, Б. Г. Ананьєв, В. С. Мухіна, М. І. Лісіна, К. Роджерс та ін.).

Можна зробити висновок, що проблема становлення самооцінки в процесі навчальної діяльності була и буде актуальною завжди. Тому що саме в період молодшого шкільного віку дитина вбирає, накопичує знання про інших і про саму себе. Наприклад, на думку А. І. Липкиной у молодших школярів виявляються всі види самооцінки (адекватна стійка, завищена стійка, нестійка в сторону неадекватного завищення або заниження), які мають свою специфіку [3].

Викладення основного матеріалу. Самооцінка - це необхідний компонент розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів і цілей своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і самої себе.

Вчені стверджують, що самооцінка дитини починає формуватися саме в період молодшого шкільного віку. На початку молодшого шкільного віку психічний розвиток дитини сягає досить високого рівня. Усі психічні процеси - сприйняття, пам'ять, мислення, уява, мовлення - вже пройшли досить довгий шлях розвитку. Перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку знаменується настанням вікової кризи 7 років.

За словами Л. С. Виготського, цією кризою відкривається шкільний вік. Саме в цей період молодший школяр тільки починає опановувати рефлексією, тобто здатністю оцінювати власні дії, вмінням аналізувати зміст і процес своєї розумової діяльності. Виходячи з цього, у дітей починає формуватися самооцінка [1].

Д. Б. Ельконін говорив, що ранній «Образ Я» з'являється у зв'язку з «кризою семи років», оскільки до цього віку визрівають когнітивні передумови для його формування. Саме в цьому віці дитина відходить від безпосереднього злитого відчуття себе. Її стосунки з самою собою опосередковуються [2].

Самооцінка у своєму розвитку істотно залежить від оцінок референтних оточуючих і водночас сама є значущим регулятором поведінки особистості, зокрема, регулятором оціночного ставлення людини до оточуючих. Тому можна сказати, що вона напряду залежить від перших шкільних років та від оцінок які учень отримує у молодших класах.

Порівняльний аналіз показників самооцінки учнів з високою та низькою навчальною успішністю виявив, що серед дітей з високою навчальною успішністю переважають такі, що мають адекватну самооцінку, і зовсім відсутні діти із заниженою самооцінкою. Серед дітей з низькою навчальною успішністю, навпаки, дуже мало таких, що мають адекватну самооцінку, але майже половина має негативний образ «Я» [2].

Самооцінка людини має значний вплив майже на все, що вона робить - на те, як вона займається діяльністю, справляється з проблемами та взаємодіє з іншими. Самооцінка також може мати помітний вплив на успішність. Низька самооцінка може зменшити бажання учня вчитися, його здатність зосереджуватися та готовність ризикувати. Позитивна самооцінка, з іншого боку, є одним із будівельних блоків шкільного успіху; вона забезпечує міцну основу для навчання.

Висновки. Виходячи з цього можна сказати, що не тільки самооцінка впливає на процес навчання, а також, в першу чергу, і навчання безпосередньо формує ставлення школяра до самого себе, що у подальшому розвитку може як принести шкоду особистості, у разі заниженої самооцінки, так і спонукати учня до нових знань, у разі адекватного ставлення до себе.

Список використаної літератури

1. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная функции оценок и обучения школьников / А. Ш. Амонашвили. – М. : Образование, 1984. – 201 с.
2. Кулагина И. Ю. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. М. Коллюцкий. - М. : ТС «Сфера», 2001. – С. 268-272.
3. Липкина А. И. Педагогическая оценка и ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника / А. И. Липкина. – М. : Просвещение, 1970. – 174 с.

Бугайова Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Десятниченко Дар'я Андріївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Як відомо, не найрозумніші люди є найуспішнішими або найвдалішими у житті. Є люди, які стають академічно блискучими, але соціально невмілими та невдалими на роботі чи в особистих стосунках. Інтелектуальних здібностей або коефіцієнта інтелекту (IQ) недостатньо для досягнення життєвого успіху. Так, коефіцієнт інтелекту може допомогти людині вступити до вищі, але саме емоційний інтелект допоможе людині впоратися зі стресом та емоціями під час складання важливих іспитів. IQ та EQ існують в тандемі і найбільш ефективні, коли вони будуються один за одним.

Викладення основного матеріалу. Емоційний інтелект (інакше відомий як емоційний коефіцієнт) - це здатність розуміти, використовувати та управляти своїми емоціями позитивно, щоб зняти стрес, ефективно спілкуватися, співпереживати іншим, долати труднощі та розряджати конфлікти.

У психологічній науці емоційний інтелект людини відображений в різноманітних аспектах. Дослідженням емоційного інтелекту займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Д. Гоулман (теорія емоційної компетентності); Р. Бар-Он (некогнітивна теорія емоційного інтелекту); Х. Вайсбах і У. Дакс (емоційний інтелект як уміння “інтелектуально” керувати своїм емоційним життям); Дж. Маєр, П. Селовей, Д. Карузо (теорія емоційно-інтелектуальних здібностей); ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів, що належала Л. Виготському, розвивали С. Рубінштейн (інтелектуальний процес не можливий без участі емоцій) і О. Леонтєв (мислення має емоційну (афективну) регуляцію); Д. Люсін (представив двокомпонентну теорію емоційного інтелекту); І. Андрєєва (передумови розвитку емоційного інтелекту, гендерні відмінності у виразності компонентів емоційного інтелекту, а також можливості розвитку емоційного інтелекту в процесі психологічного тренінгу); Т. Березовська (можливість розвитку емоційного інтелекту шляхом спеціально організованого навчання); А. Панкратова (аналіз різних підходів до формування емоційного інтелекту й здібностей, що входять до його складу); С. Дерев’янка (ефективність використання психологічного тренінгу в розвитку емоційного інтелекту); Е. Носенко (дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій); Г. Березюк (вивчення EQ як детермінант внутрішньої свободи особистості); О. Філатова (показник цілісного розвитку EQ) [4].

Емоційний інтелект допомагає будувати міцні стосунки, досягати успіхів у навчанні та роботі, досягати кар'єрних та особистих цілей. Він також може допомогти налагодити контакт зі своїми почуттями, перетворити намір у дію та приймати обґрунтовані рішення про те, що для людини найважливіше [3].

Емоційний інтелект зазвичай визначається чотирма ознаками:

1. Самоуправління – вміння контролювати імпульсивні почуття та поведінку, керувати своїми емоціями, проявляти ініціативу, виконувати зобов'язання та адаптуватися до мінливих обставин.

2. Усвідомлення себе – розпізнавання власних емоцій, їх вплив на думки та поведінку. Розуміння сильних та слабких сторін і впевненість у собі.

3. Соціальна свідомість – наявність співпереживання. Можливість зрозуміти емоції, потреби та занепокоєння інших людей, підхопити емоційні сигнали, почуватись комфортно у соціальному плані та розпізнати динаміку влади у групі чи організації.

4. Управління відносинами - вміння розвивати та підтримувати хороші стосунки, чітко спілкуватися, надихати та впливати на інших, добре працювати в команді та керувати конфліктами [1].

Можна виокремити особливості впливу емоційного інтелекту на сфери життєдіяльності людини:

- знаходження у соціальних групах. Високий емоційний інтелект може допомогти людині орієнтуватися в соціальних труднощах на робочому місці, вести та мотивувати інших, а також досягати успіхів у кар'єрі;

- фізичне здоров'я. Якщо особистість не в змозі керувати своїми емоціями, ймовірно, теж не справляється зі стресом. Це може призвести до серйозних проблем зі здоров'ям. Неконтрольований стрес підвищує артеріальний тиск, пригнічує імунну систему, збільшує ризик серцевих нападів та інсультів, сприяє безпліддю та прискорює процеси старіння. Перший крок до вдосконалення емоційного інтелекту - навчитися управляти стресом;

- психічне здоров'я. Неконтрольовані емоції та стрес також можуть вплинути на психічне здоров'я, зробивши людину вразливою до тривоги та депресії. Якщо немає змоги зрозуміти, освоїтись або керувати своїми емоціями, тоді також буде складно створити міцні стосунки. Це, у свою чергу, може залишити людину з почуттям самотності та ізоляції та ще більше посилити будь-які проблеми психічного здоров'я;

- соціальний інтелект – це бути в гармонії зі своїми емоціями, які служать соціальній меті, з'єднуючи людину з іншими людьми та оточуючим світом. Соціальний інтелект дозволяє розпізнавати людей, виміряти їх інтерес одне до одного, зменшити стрес, врівноважити нервову

систему за допомогою соціального спілкування, відчуття себе коханою і щасливою [2].

Д. Гоулман доводив, що успіх у бізнесі гарантував не когнітивний, а емоційний інтелект. Людей з розвиненим емоційним інтелектом він описував так:

- 1) добре розуміють власні емоції (самосвідомість);
- 2) добре керують власними емоціями (самоконтроль);
- 3) з емпатією ставляться до емоцій інших людей (соціальне розуміння);
- 4) добре справляються з емоціями інших людей (управління взаємовідносинами) [4].

Визначити свій рівень емоційного інтелекту для подальшого його удосконалення можна за допомогою різноманітних тестів та методик. На кшталт тест на емоційний інтелект Холла (Emotional Quotient EQ) - одна з найпоширеніших методик для діагностики емоційного інтелекту в тому числі самодіагностики.

Висновки. Щоб розвинути в собі здатність до найбільшого відчуття щастя та успішної самореалізації, людині варто розвивати свій емоційний інтелект. Адже завдяки йому вона може знайти баланс між розумом та почуттями та наблизитись до відчуття гармонії у житті. Розуміючи свої почуття, легко собою керувати. Самоконтроль сприяє тому, що людина не дозволяє негативним емоціям позначитися на оточуючих і стежить за власною поведінкою.

Список використаної літератури

1. Зинченко В. П. Проблема внешнего и внутреннего и становление образа себя и мира как реализация сознания / В. П. Зинченко // Мир психологии. – 1999. – № 1. – С. 21-23.
2. Коссов Б. Б. Личность : теория, диагностика и развитие / Б. Б. Коссов. – М. : Академический проект, 2000. – С. 236-237.
3. Петрушин В. И. О развитии эмоционального интеллекта в процессе музыкальных занятий / В. И. Петрушин // Музыкальное искусство и образование. - 2016. - № 2. - С. 68–82.
4. Емоційний інтелект та можливості його розвитку. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-i-shlyahy-jogo-rozvy/>

Бугайова Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ковальова Марія Аркадіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ТЕОРІЇ Ж. ПІАЖЕ

Постановка проблеми. Теорія когнітивного розвитку була розроблена швейцарським філософом та психологом Жаном Піаже. Його теорія дала багато основних понять в галузі психології розвитку та досліджує зростання розумових здібностей, яке, за Ж. Піаже, означає здатність точніше відображати навколишній світ і виконувати логічні операції над образами концепцій, що виникають у взаємодії з навколишнім світом. Теорія розглядає появу та побудову схем - схем того як сприймається світ - у «стадії розвитку», тобто в той час, коли діти отримують нові способи подання інформації в мозок. Теорія стверджує, що людина самостійно конструює власні когнітивні здібності за допомогою власних дій в навколишньому середовищі [4].

Викладення основного матеріалу. Жан Піаже вивчав механізми пізнавальної діяльності дитини. В результаті своїх досліджень по вивченню мислення і мовлення у дітей він прийшов до висновку, що психічний розвиток є розвиток інтелекту, а стадії психічного розвитку є стадії розвитку інтелекту. Сутністю і метою розвитку є пристосування до навколишньої дійсності з метою досягнення рівноваги з нею.

Ж. Піаже визначав поняття «розвиток» як:

1) процес, що зумовлюється взаємодією певних чинників, наприклад, визріванням мозку, впливом навколишнього середовища, засвоєнням соціального досвіду, власною активністю;

2) моторні реакції, перцептивні дії, соціально-особистісне становлення, інтелектуально-елементарна поведінка.

Ж. Піаже при вивченні операціональної сторони дитячого мислення прийшов до висновку, що розвиток мислення є розвитком розумових операцій.

Основні ідеї вченого:

1) незалежність процесів дитячого розвитку, зокрема мислення, від процесів навчання; обґрунтування психологічної природи егоцентризму (феномен "незбереження кількості") - складність у прийнятті позиції іншої людини, споглядання навколишньої дійсності "її очима";

2) розвиток має пройти певні завершені цикли, тобто відбувається дозрівання функцій, перш ніж школа зможе розпочати навчання відповідних знань та навичок;

3) природа інтелекту є подвійною - логічна та біологічна [1].

Ж. Піаже виокремив логічні структури мислення - операції, генеза яких визначає зміст стадій інтелектуального розвитку дитячого інтелекту. Він виділив чотири стадії інтелектуального розвитку дітей [2]:

- сенсомоторна стадія (від народження дитини до 1,5-2 років) - здатність до елементарних символічних дій, унаслідок яких виникають просторові відношення, розуміння предметів та поняття інваріантності, причинні зв'язки; на цьому етапі діти набувають знання через чуттєвий досвід і управління об'єктами навколишньої дійсності;

- доопераційна стадія (від 2 до 7 років) - початок використання символів, зокрема слів (початки мислення; процеси інтеріоризації); на цьому етапі діти пізнають світ через гру, однак за зовні простим процесом гри стоїть складний процес оволодіння логікою і сприйняттям точки зору інших людей;

- стадія конкретних операцій (від 7 до 12 років) - використання двох логічних правил (якщо $A = B$ і $B = C$, то $A = C$; $A + B = B + A$); ранжування об'єктів за критерієм їх упорядкування; на цьому етапі розвитку діти починають думати більш логічно, але їх мислення все ще не має гнучкості мислення дорослого, вони, як правило, не розуміють і не приймають абстрактних і гіпотетичних понять;

- стадія формальних операцій (після 12 років) - здатність мислити з допомогою абстрактних понять: системний пошук розв'язання завдань (інваріантність); заключний етап теорії Ж. Піаже передбачає розвиток логіки, здатності використовувати дедуктивні міркування і розуміти абстрактні ідеї [3].

У швидкості проходження цих стадій у дітей спостерігаються певні індивідуальні відмінності, тому вікові межі стадій визначаються приблизно.

Ж. Піаже вважав, що на розвиток інтелекту дитини впливають дозрівання, досвід і дійсне соціальне оточення (навчання, виховання). Він вважав, що біологічне дозрівання організму відіграє певну роль в інтелектуальному розвитку, а сам ефект дозрівання полягає у відкритті нових можливостей організму для розвитку. Ж. Піаже вважав також, що успіх навчання залежить від рівня інтелектуального розвитку, вже досягнутого дитиною.

Висновки. Ж. Піаже надавав великої уваги спроможності дитини активно осмислювати світ. Діти не пасивно всмоктують у себе інформацію, а відбирають і тлумачать те, що вони бачать, чують і відчувають у навколишньому світі. Зі своїх спостережень за дітьми та численних експериментів, які він здійснював, вивчаючи їхнє мислення, Ж. Піаже дійшов висновку, що люди проходять через певні етапи когнітивного розвитку, тобто поступово навчаються думати про себе та про своє

середовище. Кожен етап передбачає набуття нового вміння й залежить від успішного завершення попереднього.

Список використаної літератури

1. Пиаже Ж. Теория, эксперименты, дискуссии / под ред. Л. Ф. Обухова, Г. В. Бурменской. - М., 2001. - С. 106, 124-186.
2. История зарубежной психологии [Тексты] / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. - М. : Изд-во МГУ, 1986. – 344 с.
3. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. - 512 с.
4. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010.

Бугайова Наталія Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Офлідіс Каміла Костянтинівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Якісна професійна діяльність є значущим фактором розвитку суспільства загалом та становлення особистості представників певної галузі. В умовах сучасного світу професійну ідентичність слід трактувати як основну детермінанту професійного розвитку особистості й характеристику суб'єкта праці. Особливого значення для сучасного суспільства набуває зазначена проблема у контексті професійного становлення вчителів, як відповідальних за особистісний розвиток підростаючого покоління. Вимоги до особистості сучасного вчителя, які диктує нова українська школа підносять педагогу величезний перелік компетентностей різного рівня які є необхідною умовою якісної, результативної роботи.

У світовому освітньому просторі особлива увага спрямована на пошук найбільш ефективних напрямів розвитку освіти. Зараз, як ніколи, суспільству необхідні спеціалісти, які поєднують у собі глибоку професійну підготовку, відповідальність, прагнення до оновлення та збагачення своїх знань. Тому особливу увагу необхідно приділяти професійній підготовці майбутнього вчителя

Аналіз останніх досліджень. Огляд науково-психологічної літератури засвідчує неоднозначність тлумачень феномена ідентичності у працях зарубіжних та вітчизняних учених (А. Линенко, О. Жирун, Н. Антонова, М. Павлюк, К. Тороп, Д. Барашева, Н. Мельнік, О. Кочкурова, Є. Зеєр, Є. Єгорова, А. Ватерман, П. Гнатенко, Н. Голанд, І. Дружиніна, М. Заковоротна, В. Зликов, Е. Еріксон, С. Максименко, Дж. Марсія, Дж. Мід, А. Мінделл, Е. Мінделл, В. Москаленко, В. Мухіна, А. Налчаджян, С. Пантїлєєв, В. Столін, Х. Теджфелл, Дж. Тернер, Н. Чураєва, О. Шульган, К. Ясперс).

Мета статті – провести теоретичний аналіз поняття «професійної ідентичності» педагога.

Виклад основного матеріалу. Поняття ідентичності в психологічній науці набуло поширення завдяки працям Е. Еріксона. Як зазначає вчений, ідентичність – це інтеграція переживань людиною своєї тотожності з визначеними соціальними групами, внутрішня рівність із собою, тотожність особистості, внутрішня неперервність самопереживання індивіда, важлива характеристика її цілісності і зрілості [2, с. 23].

Професійну ідентичність педагога слід розглядати як багатомірний і складний феномен. А це, у свою чергу, означає, що професійна ідентичність не може мати якогось єдиного універсального критерію чи

показника. Погляди вітчизняних психологів щодо професійної ідентичності в цілому узгоджуються з сучасними тенденціями в західній психології.

Так, О. Жирун розглядає професійну ідентичність як компонент особистості, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та балансі із середовищем. На думку вченої, професійна ідентичність педагога відображає систему дій, що забезпечують єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності. Беручи до уваги вище сказане, можна виділити такі компоненти:

- суб'єктивний, що характеризує актуалізацію та реалізацію досягнутого рівня професійної компетентності;

- об'єктивний, що характеризує власні перцептивні уміння та вміння сприймати нове; власні потреби і ціннісні орієнтації своєї діяльності; власні психічні стани; норми і цінності інших соціальних груп і культур [2, с. 19].

М. Павлюк професійну ідентичність характеризує як усвідомлення індивідом своєї тотожності із професійною спільністю, оцінка її та психологічна значимість членства в ній, переживання своєї професійної цілісності та визначеності, професійна компетентність, професійні почуття, самостійність та самоефективність. Професійну ідентичність вчений розглядає як компонент структури особистості, основу якого складають уявлення про себе та своє місце в професійному середовищі, суб'єктивне ставлення до професійного середовища [2, с. 32].

Аналіз наукових джерел свідчить про широку палітру поглядів на проблему чинників формування й розвитку професійної ідентичності, а також на її структуру.

О. Кочурова виділяє серед факторів становлення професійної ідентичності вчителів та формування особистісної зрілості такі компоненти, як: Я-Концепція, мотивація досягнення, здатність до психологічної близькості з іншими людьми. Вчена розглядає питання професійного маргіналізму та його попередження [1, с. 159].

Н. Мельнік виділив фактори, які впливають на формування професійної ідентичності: а) нормативні вимоги професії, які задають змістові характеристики професійної ідентичності, забезпечуючи «морфологію» професійної діяльності і професійної спільноти; б) професійна придатність, у структурі якої можна виокремити ставлення до професії, професійні інтереси і схильності, спеціальні здібності, звички, знання, досвід; в) професійна готовність, яка включає в себе суб'єктивний образ професії, образ себе як професіонала, професійну самосвідомість; г) співвідношення соціального та особистого, яке виявляється в усвідомленні своєї тотожності з професійною спільнотою, психологічної значущості членства в ній, у відчутті своєї професійної компетентності,

самостійності і самоефективності; д) контекст стосунків у професії, що сприяє визнанню індивіда оточуючими як професіонала; е) самоідентифікація професіонала, що реалізується через процесуально-цільову активність людини і базується на відчутті відповідальності і рефлексії [2, с. 32].

Цікавий підхід пропонує Є. Зеєр. Науковець характеризує професійну ідентичність через поняття професійного «образу Я». Є. Зеєр вважає, що професійне становлення особистості супроводжується деструктивними змінами (кризи, стагнація та деформації особистості), що обумовлюють перервність, нерівномірність і гетерохронність професійного розвитку [3, с. 137].

На думку А. Линенко, цінним для самоідентифікації майбутнього вчителя є ототожнення з певним педагогом-ідеалом, що передбачає уміння сформувати в собі ціннісні орієнтації, знання, уміння та навички, необхідні професійні компетенції, а також широкий діапазон професійно важливих та особистісних якостей, які властиві такому педагогу-взірцю і які слабо сформовані, або відсутні у студента. Складовими частинами професійної ідентичності майбутнього вчителя вчена виділяє: мотиваційну, когнітивно-діяльнісну та оцінно-регулятивну. Подолання суперечностей між Я-реальним і Я-ідеальним, за А. Линенко, є рушійною силою професійного зростання, формування професійної ідентичності майбутнього вчителя [2, с. 30].

У свою чергу Є. Єгорова виділяє суб'єктивні і об'єктивні чинники розвитку професійної ідентичності. Так, до об'єктивних належать: наявність профільних курсів, традиції навчального закладу, розвиток партнерських стосунків між викладачами та студентами. До суб'єктивних чинників належать: Розвиток «Я-концепції» та усвідомлення ціннісних орієнтацій, де головне місце посідають професійні, а не матеріальні цінності [1, с. 159].

Важливо підкреслити, що професійна ідентичність тісно пов'язана з моральними професійними орієнтирами. Якщо вчитель чітко розуміє власну позицію в професійному середовищі, він у цій позиції має позитивний соціальний статус, і високу оцінку від людей, які його оточують, то можна говорити про сформованість ідентичності. Якщо ж позиція сформована, вчитель не розуміє свого образу, яким бути і вимоги до себе, а водночас поступає суперечлива зворотна реакція від людей то слід говорити про розмиті ідентичність. Коли позиція педагогом визначена, але отримує низькі оцінки від людей, з якими взаємодіє педагог, то мова йде про негативну ідентичність. Як альтернатива професійній ідентичності – розчарування в обраній професійній діяльності. Відбувається психоемоційне перевантаження, психосоматичні розлади та унеможлиблюється ефективне виконання професійних функцій,

загубленість сенсу життя. Криза професійної ідентичності пов'язана з виявленням власної невідповідності професії, власної неефективності в ролі педагога [2, с. 31].

У роботах М. Павлюк представлені критерії професійної ідентичності вчителя: пізнавальний, оціночно-ціннісний, конативний.

Оціночно-ціннісний критерій визначає ставлення педагога до себе як професіонала, інтегральне відчуття за чи проти власного «Я», самовпевненість, рівень самооцінки професійних якостей, аутосимпатію, очікування позитивного ставлення інших, самоповагу, самоприйняття, саморозуміння. Пізнавальний критерій передбачає знання сформованості своїх професійно важливих якостей, егоїстичні тенденції, агресивність, підозрілість, підпорядкованість, залежність, доброзичливість, альтруїстичність тощо. Конативний критерій оцінює рівень адаптації, самоприйняття, інтегральне прийняття інших, емоційний комфорт, прагнення домінувати, інтернальність, самокерівництво, рівень адаптованості до професії, стратегії поведінки у конфлікті: суперництво, уникнення, компроміс, співробітництво, пристосування [3, с. 138].

Виділяється доробок К. Тороп, яка виокремлює стадії формування професійної ідентичності: «дифузну», «академічно-нормативну» та «професійно-креативну». Так, перший етап становлення професійної ідентичності, на її думку, відповідає «дифузній» стадії. На цій стадії поєднується невизначеність у професії та неусвідомлення особистісного досвіду, професійної перспективи та навчання загалом. Другий етап, «академічно-професійний», вирізняється рефлексією особистісного досвіду, усвідомленням образу майбутньої професії, серйозним ставленням до навчання як набуття умінь і навичок майбутньої професії. Студенти співвідносять себе із професійною спільнотою. Відбувається самоідентифікування із соціальною роллю педагога. На третьому етапі відбувається оформлення професійної ідентичності на підґрунті сформованості умінь особистісної та соціальної рефлексії, усвідомлення особистісного досвіду, ціннісного ставлення до себе, інших і світу [2, с. 33].

Висновки. Отже, проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що професійна ідентичність майбутнього вчителя – інтегроване поняття, яке передбачає усвідомлення своєї приналежності професії педагога, бачення своєї відповідності певним вимогам професії та порівняння своєї відповідності з «ідеальним» професійним образом. Професійна ідентичність педагога починає формуватись у процесі професійної освіти та має подальший розвиток у професійній діяльності. Професійна ідентифікація – це не тільки ототожнення себе з певною професійною спільнотою, а й оцінка і психологічна значущість членства в ній, професійні почуття, своєрідна ментальність, переживання власної цілісності та визначеності, відчуття

свої професійної компетентності. Професійна ідентичність є необхідною складовою професійного розвитку особистості, становлення професіонала та кар'єрного росту. Також варто відмінити, що сформована професійна ідентичність є запорукою професійного довголіття.

Список використаної літератури

1. Мельник І. Фактори формування професійної ідентичності вчителя / І. Мельник // Теорія і практика сучасної психології. – 2018. – №2. – С. 158-162.
2. Падерно В. В. Формування професійної ідентичності в майбутніх учителів гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. – 237 с.
3. Созонюк О. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів / О.Созонюк // Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць. – Рівне, 2019. – № 13. – С. 136-140.

Варварук Христина Петрівна – здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового рівню) кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ КОМПАНІЇ В УМОВАХ УПРАВЛІНСЬКИХ КОНФЛІКТІВ

Постановка проблеми. За останні десятиріччя відбулося значне переосмислення існуючих факторів, від яких залежить успіх компанії. Основою для їх перегляду стало посилення процесів глобалізації, стрімкий технічний прогрес, інтеграція суміжних галузей, і одночасно вузька спеціалізація в професії, загострення конкуренції, потужний розвиток загальносвітової інформаційної мережі, швидкі зміни запитів ринку праці та ін. Складність даних процесів ініціює появу чималої кількості конфліктів, і, як наслідок, завдає значних збитків.

За результатами американських дослідників (першими запровадили результати науково-прикладних досліджень в галузі конфліктів у повсякденну практику) успіх сучасних компаній на 85% визначається здатністю вирішувати або попереджати конфліктні ситуації та комунікативними навичками і лише на 15% – професійними знаннями. Отже, актуалізація потреби швидкого й ефективного реагування на виклики часу, з-поміж інших проблем загострили для керівників компаній проблему попередження конфліктів, зменшення економічних, соціальних, моральних та інших втрат від них.

У життєдіяльності будь-якої сучасної компанії серед різних видів конфліктів посідають чільне місце управлінські конфлікти. Вони доволі часто є домінантними та фундаментальними, здатні породжувати низку конфліктів у інших сферах життєдіяльності. Тож закономірно постають питання: Що є передумовою виникнення конфліктів у сфері управління? Які причини появи саме управлінських конфліктів? Як здійснювати прогностику управлінського конфлікту? Яким повинен бути алгоритм вирішення управлінського конфлікту? Чи потрібно аналізувати наслідки управлінського конфлікту? За допомогою яких засобів можна здійснювати вплив на учасників управлінського конфлікту? Для відповіді на ці запитання проаналізуємо доробок науковців, котрі вивчали саме проблематику управлінських конфліктів та психологічної безпеки.

Викладення основного матеріалу. Конфлікт за природою є суперечливим явищем, з одного боку, його виникнення й перебіг може сприяти розвитку системи управління та спонукати до вдосконалення механізмів управління, а з іншого – гальмувати зростання системи управління, призводити до витрат і втрат у діяльності компанії, знижувати показники ефективності діяльності, спричиняти появу небажаних явищ –

авантюризму, бюрократії, тіньової діяльності та низки інших негативних наслідків. Адже при конфлікті губиться від 37% до 63% продуктивності праці, може зникнути відчуття психологічного захисту у співробітників (задоволеність теперішнім, впевненість у майбутньому, адаптивність їх функціонування, відсутність страху та тривоги), а також відбитися на психологічній безпеці компанії в цілому [1; 4-6].

У різноманітних уявленнях про психологічну безпеку акцент робиться на почуттях і переживаннях, пов'язаних із станом людини на даний момент та її перспективами на майбутнє. Так, Г. Граčov визначає психологічну безпеку як «стан суспільної свідомості, при якому суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають існуючий стан дійсності й життя як адекватний та надійний, оскільки складаються реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні та існує впевненість у майбутньому» [4 : 36].

Варто згадати й статтю Емі С. Едмондсон та Чжике Лей «Психологічна безпека: історія, відродження та майбутнє міжособистісної конструкції», в якій дослідниці зазначали, що психологічна безпека описує сприйняття людьми наслідків прийняття міжособистісних ризиків на робочому місці. Коли лідери демонструють відкритість і доступність, вони, ймовірно, сприятимуть розвитку психологічної безпеки серед співробітників [5]. Створюючи комфортні умови для виконання професійної діяльності співробітників, їх професійного становлення та кар'єрного росту, керівники своєю поведінкою будуть посилювати відчуття психологічної безпеки компанії [6].

На особливу увагу заслуговує думка дослідниці Сумбул Тахір (2020), яка у своїй статті «Психологічна безпека: що це таке, чому це важливо і як її покращити» (Psychological safety: What it is, why it matters and how to improve it) зауважує, що психологічна безпека стосується прийняття особистісних ризиків, на які може піти співробітник, довіри до організаційної структури, системи і співробітників. Тобто психологічна безпека, на думку дослідниці, виступає своєрідним модератором між тим, як співробітники сприймають свою компанію і наскільки вони готові ділитися особистісними ресурсами при спільній роботі. Діагностичним інструментарієм психологічної безпеки може бути опитування, спостереження, інтерв'ю.

Цікавим доповненням осмислення психологічної безпеки компанії є дослідження, в яких висвітлено заходи, за допомогою яких можна підвищити психологічну безпеку співробітників. До таких заходів науковці відносять: опитування керівників, відеопрезентації, що демонструють важливість висловлювання, навчальні вправи з моделювання до відпрацювання висловлення стурбованості, тематичні дослідження та

сценарії, що показують, як інші отримали користь з голосу та обмін знаннями [8].

Основний масив досліджень у проблематиці управлінських конфліктів і психологічної безпеки компаній здійснено на різних експериментальних майданчиках, як-то: міжнародні компанії, транснаціональні компанії, альянси, холдинги [7]. Це, в свою чергу, сприяло систематизації карти управління конфліктними ситуаціями для керівників, яка інтегрувала основні методи, принципи, способи й алгоритми управлінського впливу; розробці комплексу управлінських заходів з профілактики управлінських конфліктів за їх видом, за їх організаційним середовищем; технологій управління організаційно-управлінськими конфліктами, а також конкретизації способів управління конфліктом та методів їх вирішення [2-3; 7].

Висновки. Враховуючи прискорення темпів змін та нестабільності, потребу у креативних, адаптивних реакціях на всіх рівнях в компанії, управлінські конфлікти неминучі. Під *управлінським конфліктом* ми розуміємо усвідомлено-полярне відстоювання в системі соціальної взаємодії суб'єктів й об'єктів управління своєї позиції у підходах до реалізації управлінських цілей і завдань, до розуміння індивідуальної відповідальності й обов'язків. Управлінські конфлікти існуватимуть у всіх без винятку управлінських системах, повністю уникнути їх ніколи не вдасться та й немає потреби, оскільки вони дуже часто корисні для розвитку управлінських систем. Тому завдання керівників компанії полягає в урегулюванні управлінських конфліктів і забезпеченні психологічної безпеки навіть в умовах управлінських конфліктів. Забезпечувати психологічну безпеку компанії можна за допомогою низки заходів (опитування керівників, відеопрезентації, що демонструють важливість висловлювання, навчальні вправи з моделювання до відпрацювання висловлення стурбованості, рольові ігри та ін.). Компанії, котрі розвивають лідерські навички співробітників, створюють сприятливий психологічний клімат у колективі, спроможні урегулювати управлінські конфлікти, отримують багато переваг від інновацій, що, в свою чергу, відбивається на загальному стані та ефективності всієї компанії.

Список використаної літератури

1. Агатова, Л.А., Смолян, Г.Л., Солнцева, Г.Н. (2007). Нелояльность персонала как угроза безопасности организации. *Труды Института системного анализа РАН*. Т. 31, 216-230.
2. Ващенко І.В., Завацька Н.Є. (2016). Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій. *Розвиток особистості в різних умовах соціалізації*: колективна монографія /за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. К.: Слово, 405-421.

3. Ващенко І.В., Іванов М.О. (2019). Регулятори конфліктної взаємодії: теоретико-емпіричні доробки сучасної конфліктології та психології. *Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти*: зб. наук. пр. / за заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. Монреаль: СРМ «ASF», 65-68.
4. Грачев Г.В. (1998). *Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты*. М.: Изд-во РАГС. 125 с.
5. Edmondson, Amy C., & Lei, Zhike (2014). Psychological safety: The History, Renaissance, and Future of an Interpersonal Construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. Vol. 1, 23-43.
6. Edmondson A.C. (2018). The fearless organization: Creating psychological safety in the workplace for learning, innovation, and growth. Hoboken: John Wiley & Sons, 258.
7. Erkutlu H., Chafra J. (2015). The mediating roles of psychological safety and employee voice on the relationship between conflict management styles and organizational identification. *American Journal of Business*. Vol. 30. № 1, 72-91.
8. Róisín O'Donovan, Eilish McAuliffe (2020). Exploring psychological safety in healthcare teams to inform the development of interventions: combining observational, survey and interview data. *BMC Health Services Research*. Aug. 31; 20 (1), 1-17.

Ващенко Ірина Володимирівна – доктор психологічних наук, професорка, професорка кафедра загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дацькова Діана Віталіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 073 Менеджмент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем сучасної психології є проблема ціннісних орієнтацій особистості, їх структурна будова і регуляційні функції. Ціннісні орієнтації – компоненти структури особистості, її індивідуальний розвиток. До ціннісних орієнтацій особистості відносяться: спрямованість, мета індивіда, прагнення, бажання, механізм індивідуальної взаємодії, життєві ідеали, система певних норм, установки на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства, ставлення до навколишнього середовища, моральність особистості.

Одним з перших, поняття ціннісні орієнтації використовує В.П. Тугаринов вказуючи, що окрема людина використовує лише ті цінності, які є в суспільстві, тому ціннісні орієнтації окремої людини є по своїй сутності цінностями суспільства, що її оточує.

Але ж у даному підході не враховується розвиток психологічних особливостей особистості, який займає важливе місце в контексті формування ціннісних орієнтацій кожної людини. Дійсно, джерелом ціннісних орієнтацій особистості є цінності соціального оточення, які виступають в якості зовнішнього фактору розвитку індивідуальної системи цінностей. Так, Р.М. Андреева як основні виділяє «транслятори соціального досвіду», в яких особистість долучається до системи норм і цінностей: *родина, школа, трудовий колектив*. Інші автори, такі як П. Массен, підкреслюють, що основними чинниками соціального формування особистості підлітка є: сім'я, школа, однолітки і інформація, яку отримує підліток по телебаченню.

Але, найбільша кількість авторів, таких як: Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Р. Крайг, В.С. Кон, А.Е. Личко, В.С. Мухіна, Е.Ф. Рибалко, К. Роджерс, підкреслює, що на формування системи цінностей особистості більш впливає саме *сім'я*. Батьківська сім'я виступає в якості найважливішого джерела критеріїв оцінки, що лежати в основі формування ціннісних уявлень протягом усього життя людини. Автори виділяють наступні *основні фактори*, що визначають вплив сім'ї на формування ціннісної системи особистості: структура сім'ї (повний або неповний склад, наявність братів і сестри, старших батьків); типи виховання та стилі батьківської поведінки; конфліктний або неконфліктний характер взаємин між батьошками; соціальний статус, рівень освіти і доходів батьків; соціокультурні, релігійні та етнічні коріння сім'ї. Також значний вплив на формування ціннісних орієнтацій особистості підлітків

робить *школа*, в рамках якої велике значення мають особливості організації навчального процесу, взаємини з вчителями та однолітками. Безумовно, особистість вчителя залишається важливим фактором розвитку системи цінностей учнів. Так, Ю.В. Янотовська підкреслює, що творчий підхід вчителя «не тільки озброює учнів знаннями, а й формує у них ставлення до навколишнього світу», актуалізуючи цінності довіри і творчості (наводиться з: [5, 156]).

На відміну від дітей молодшого шкільного віку підлітки більшою мірою орієнтуються на цінності, прийняті в середовищі однолітків. І.С. Кон виділяє функції суспільства однолітків як фактора соціалізації, такими є: передача інформації, спільна діяльність, здійснення емоційного контакту [4, 87-88].

Також багато робіт таких вчених як: як В.Ф. Анурин, Е.А. Баранова, О.В. Зіневич, А.В. Кульок, Л.Ф. Лисиці, Е.Н. Фанталова присвячені розвитку системи ціннісних орієнтацій студентів у період навчання *у вузі*, які вважають, що в цей час відбувається становлення особистості студента у процесах професійного і особистісного самовизначення. Необхідно підкреслити, що саме вузівське творче середовище створює необхідні умови для особистісного зростання і формування вищого, автономного рівня системи цінностей. Питання розвитку системи цінностей в освітньому та соціальному середовищі також підіймали Р. Олпорт та М.Рокич. В якості соціального середовища, остаточно закріплює значимість тих або інших цінностей в індивідуальній системі, виступає *виробничий колектив*. Проблема змін системи ціннісних орієнтацій особистості у професійному середовищі, в тому числі і питань виробничої адаптації, присвячені дослідження О.В. Гаврилова, В. Данча, Є.Ф. Зеєр, Е.А. Климова, О.М. Краснорядцевой, Б.Р. Кривопалова та багатьох інших авторів.

Але ж встає питання *систематизації основних типів ціннісних орієнтацій* особистості, які нададуть можливість цілісного уявлення як зовнішніх, так і внутрішніх факторів становлення соціально-психологічних особливостей ціннісних орієнтацій особистості.

Викладення основного матеріалу. Для систематизації типів ціннісних орієнтацій особистості, представимо найбільш суттєві концептуальні підходи. Так, в контексті розуміння ціннісних орієнтацій В.В. Гаврилюк та Н.О. Трикоз виділяють чотири основних типи систем цінностей:

1) *смысложиттєву систему*, яка визначає цілі буття, людської сутності, цінності свободи, правди, краси, тобто загальнолюдські цінності;

2) *вітальну систему* - цінності збереження і підтримки повсякденного життя, здоров'я, безпеки, комфорту;

3) *інтеракційну систему* - цінності та судження, важливі у міжособистісному та груповому спілкуванні: гарні відносини, спокійна совість, влада, взаємодопомога;

4) *соціалізаційну систему* - цінності, що визначають процес формування особистості [2, 96-105].

Іншу точку зору, в результаті аналізу основних видів цінностей фахівцями, надає Б.А. Барабанщиков. Автор виділяє три рівня їх організації:

1. Найбільш узагальнені, абстрактні цінності: духовні, соціальні, матеріальні; *духовні* цінності, у свою чергу, диференціюється на пізнавальні, естетичні, гуманістичні та ін., соціальні - на цінності соціальної поваги, соціальних досягнень, соціальної активності.

2. Цінності, які закріплюються в життєдіяльності і виявляються як властивості особистості: товариськість, допитливість, активність, домінантність.

3. Найбільш характерні способи поведінки особистості, виражені в реалізації та закріпленні цінностей властивостей.

Вчений зазначає, що «отримані емпіричні дані доводять, що цінності-ідеали пов'язані з конкретними формами і способами поведінки, формування цих цінностей сприяє розвитку певних особистісних властивостей, хоча зв'язок особистісних властивостей і цінностей має багатозначний характер. Так, одна і та ж властивість співвідносна з різними цінностями, а останні - одночасно з декількома способами поведінки.

Виявлено, що цінності - ідеали можуть реалізуватися через поведінку, обумовленої цією цінністю, або спрямоване на реалізацію інших цінностей. Разом з тим вони можуть залишатися не реалізованими, що може стати причиною внутрішньо-особистісного конфлікту. Конкретний прояв цінностей в поведінці людини залежить від особливостей структури цінностей даної особистості.

Будучи структурними компонентами вербального усвідомлення, ціннісні орієнтації функціонують як ідеальні критерії оцінки, як способи раціоналізації поведінки. Так, дослідники термінальних цінностей розбивають їх на два великі класи в залежності від того, чи спрямовані вони на соціум - інтерперсонально сфокусовані, або на індивіда - інтраперсональні. Співвідношення цих цінностей у кожної людини індивідуально і дуже варіативно. У когось переважають інтерперсональні цінності, у когось навпаки. Це співвідношення в значній мірі визначає поведінку і позицію кожної людини.

Отже, розгляд деяких підходів типів ціннісних орієнтацій особистості, надав можливість представити узагальнене бачення системи цінностей, що запропоновано на рисунку 1.

Рис. 1. Систематизація типів ціннісних орієнтацій особистості

Систематизація типів ціннісних орієнтацій особистості надає можливість цілісного бачення всіх важливих компонентів, сукупності усталених ціннісних орієнтацій, які забезпечують стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, вираженого в направленості потреб та інтересів.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що соціально-психологічними особливостями ціннісних орієнтацій особистості виступають як зовнішні, так і внутрішні фактори. В якості внутрішніх факторів розвитку індивідуальної системи цінностей є сукупність переживань людини, її спрямованість, мета, прагнення, бажання, життєві, моральні, матеріальні і духовні ідеали, система певних норм, установок. В якості зовнішнього фактору розвитку індивідуальної системи цінностей виступає соціальний досвід, система норм і цінностей, до яких долучається людина в родині, школі, вузі, трудовому колективі.

Саме система цінностей відіграє ведучу роль в процесі розвитку особистості, є основним підґрунтям, що забезпечує її стабільність, визначеність і передбачуваність вчинків та поведінки в цілому, а також допомагає в адаптації до певних змін у житті. Також можна зробити висновки про те, що сучасні дослідники, зокрема В.І. Ковалев,

Е.С. Кузьмін, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонтьєв, Г.Л. Смирнова та інші, розглядають особистісні цінності як складну ієрархічну систему, яка виконує регуляторну функцію активності людини, перебуваючи на перетині мотиваційно-потребової сфери та світоглядних структур свідомості особистості, а найвищий рівень даної структури займають саме ціннісні орієнтації особистості.

Список використаної літератури

1. Алексеева В.Р. Ціннісні орієнтації як фактор життєдіяльності і розвитку особистості / В.Р. Алексеева // Психол. журн. – 1984. – Т. 5, – № 5. – С. 63–70.
2. Гаврилюк В.В., Трикоз Н.А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации / В.В. Гаврилюк, Н.А. Трикоз // Социол. исслед. – М., 2002. – №1. – С. 96–105.
3. Гудечек Я. Ценностная ориентация личности / Я. Гудечек // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М., 1989. – С. 202–109.
4. Кон В.С. Психология старшеклассника / В.С. Кон. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
5. Петровский А.В. Психология развивающейся личности / под ред. А.В. Петровского. – М., 1987. – 240 с.
6. Попова І.М. Свідомість і трудова діяльність / за ред. І.М. Попова. – Київ-Одеса, 1985. – С. 186.

Волженцева Ірина Вікторівна – доктор психологічних наук, професорка, академік УТА, професорка кафедри психології, професорка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЧАС СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується, як загально низьким рівнем соціально-нормативної свідомості наших громадян, так й низьким рівнем її сформованості в учнівської молоді. Пошук нових, ефективних шляхів формування соціально-нормативної свідомості особистості в умовах суспільних трансформацій складає в теоретичній та практичній площинах складне завдання, від вирішення якого у значній мірі залежить подальший розвиток української держави як демократичного суспільства.

Викладення основного матеріалу. Дослідження проблеми соціально-нормативної свідомості особистості має достатньо тривалу історію. В юридичній, соціологічній, філософській та психологічній літературі існує широке коло науковців, які присвятили свою увагу даній проблемі (Г. О. Балл, С. О. Гарькавець, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Д. Сазерленд, С. І. Яковенко та ін.) [1].

Як зазначають дослідники, соціально-нормативна свідомість як сфера суспільної, групової та індивідуальної свідомості здійснює нормативне опосередкування соціальних явищ, співвідносить їх з нормативними вимогами, з уявленнями про необхідне, яке є проекцією соціально-нормативного регулювання, нормативних оцінок та ставлень [2]. Який би ми не обрали, у якості зразка, соціально-нормативний вчинок індивіда, обов'язково, у ньому буде відтворена його соціально-нормативна свідомість.

Однак, проблема соціально-нормативної свідомості в сучасних умовах не може бути зведена тільки до розгляду розбіжностей, які існують у підходах щодо її структурованості. Вона певним образом пролягає у напрямку вікової динаміки. Тобто, соціально-нормативна свідомість людей різних вікових груп, як на нашу думку, має суттєві різниці і, це може викликати значні розбіжності у емпіричному вивченні зазначеної проблеми. Тому, виходячи з тенденції розвитку нашого суспільства, його подальшої трансформації, вивчення соціально-нормативної свідомості учнівської молоді стає одним із важливіших завдань щодо встановлення дійсного сприйняття нею соціально-економічних, політичних та правових перетворень.

Однією з соціально-психологічних причин того, що рівень соціально-нормативної свідомості молоді в останні роки залишається низьким, а

більшість молодих людей скептично відносяться до необхідності дотримання соціальних норм є те, що під впливом соціальних новоутворень формується маргінальна соціально-нормативна свідомість, яка відтворює соціально-нормативну дійсність у формі крайніх оціночних ставлень. Нововведення, здебільшого, приймаються крізь призму життєвих потреб, які переважно зав'язані на соціально-економічних умовах існування.

Соціально-психологічне дослідження, яке ми проводимо з 2013 року та, яке спрямоване на виявлення рівня сформованості соціально-нормативної свідомості учнівської молоді, що відбувається за умов суспільних трансформацій, має системний вимір. У ньому прийняли участь вже понад 700 старшокласників загальноосвітніх шкіл м. Сєвєродонецька Луганської області. На підставі самостійно розробленого опитувальника, тестового інструментарію та психологічних бесід ми з'ясовуємо питання внутрішньої факторизації соціально-нормативної свідомості старшокласників і соціальних чинників, що суттєво впливають на її формування за сучасних умов суспільних перетворень.

Отримані результати надають підстави зробити кілька принципових висновків. По-перше, в середовищі учнівської молоді існує суттєва неоднорідність соціально-нормативних установок, які диференційовані за такими напрямками:

- позитивний, активний тип, який характеризується стійкими впевненостями в тому, що ні за яких обставин респонденти не порушують соціальні норми та, при можливості, стануть на перешкоді іншим у їхньому порушенні (34,38% опитуваних);

- традиційно-позитивістський тип, який не за яких обставин не прагне висловлювати своє ставлення до існуючої соціально-нормативної системи (8,53%);

- кордонний тип, який додержується соціальних норм тільки з побоювання бути покараними за їх порушення (17,11%);

- негативно-відхиляючий тип, представники якого незадовільно відносяться до соціально-нормативних заборон в цілому (5,53%);

- ситуаційний тип, поведінка якого залежить від соціального контексту (34,45%).

По-друге, більшість молодих людей сприймає систему соціальних норм (моральні, резидуальні та правові норми) не як певну абстракцію, а як реально діючий чинник упорядкування відносин між людьми. При цьому, тільки 16,67% респондентів вважають, що закони приймаються в інтересах усього народу, а понад 80% вважають, що вони приймаються в інтересах представників влади та тих, хто має великі статки.

Висновок. Таким чином, процес формування соціально-нормативної свідомості учнівської молоді має складності, що викликані певним станом

соціально-правових, соціально-економічних і культурних екстраполяцій, які відбуваються в трансформуючому українському суспільстві та, які істотно впливають на загальну свідомість українських громадян.

Список використаної літератури

1. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: [монографія]. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 200 с.
2. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.

Волченко Лариса Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ «ОЦИФРОВАНОГО ІНДИВІДА»

Постановка проблеми. Натепер, багато дослідників акцентовано розглядають проблеми штучного інтелекту (ШІ) та його можливого впливу на майбутнє людства. Також спостерігається значний інтерес науковців до вивчення питань, що пов'язані з цифровізацією, діджиталізацією як суспільних, так й групових і міжособистісних відносин.

У 1950 р. Айзек Азімов опублікував збірник науково-фантастичних оповідань «Я, робот», у якому сформулював три закони робототехніки:

1. Робот не може нанести шкоду людині або власними бездіями припустити, щоб людині бала нанесена шкода.

2. Робот зобов'язаний підкорятися усім наказам, що надає людина, крім тих наказів, що суперечать Першому Закону.

3. Робот повинний піклуватися про власну безпеку у тій мірі, у якій це не суперечить Першому та Другому Законам.

Цей збірник став відправною точкою того, що науковці стали розробляти та досліджувати не тільки проблему «роботобудування», а й проблему «оцифрованого індивіда», що натепер набула більш-менш чітких контурів. Останнього часу, люди стають все більш залежними від цифрових пристроїв, цифрових кодів, що змінюють їх психології та сприяють набуттю ними нових якісних характеристик. Отож питання, щодо психологічних особливостей індивідів, які будуть існувати у світі панування інформаційних, цифрових мереж, уже сьогодні є абсолютно актуальним та очікує на аргументовану відповідь.

Викладення основного матеріалу. Науковці з різних областей наукового знання (Н. Бостром [1], М. Каку [3], Р. Курцвейл [4], М. Тегмарк [5], С. А. Шумський [6] та ін.) прагнуть з'ясувати змістовні особливості цифрової епохи, місце людей та ШІ у ній, координати існування машин і людей, як в протиставленні між ними, так й в інтеграції. Проте, ми пропонуємо подивитися саме на психологічну природу «оцифрованої людини», здатності її бути продуктивною та життєспроможною у світі «цифрового задзеркалля».

Як ми вважаємо, незабаром виникнуть нові комбінації психологічних типів особистості, які якісно будуть відрізнятися від тих, що існують зараз. При цьому такі «оцифровані індивіди» можуть бути двох вимірів: ті, хто набуває нових якісних характеристик на підставі опанування «цифрового життя» (ШІ-особистість-1) та ті, хто буде продуктом інтеграції машинного навчання та людських знань в сфері психології, нейробіології, нейрофізіології тощо (ШІ-особистість-2).

Тобто, на наш погляд, представники цих двох груп будуть мати різні якісні характеристики, а з часом й різні психологічні властивості, що може призвести до конфлікту між ними.

III-особистість-1 – це індивіди, які самотужки долають проблеми особистісного зростання в умовах цифровізації соціальних координат існування. Тобто, особистість використовує власні потенціали для набуття життєво необхідних знань, навичок та умінь, що забезпечують її відповідність «цифровій епосі». Якщо індивід виявляється неспроможним, то відбувається його соціальна маргіналізація, а звідси увесь комплекс деструкцій, що сьогодні ми можемо спостерігати у злочинці, людей з різними авіаціями тощо.

III-особистість-2 – це продукт інтеграції машинного навчання та людських знань в сфері психології, нейробіології, нейрофізіології тощо. Це особистість, яка крім власних психологічних спроможностей буде мати можливість покладатися на спроможності машинного навчання. Наприклад, індивіду будуть вживлюватися чипи, що відстежуватимуть її стан здоров'я, когнітивні функції, емоційні стани. Це, без сумніву, надасть значних переваг перед іншими, зробить їх невразливими перед небезпеками, що переслідують звичайних людей. Але, це прибавить спокуси щодо поверхового ставлення до інших, які не мають таких переваг.

Отже, можливо ми будемо мати два психологічних типу людей. Перший вимушений буде наздоганяти те, що III буде пропонувати у якості орієнтирів, ідеалів, нового людського Акме. Другий – буде частково носієм III, що значно полегшить їх просування по щаблям нової соціально-оцифрованої реальності та швидкого досягнення найвищих вершин самореалізації.

Проте, така реальність буде мати конфліктне протиріччя, що й зараз виступає «основою саморозвитку індивіда та соціальних систем, де акцентується положення на не униканні конфліктів, а на активному пошуку адаптаційних виходів із них» [2, с. 46]. Тобто, все буде залежати від того, наскільки зазначені типи «оцифрованих індивідів» будуть шукати компромісу та уникати проявів агресії та насилля відносно один одного.

Нова соціально-оцифрована реальність повинна бути побудована на принципах толерантного ставлення індивідів до існуючого різноманіття. Звідси «оцифрований індивід» має бути позбавлений всіх деструкцій, що породжують ксенофобію та різні прояви насилля як на міжособистісному, так й міжгруповому рівнях. А, це стане можливим, якщо машинне навчання буде запрограмоване не тільки та не стільки, як на отримання людиною «безсмертя», а на пріоритет розвитку біофілії та людиноцентризму.

Висновок. Проблема психології «оцифрованого індивіда» є багатоаспектною та системною. Але, така проблема існує, вона поглиблюється і психологічна наука вже натеper повинна розробляти

методологічне підґрунтя, методичний інструментарій щодо її вивчення у недалекій перспективі. Взагалі, завдання теперішнього та майбутнього – це робити наш світ більш цивілізованим, у якому повинно бути гідне місце для кожної людини, якого б «ШІ-формату» вона не була, а між людьми існувало порозуміння, прагнення до поваги свободи та прав іншого.

Список використаної літератури

1. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. М.: Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2015.
2. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
3. Каку М. Будущее разума. М.: Альпина Паблишер, 2018. 502 с.
4. Курцвел Р. Эволюция разума, или Бесконечные возможности человеческого мозга, основанные на распознавание образов. М.: Эксмо, 2018. 352 с.
5. Тегмарк М. Життя 3.0. Доба штучного інтелекту. К.: Вид-во «Наш Формат», 2019. 432 с.
6. Шумский С. А. Воспитание машин. Новая история разума. М.: Альпина Паблишер, 2021.

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Натепер, ми спостерігає те, що значення соціальної комунікації значно зростає, а її змістовні форми складають певну проблему щодо визначеності особистості у контексті суспільно-політичних відносин. Оскільки в суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями та певними культурами завдяки знаковим системам, в яких відображено знання, думки, ідеї, ціннісні ставлення, емоційні стани тощо, то передача того або іншого повідомлення завжди справляє певний вплив на людину. Людина або як об'єкт, або як суб'єкт комунікативної діяльності змушена поділяти або відторгати ту або іншу точку зору комунікатора.

Разом із цим, продукування комунікації у соціальних системах має більш складну конфігурацію, ніж безпосереднє спілкування між людьми. А, отже, у соціально-політичному вимірі процес комунікації та його впливовість становлять складне завдання для психологічного аналізу.

Викладення основного матеріалу. Потреба у встановленні зв'язків для людей має велике значення, а тому в умовах збільшення інформаційного різноманіття система соціальної комунікації збільшує свою релевантну вагу впливовості на свідомість особистості та визначення спрямованості її активності взагалі, а політичної активності, зокрема. Зазначимо, що вплив ми розглядаємо як складне соціально-психологічне утворення, що виступає полімодальним явищем і може проявлятися у різних формах (вмотивованій і невмотивованій, ефектній та невиразній, імпліцитній та експліцитній, конструктивній і деструктивній, навмисній та ненавмисній, сильній і слабкій, усвідомлюваній та неусвідомлюваній тощо) [2, с. 17-18].

Натепер ми маємо те, що той хто хотів нових контактів, має їх достатньо, а той хто хотів структурувати свої плани має можливості залучати до своїх справ все більше нових членів. Збільшення інформаційного середовища призводить до реалізації майже чи не всіх ідей, що продукує людство [1].

За нових вимірів презентують себе люди й у політичному процесі. Світовий комунікаційний процес зміг зробити більш виразними ті протиріччя, що приховувалися окремими державами. Відтак стала можливою активізація участі людей у безпосередньому спілкуванні з політичними лідерами. Достатньо зайти на Інтернет-ресурси, щоб побачити, які думки та погляди висловлюють громадяни про певні політичні події.

Нові форми соціальних асоціацій, що пов'язані між собою сучасними засобами зв'язку, можуть суттєво впливати на політичні аспекти у різних регіонах. При цьому, такі групи можуть бути достатньо закритими та замикатися у межах власних границь (як правило такі соціальні асоціації носять релігійний, науковий, політичний характер та об'єднуються навколо певних осіб, ідей або об'єктів).

Соціальна комунікація набуває нового змісту та забезпечує впровадження засобів впливу на різних рівнях. Сфери діяльності, що раніше були суспільними, стають приватними. Така «приватизація» охоплює й сферу політики, а засоби комунікації роблять її досить ліквідною справою. Особливо це чутливо на регіональному рівні. Підтримка або не підтримка того або іншого суб'єкта політики дуже часто втілюється в ганебних явищах. Так, людина може бути позбавлена роботи або кар'єрного зростання, якщо не буде підтримувати певну політичну силу.

Нові інформаційні технології роблять споживачів інформації дуже вразливими та часто безпорадними [3]. Сьогодні у режимі реального часу громадяни можуть спостерігати за акціями масових протестів, терористичними актами, або слухати промови радикально налаштованих політичних лідерів з призовами знищення незгодних. Тобто, соціальна комунікація за допомогою сучасних інформаційних технологій сприяє тому, що світ стає вужчим, де людині навіюється думка, що вона нібито вільна обирати все, що побажає, а дехто може навіть цьому посприяти. А, отже, вибір такої людини обмежується тим, що ті хто сприяють, у кінцевому рахунку визначають те, що варто людині обирати. Це обертається рабським наслідуванням споживацьких смаків, у тому числі й у сфері політичних пристрастей.

Висновок. Соціальна комунікація, на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства сприяє об'єднанню людей за допомогою споживання єдиної інформації, що безпосередньо впливає на спрямованість їхньої соціальної активності. У політичній площині впливи соціальної комунікації призводять до масовізації реальної активності особистості, у тому числі й політичної. Оскільки сучасні засоби масової комунікації переважно належать різним політичним угрупованням, є ризик сформувати у громадян таку політичну свідомість, що буде спрямовувати їхню реальну політичну активність у площину прояву виключно емоційних, фонових аспектів реальних подій, та позбавить їх критичного усвідомлення існуючих соціально-політичних феноменів.

Список використаної літератури

1. Гарькавець С. О. Психологія політичного вибору: [навчальний посібник]. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.

2. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
3. Психология массовой коммуникации: [учебник для вузов / под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева]. М. : Гардарики, 2008. 254 с.

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Андрющенко Ірина Олександрівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДО ПИТАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СПІВЗАЛЕЖНОСТІ ПОДРУЖНІХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Феномен співзалежності не можна вважати достатньо вивченим у психології, оскільки тривалий час цей феномен розглядався лише в медичному контексті. Відсутність комплексного методологічного підходу до дослідження цього феномена також не дає можливості виділяти його як окремий психологічний конструкт. Водночас значний науково-практичний доробок зарубіжних дослідників свідчить про необхідність перегляду цих позицій, оскільки проблема співзалежності актуальна й у вітчизняній психологічній практиці.

Викладення основного матеріалу. Якщо розглядати визначення поняття «співзалежність», то його ідентифікація складна. Науковці трактують термін як «хвороблива прив'язаність» (О. Сімонова), «надмірна стурбованість» (В. Штандер), «аддикція відносин» (А. Шаєф), «психологічний стан» (Р. Саббі), «комплекс особливих рис характеру» (С. Вітілд), «залежність» (В. Москаленко), «набір засвоєних норм поведінки» (Р. Баркер) [2]. Однак спільним показником означених понять є постійна концентрація думки на комусь або чомусь, залежність (емоційна, соціальна) від людини чи об'єкта.

У широкому сенсі термін «співзалежність» розглядається як набір засвоєних форм поведінки, почуттів і вірувань, які ускладнюють життя [1]. Це залежність від людей та явищ зовнішнього оточення, яка супроводжується такою мірою неувagi до себе, що майже не залишає можливості для самоідентифікації. Деякі вчені більше наголошують на порушеннях особистості, на труднощах адаптації, на формуванні особливого типу міжособистісних стосунків. Згідно з цією позицією, співзалежність – «емоційний, психологічний, поведінковий стан, який розвивається в результаті довготривалого впливу стресу, використання правил, які забороняють відкрито висловлювати свої почуття і обговорювати особисті й міжособистісні проблеми». Заслуговує на увагу також розуміння стану співзалежності як «способу адаптації до гострого внутрішньо особистісного конфлікту, що виникає у всіх членів родини хімічно залежного». Виділяють ще одну характерну особливість емоційної сфери співзалежних – «обнублюючу почуттів» (затуманення, притуплення сприйняття) або повну відмову від почуттів. По мірі тривалості стресової ситуації в сім'ї у співзалежних зростає витривалість до емоційного болю та толерантність до негативних почуттів, чому сприяє такий механізм емоційного знеболювання, як відмова відчувати. Однак, з іншого боку, співзалежним більшою мірою, ніж іншим людям, властиві почуття страху,

гніву, провини та сорому, які поступово проявляються в поведінці та соціальних стосунках з іншими. Водночас вони залучені до процесу приховування правди, а відповідно – й до обману. Неусвідомлення власних почуттів, невміння формулювати власні думки і почуття стає характерним для них. Хоча ззовні співзалежні справляють враження надвідповідальних людей, однак їх можна назвати безвідповідальними щодо свого стану, потреб, здоров'я.

Початок вивченню співзалежності подружніх пар поклав німецький психіатр Р. Крафт-Ебінг [3], який називав її «психосексуальною підпорядкованістю». Такий підхід значною мірою відповідав концепції психічного безсвідомого З. Фрейда та залишався ключовим у поясненні цього явища до середини ХХ ст. За даними вчених нині нараховується понад 150 різновидів залежностей, а саме психологічна, емоційна, фізична, сексуальна, економічна тощо. Це стосується не лише нарко- та алкозалежних, а й чітко проявляється у міжособистісних відносинах подружніх пар, що негативно впливають на всі аспекти життя їх родини.

Виникає співзалежна поведінка особистості на тлі тривалого перебування в стресовій, принижуючій гідність ситуації, що супроводжується неможливістю відкрито виражати свої почуття і прямо обговорювати особистісні і міжособистісні проблеми. Передумовою появи співзалежної поведінки є занижена самооцінка особистості, слабка концентрація власного «Я», відсутність чітких уявлень про бажане ставлення до неї членів родини. Також співзалежні відносини з іншими необхідні для підвищення власної значущості, набуття впевненості в собі, визначення своїх особистісних якостей через оцінку оточуючих.

Прояви співзалежної поведінки особистості у подружній парі характеризується наявністю парадоксальних і суперечливих вчинків з боку одного із партнерів. Співзалежні відносини припускають, що люди настільки пов'язані в різних сферах життя, що не можуть діяти автономно. Якщо їх стосунки псуються або руйнуються, вмиють страждають й інші сфери життя – від професійної реалізації до фізичного здоров'я або матеріального благополуччя. Для співзалежних людей партнер, або близький друг, або родич – це «годівниця», з якої поповнюються базові потреби, від матеріального благополуччя до почуття безпеки, і яка покликана заліковувати їх емоційні рани.

Співзалежні особистості почувають себе відповідальними та винними за все, що відбувається у їхній сім'ї, жертвують самоповагою на користь створення ілюзорного враження, про те, що «у моєї родині все добре», перебирають на себе відповідальність за задоволення потреб інших членів родини, переживають тривогу, депресії, меншовартість, страждають від емоційних розладів тощо.

Висновок. Отже, співзалежність можна визначити як певний психологічний розлад особистості, джерелом якого є незавершеність однієї з важливих стадій її розвитку в ранньому дитинстві. Ця стадія пов'язана з встановленням психологічної автономії, емансипації стосовно батьків, що необхідна для повноцінного розвитку власного «Я» особистості. При цьому, часто індивіди не мають уявлення про те, як впоратися з такою проблемою та стають на шлях деструктивних проявів. Але вихід з співзалежних стосунків існує і такі індивіди мають шанс позбавитися їх за допомогою приймів, що розроблені у межах різних психологічних практик (клієнт центрована психотерапія, когнітивно-біхевіоральна психотерапія тощо).

Список використаної літератури

1. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
2. Москаленко В. В. Соціальна психологія: [підручник]. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
3. Крафт-Эбинг Р. Половая психопатия, с обращением особого внимания на извращение полового чувства. М.: Республика, 1996. 591 с.

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ахтирська Олександра Олегівна - здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Загально відомо, що засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють значущу роль у суспільному та політичному житті громадян. За їх допомогою відбувається формування масової свідомості, здійснюються впливи на прийняття тих або інших політичних рішень, формуються переваги певних суб'єктів політики. При цьому, найбільш виразно вплив ЗМІ на аудиторію проявляється в умовах соціальних і політичних конфліктах, а особливо в умовах тих, що виникають під час виборчих кампаній. У зв'язку з цим проблема впливу ЗМІ (телебачення, радіо, Інтернет, друковані видання) у суспільстві завжди привертала увагу дослідників з різних сфер наукового знання, у тому числі й психологів.

Викладення основного матеріалу. Близько 30 років тому, знаменитий закордонний лінгвіст і філософ Н. Хомський описав перші стратегії маніпуляцій, що відбуваються за допомогою ЗМІ [2]. Натеper такі маніпуляції значно збільшили амплітуду прояву, а Інтернет, соціальні мережі, телебачення тощо стали засобами їхнього продукування, кожна мить безпосередньо впливають на свідомість особистості. Значимо, що під впливом ми розуміємо взаємодію одного індивіда або індивідів з іншим/іншими, внаслідок чого відбувається зміна їхньої поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок тощо [1, с. 17-18].

На перший план виступає основний елемент управління суспільством, що пов'язаний з відволіканням уваги громадян від важливих проблем і рішень, прийнятих політичними та економічними правлячими колами, за допомогою постійного насичення інформаційного простору малозначними, але емоційно пофарбованими повідомленнями. Прийом відволікання уваги вельми істотний для того, щоб не надавати громадянам можливості отримувати дійсно важливу інформацію про сучасні реалії життя. Все це досягається за рахунок або використання стратегії перебільшення проблеми, або поступового інформування зі збільшенням емоційних модуляцій. Такі стратегії у політичному конфлікті допомагають сформувати певний образ, негативний імідж опонентів, позбавити їх ініціативи. Новини впливають на емоції індивідів, збуджують їх, що не дозволяє сприймати факти критично, раціонально ставитися до них. Найчастіше це призводить до спотворення реальності, що в свою чергу веде до інформаційних війн. Війна завжди викликає глибокі емоційні реакції, і саме тому в інформаційних каналах з'являється одна й та ж світлина з різних ракурсів, де кожне видання підбирає ракурс з вигідного

для себе боку. Такі новини можуть викликати у громадян різні емоції, від любові до ненависті, від мужності до страху.

Сучасні ЗМІ виявляються настільки могутніми, що люди можуть відчувати власну безпорадність перед обличчям державного контролю, що не спостерігалось раніше. А володіння ЗМІ визначає об'єм влади, що зосереджується в руках різних організацій та створює умови для ведення приватної політики у світовому масштабі. Наприклад, громадяни США (особливо після 11 вересня 2001 року) зазначають, що мають певні проблеми у спілкуванні через електронні мережі, оскільки держава та приватні компанії, що ними володіють, повністю контролюють цей процес.

У кожному суспільстві виникає прошарок соціальних інформаторів, які використовують сучасні інформаційні технології та займаються формуванням суспільної свідомості, що в умовах політичних конфліктів надає їм суттєвої переваги. При цьому, переслідуючи власні інтереси вони можуть віддалятися від інтересів суспільства, прагнути нівелювати демократичні принципи існування, створювати умови для заперечення дифузії ідей та думок від самого низу до самого верху.

З приходом цифрової ери у кожної людини є доступ до всієї інформації, тому індивід сам вирішує, яка інформація є дійсною, а яка ні. При цьому ЗМІ часто використовують стратегію тиску на совість, основний зміст якої полягає у тому, щоб змусити суспільство звинувачувати себе в проблемах локального та глобального масштабу. Наприклад, за війну, що була спровокована урядом [2].

Отже, єдиний спосіб не піддаватися таким впливам – це залишатися когнітивно налаштованим і не занурюватися в емоції та почуття провини. Разом із цим, потрібно визнати, що маніпулятивні прийоми постійно удосконалюються, що ускладнює ефективність захисту від них. Зауваження про те, що потрібно ставитися до всього критично, можна віднести до риторичним вигуків, адже багато прийомів маніпуляторів розраховані саме на те, що межа критичного сприйняття не буде порушена.

Висновки. Натеper ЗМІ постають засобом управління культурою, надають загальній масі культурних явищ особливої ваги, підвищують їх цінність, або знецінюють їх, поляризуючи таким чином все поле культури та породжують маніпулятивні інсталяції. В умовах політичних конфліктів впливовість ЗМІ набуває домінуючого характеру, оскільки посилює як реальні, так й гібридні прояви. Індивіди стають беззахисними перед потужними інформаційними хвилями, що захоплюють їх враження, уявлення та ставлення. Від так, основним аспектом протистояння маніпуляціям під час розгортання політичних конфліктів є не тільки критичний аналіз інформації, а й уважне ставлення до джерел інформації, приналежності ЗМІ конкретним суб'єктам впливу.

Список використаної літератури

1. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
2. Chomsky N. 10 strategies of manipulation by the media. URL: <http://noamchomsky.tumblr.com/post/13867896307/noam-chomsky-10-strategies-of-manipulation-by-themedia> (дата звернення 23.09.2021).

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ільченко Орина В'ячеславівна - здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ГІПНОТЕРАПІЇ

Постановка проблеми. Цілісну людину слід розглядати з позицій творчого самостворення її буття. Онтологічною основою креативності особистості є властива їй фундаментальна відмінність між сущим і винним, між метафізичними формами її самовияву. У метафізичному осмисленні цілісна самоідентичність особистості з'являється як динамічно цілеспрямована синергія особистісних структур до трансцендентних вершин буття, що інтегрує різні модуси її існування. Цілісність як метафізичну реальність можна розгорнути через специфічні неподільні характеристики, найважливішою з яких виступає духовність [2].

З погляду системного підходу людське буття являє собою цілісність системи, що самоорганізується з реверсивним зв'язком, котра виступає як органічна єдність відношень структурно-сміслових, функційних шарів (природного, соціального й індивідуального) визначається через конгруентні їм пізнавальні, діяльнісні і комунікативні засоби самореалізації особистості [1]. Для характеристики цілісності особистості також доречним є феномен коінциденції, відношення координатції паритетних основ її буття, яке виводить дану проблему у метафізичний простір дослідження. У такому відношенні взаємодіючі шари утворюють єдину опосередковану реальність, що не піддається раціональному дискурсу [3]. Цей значеннєвий простір можна описати тільки через ціннісні характеристики, що допомагають подолати обмеженість функціонального підходу до людського буття й вийти на більш високий рівень інтегративного виміру особистості. Духовно-ціннісна природа цілісності людського буття окреслює систему концептів і задає їм значеннєву визначеність, що виражається в специфічно гуманістичному світогляді, який сповнений прагненням людини до здійснення «справжніх» форм життя.

Викладення основного матеріалу. Джерела глибинних проблем багато в чому вкорінюються в самій особистості, у її внутрішньому світі [5]. Проблема особистості як цілісності виникає через існування її внутрішньо суперечливої природи, розриву єдиної життєвої сфери, що утворюють «нешасну свідомість», трагічність людського буття. Усвідомлення людиною відсутності (або недоліку) органічної єдності й повноти самобуття спрямовує й стимулює його розвиток. Завдяки креативності особистості розгортається просвіт для досягнення цілісності, досягається подолання розірваності буття. Творчість здійснюється як

порівняння відношення між метафізичними основами й сущим людського буття.

Прагнення до цілісності свого буття, що виступає як фундаментальна характеристика людської сутності і її вища духовна потреба, призводить до розкриття вищих смислів, знаходженню волі й до вибудовування людиною програм самовизначення. У цім прагненні виражається її потреба в самореалізації, виявляється наявність у неї унікального надбіологічного компонента. Самореалізація є спробою увійти в сферу реальності, де досягаються цінності, знаходиться повнота життя й самодостатність цілісного існування.

Цілісність особистості у теперішньому стані вивчення цієї проблеми, може стати підґрунтям широкої психологічної, філософсько-методологічної рефлексії особистості. Тому, ми вважаємо за необхідне розмежувати два конструкти: «особистість як цілісність», де цілісність виступає в якості фундаментальної методологічної основи розуміння особистості, і «цілісність особистості», де цілісність виступає як складова онтологічної сутності особистості.

Одним із найефективніших засобів формування цілісності особистості є гіпнотерапія [3, 4]. Одним із вагомих чинників становлення цілісності особистості клієнта упродовж психотерапевтичного процесу є цілісність особистості терапевта.

Так, у процесі терапії засобами гіпнотерапії визначаються два контексти, а саме: структурний та процесуальний. Перший пов'язаний із нозологічною галуззю, пояснює логіку розвитку терапії з позиції того, або іншого концептуального ареалу, а другий – процесуальний – схожий на сигнал GPS, вказує на точку на котрій ми знаходимось саме в цей момент. Усвідомлення у процесуальному вимірі повертає назад той процес, що організований залежною структурою й підтримує її стабільність, а саме, повертає втрачену чутливість й дозволяє звернути увагу на ті елементи психічної реальності, які звичним чином ігнорувалися [5, 6].

Виходячи з логіки висловленого схема терапії із застосуванням гіпнотерапії складається з таких етапів: діагностика особистісних властивостей, а також поведінки; дослідження специфіки переживання, що запобігається; дослідження взаємин, в котрих відбувається руйнація контакту; фокусування на потребі; пошук альтернативних шляхів задоволення потреби (підтримка творчого пристосування).

Висновки. Зміни, що відбуваються у суспільстві, вимагають від людини, яка вступає у самостійне життя доволі високого рівня соціальної й індивідуальної інтегрованості, здатності до самоорганізації в усіх видах життєдіяльності, тобто цілісності особистості.

Аналіз співвідношення «системи» особистості із системою соціальної реальності дозволяє зробити висновок про те, що в контексті соціальної

реальності особистість, саме у вигляді наявності онтологічної сутності виступає як основа, що задає динаміку й спрямованість процесам, які відбуваються в ній. Це вимагає розглядати особистісне становлення в контексті соціальної реальності: не стільки в аспекті оволодіння функціями, скільки в аспекті оволодіння змістами; не стільки з погляду результату, скільки з погляду процесу, і при цьому процесу не психологічного, але онтологічного.

Звернення до аналізу феномена особистості аспекту її потенційності, нескінченності дозволило окреслити проблематику векторності особистісного становлення в Бутті. Тут значущість набуває можливі вектори актуалізації особистісного. Цілісність особистості повинна бути протипоставлена її самодостатності, автономності, а в якості основної умови реалізації особистісного плану людини слід розглядати вихід із площини горизонтальності (особистості як онтичної індивідуальності) у нескінченність вертикальності (особистості як онтологічної реальності).

Список використаної літератури

1. Завацька Н. Є. Системний підхід у вирішенні проблеми реадптації особистості. Теорія і практика управління соціальними системами, 2010. № 4. С. 30–38.
2. Allport G. W. Pattern and growth personality N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
3. Erickson M.N. Hypnotic psychoterapy The Medical Clinics of North America, 1948. P. 571 – 584. New York W.D.Sounders Co. Reprinted in Ericson, 1980
4. Erickson M. N. Hypnotic integration of psychodinamic processes: The collected papers of Million Ericson on hypnosis, Volume 3. New York Irvington, 1980.
5. Gilligan, S.G. Ericksonian approaches to clinical hypnosis. In J.K. Zeig (Ed.), Ericksonian approaches to hypnosis and psychotherapy. New York: Brunner/Mazel. 1982. P. 87-103
6. Zeig Jeffrey K. Confluence: The Selected Papers of Jeffrey K. Zeig, Vol. 1. Published by Zeig, Tucker & Theisen, Inc., 2006. 262 p.

Гейко Євгенія Вікторівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

СТАДІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. В наш час швидкий темп життя, постійні соціальні, політичні та економічні зміни впливають на психологічний стан суб'єкта праці таким чином, що обумовлюють виникнення емоційного напруження та професійного стресу. Наслідком такого довготривалого впливу є професійне вигорання. Професійно виснажений, емоційно знесиленний працівник не спроможний продуктивно працювати, оскільки у нього знижується рівень психологічної готовності до інноваційної діяльності, особистісного та професійного самовдосконалення.

Термін «професійне вигорання» вперше використав американський психіатр Х.Дж. Фрейденбергер для позначення психічного стану здорових людей, які постійно перебувають у емоційно перенавантаженій атмосфері у зв'язку з тим, що їх професійна діяльність вимагає інтенсивного спілкування [5].

Серед дослідників цього явища можна відмітити професора Каліфорнійського університету К. Маслача, що трактує професійне вигорання як синдром фізичного та емоційного виснаження, визначає його складові: розвиток негативної самооцінки, пасивне ставлення до роботи, втрата розуміння й співчуття. Психолог зазначає, що професійне вигорання – це не втрата творчого потенціалу, а емоційне виснаження, що виникає на тлі стресу у процесі міжособистісного спілкування [2].

Викладення основного матеріалу. У психологічній літературі проблема професійного вигорання розглядається у межах трьох основних напрямів: що це явище є виявом синдрому хронічної втоми, стану фізичного, психічного, емоційного виснаження, який є наслідком тривалого перебування в емоційно перевантажених ситуаціях спілкування; професійне вигорання – це двовимірна модель, що складається з емоційного виснаження та деперсоналізації; трикомпонентна система, що охоплює емоційне виснаження, деперсоналізацію; редукцію особистісних прагнень [1].

Особливості синдрому професійного вигорання найбільш яскраво виявляються у так званій групі ризику – професії у системі «людина – людина». Фахівці цієї системи повинні постійно виявляти комунікативну компетентність, інтенсивно спілкуватись з іншими, бути відповідальними.

Монотонність інженерних і динамізм професій соціономічного типу часто специфічно впливають на взаємини у сфері «людина – людина» і за 5–10 років професійної діяльності професійні деформації викривляють і деперсоналізують особистість. Вона стає байдужою до раніше улюбленої

професійної діяльності, знижується ефективність праці, знецінюється спілкування із професійною групою, професійні завдання виконуються на репродуктивному рівні, підвищується тривожність і переважають негативні емоційні переживання. Емоційне благополуччя фахівця є одним із визначальних факторів професійного життя, а повноцінне психічне здоров'я – важливою умовою професійної діяльності.

Цікавим науковим підходом до вивчення професійного вигорання особистості, котрий водночас дозволяє здійснювати первинну діагностику цього явища, є класифікація Дж. Гринберга, який розглядає емоційне вигорання як процес, що охоплює 5 стадій. Перша стадія емоційного вигорання – це «медовий місяць»: працівник спочатку отримує задоволення від професії і з ентузіазмом виконує завдання. Проте, що більше стресових ситуацій у професійній діяльності, то менше задоволення він отримує. На другій стадії з'являється втома, апатія, безсоння. За відсутності додаткової мотивації, стимулювання працівник втрачає інтерес до трудової діяльності, зникає зацікавленість працювати продуктивно, виникають порушення трудової дисципліни. Надто висока мотивація призводить до професійного виснаження працівника: надміру використовуються внутрішні ресурси, але це ще не завдає шкоди здоров'ю. Хронічні симптоми на третій стадії виявляються так: надмірна праця, відсутність чергування праці із відпочинком викликає фізичну втому та захворювання, психологічні переживання, роздратованість, загострену озлобленість і безсилля. Четверта стадія – кризова: розвиваються хронічні захворювання, внаслідок яких людина частково або повністю втрачає працездатність, підсилюється переживання незадоволення собою, обраною професією та власним життям. На п'ятій стадії емоційного вигорання усі фізичні та психологічні проблеми переходять у гостру форму, а небезпечні захворювання розпочинають загрожувати життю людини. Тож, проблеми у професійній діяльності призводять до загрози кар'єрному зростанню фахівця [4].

Можна відмітити внутрішні та зовнішні чинники емоційного вигорання. Внутрішніми (індивідуально-особистісними) чинниками, які визначають емоційне вигорання, є схильність до емоційної ригідності, інтенсивна інтеріоризація (сприйняття і переживання) обставин професійної діяльності, слабка мотивація емоційної віддачі в професійній діяльності, етичні дефекти і дезорієнтація особистості [3].

Зовнішні причини – це: соціальна та економічна нестабільність, криза ідейних, правових, духовних, моральних норм, низька соціально-правова захищеність особистості у суспільстві; внутрішні причини професійного вигорання; негативні суспільні стереотипи; негативний приклад керівників певних структурних підрозділів; низька моральна культура трудового колективу; відсутність перспективи професійного зростання; постійна

фізична, емоційна та моральна втома; невідповідність умов праці, кваліфікації спеціаліста та матеріальному еквіваленту – заробітній платі.

Висновки. Професійне вигорання особистості – це соціально-психологічний феномен, зумовлений синдромом фізичного, розумового та емоційного виснаження, що призводить до розвитку негативної самооцінки, байдужого ставлення до професійної діяльності, деперсоналізації. Професійне вигорання особистості – це результат негативного впливу професійної діяльності на поведінку та мислення, порушення їх психологічної структури, що призводить до звуження кола інтересів і потреб до суто професійних; це домінування у певній професійній групі особистісних якостей та оцінювання об'єктивної дійсності крізь призму професійних інтересів.

Список використаної літератури

1. Іванашко О. Є. Професійна адаптація і професійне вигорання особистості / О. Є. Іванашко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – 2007. – № 19 (43). – С. 82–85.
2. Маслач К. Професійне вигорання: як люди справляються [Електронний ресурс] / К. Маслач – Режим доступу до ресурсу: <http://www.top-personal.ru>.
3. Міщенко М. С. Особливості синдрому емоційного вигорання / М. С. Міщенко // Актуальні проблеми психології. – Т. XI. – Вип. 6. – Кн. II. – 2013. – С. 103–113.
4. Трунов Д.Г. «Синдром згоряння»: позитивний підхід до проблеми / Д.Г. Трунов // Журнал практичного психолога. – 1998. – № 5
5. Herbert J. Freudenberger. Staff burn-out [Електронний ресурс] / Herbert // Journal of Social Issues. – 1974. – Режим доступу до ресурсу: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>.

Горобець Аліса Ігорівна – старший викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Братченко Анна Володимирівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ ТА ВЕКТОРИ ЇХ РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Психологічні вихідні, що структурують систему життєвих домагань особистості, привертають до себе увагу численними науковими метаморфозами. Так, в межах вікової та педагогічної психології, були виконані дослідження, які з'ясовували характер зв'язків між домаганнями та іншими аспектами життя особистості, зокрема, вчені шукали ці перетини та пов'язували з особливостями самооцінки дітей різного віку від підтверджуючи їх тісний та варіативний зв'язок (Б. Бежаншвілі, К. Кондратьська, Н. Калита, Р. Меєрович, А. Обознова, Е. Серебрякова та ін.). У своїх дослідженнях в експериментальних умовах вчені наближали респондентів до реалій, моделювали умови експериментальної ситуації так, щоб активізувати не тільки спрямованість на зміст завдання, але й формування ставлення до цієї ситуації в межах особистісного цілеспрямування [2].

Виклад основного матеріалу. В. А. Крайчинська стверджує, що для людини моментами активізації проблеми пов'язування життя з суб'єктивними чи об'єктивними настановленнями, можуть бути усвідомлені чи неусвідомлені: бажання чи потреба віднайти сенс, жити, діяти поза своїми звичайними межами, в ситуаціях вибору, невизначеності, недостатності інформації. Вчена визначає два вектори самоздійснення – активний та пасивний, самостійний та несамостійний: «І цей вибір в таких особистих чи важливих для групи екзистенційних ситуаціях і є вибором між двома можливими альтернативними напрямками свого здійснення і розвитку, власне, двома способами буття» [3, с. 108].

П. Великий та А. Заїкина зміну вектора найважливіших життєвих орієнтацій сучасної молоді пропонують виражати формулою: «прагнення «не до життєвого успіху, а до життєвого благополуччя». Різниця полягає в готовності (схильності) отримувати максимум життєвих благ не за допомоги вибраного, а будь-якого способу» [5, с. 77].

До пошук майбутньої перспективи має відношення переживання життєвого успіху/неуспіху, як будь-якої мрії, мети, які ми виношуємо й досягаємо, як складової екзистенційного досвіду на життєвому шляху [4, с. 109]

За результатами досліджень Ф. Хоппе, головною детермінантою процесу постановки нової мети стали вважати емоційне переживання успіху чи неуспіху як результату внутрішньої взаємодії мотивації досягнень та рівня домагань. Виявилась закономірність їх перебігу: після серії успіхів досліджуваний ставить більш складну мету, підвищує рівень

домагань, тоді як серія неуспіхів веде до вибору більш легкої мети та зниження рівня домагань. Цей процес емоційного переживання успіху-неуспіху О. М. Леонтьєв назвав смисловими відношеннями, або смислами. У виявленні рівня домагань вони об'єктивно існують у вигляді результату, що перевищує рівень мети і є комплексним фактором цілеутворення та поведінки особистості.

Н. О. Татенко стверджує, що: «Успіх – здібність і готовність приймати на себе ризик при досягненні мети, розумно використовувати час і силу». Сила в даному контексті розглядається як здатність приймати рішення, а ключовий її фактор, щоб діяти без коливань у певних ситуаціях [4, с. 108]

Л. А. Лепіхова, спираючись на праці Аткинсона позначає мотиваційні детермінанти ризикованої поведінки у виборі рівня домагань особистості [2].

Б. С. Братусь розробляє проблему рівня домагань і системи його формування та підкреслює, що розбіжності між тенденціями збільшення домагання і його зниження, з метою відходу від ситуації неуспіху, дійсно є стимулом формування рівня домагань, в той же час не конструює певні претензії. На думку автора, даний механізм обумовлений особистісними особливостями, в число яких входить мотиваційна сфера людини і набір сформованих цілей. Автор поділяє думку Ф. Хоппе в тому, що зміни в рівні домагань можуть бути повноцінно осмислені у випадку розробки даного концепту крізь призму особистісних цілей, що знаходяться за межами виконання конкретних цілей і завдань [1]. Вчений впроваджує вагомий аспект всебічного становлення особистості – поділ категорій «хочу» і «можу», виділення різниці між ідеальними і реальними цілями, інакше можна говорити про емоційну незрілість особистості. Вчений вважає, що конфігурації домагань і цілепокладання детерміновані стратегією дозволу епізодично виникає розбіжності реальних і ідеальних цілей особистості. Так само, на думку автора, якість розмежування реальних і ідеальних цілей є показником розвитку особистості, що демонструє зрілу самооцінку, якісно сформовану стратегію цілепокладання. У зворотному випадку, відсутність можливості поділу реальних та ідеальних цілей травмує формування особистості людини [1].

Різниця цільового наповнення для кожної людини вважається досить стабільною величиною, яка в свою чергу може визначати відмінності в сфері мотивації кожної людини. Рівень домагань передбачає наявність визначених детермінант рівня успішності, функціонально які визначають цільовий компонент діяльності, регулюють оптимальні зусилля, за допомогою яких здійснюється досягнення успіху, або, відсутність поразки - як крайня точка «зони комфорту». У психологічному науковому знанні при

осмисленні рівня домагань так само виділяються його детермінанти. До них зараховані два аспекти: самооцінка хисту і групові стандарти.

У рамках емпіричних досліджень, виявлені дані: спостерігається зниження рівня домагань особистості в ситуації оцінки особистих здібностей нижче здібностей учасників групи, з якою людина себе порівнює. У разі оцінки власних здібностей вище учасників групи проявляється динаміка до підвищення рівня домагань. Ситуація коливання рівня домагань пов'язана з різницею між здібностями індивіда і здібностями інших. Чим більше здатності суб'єкта відрізняються від групової норми, тим вище відмінність між його рівнем домагань і груповим результатом

Ю. Козелецький, висуває схожу думку, визначаючи впливає фактором на формування рівня домагань наслідування іншим людям. В ситуації, коли людині стають очевидні успіхи іншої людини, він формує свої особисті претензії. Рівень домагань людини з'являється в процесі осмислення домагань і досягнень людей, мають статусну позицію в даній соціальній групі. Так само, наводяться дані, що рівень домагань виникає в освітньому процесі або з придбанням життєвого досвіду

Серед інших чинників, що визначають рівень домагань відзначають рефлексію. Конструктивний рівень формування рефлексії визначає кордони адекватності рівня домагань.

Висновки. Отже, теоретичний аналіз за проблемою детермінант та векторів розвитку життєвих домагань вказує на вельми великий їх континуум. У цілому домагання пов'язуються із значущістю цілей, визначених суб'єктом для себе. Вчені шукали ці перетини в особливостях самооцінки дітей різного віку, в усвідомлених чи неусвідомлених бажаннях чи потребах віднайти сенс, жити, діяти поза своїми звичайними межами, в ситуаціях вибору, невизначеності, недостатності інформації. В науковій літературі йдеться про зміну вектору найважливіших життєвих орієнтацій сучасної молоді «не до життєвого успіху, а до життєвого благополуччя». До пошуку майбутньої перспективи має відношення переживання життєвого успіху/неуспіху, як результату внутрішньої взаємодії мотивації досягнень та рівня домагань. Позначаються мотиваційні детермінанти ризикованої поведінки у виборі рівня домагань особистості в категоріях «хочу» і «можу» а вплив на формування рівня домагань визначає наслідування іншим людям та рефлексія.

Список використаної літератури

1. Братусь Б. С. О механизмах целеполагания. *Вопросы психологии*. 1977. № 2. С. 121-124.

2. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді. Життєві домагання особистості: монографія; за ред. Титаренко Т. М. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 171-172.
3. Крайчинська В. А. Суб'єктні та об'єктні соціально-психологічні настановлення: два вектори самоздійснення особистості. Життєві домагання особистості: монографія; за ред. Титаренко Т. М. Київ: Педагогічна думка, 2007. С 110-119.
4. Татенко Н. О. Життєвий успіх як результат життєвих домагань особистості. Екзистенційна парадигма. Життєві домагання особистості: монографія; за ред. Титаренко Т. М. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 108-135.
5. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2007. 456 с.

Дем'яненко Наталія Олександрівна - здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Давидова Оксана Володимирівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

ОСОБИСТІСНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ СКЛАДОВІ АДАПТАЦІЇ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Постановка проблеми. Головною ознакою сьогодення є соціальні процеси, які стрімко протікають в Україні. Зміни, що відбуваються у суспільстві, торкаються глибинних інтересів кожного фахівця, впливають на його розвиток, встановлюють високі вимоги до його внутрішніх ресурсів та адаптаційних можливостей. Актуальність вивчення особистісних та професійних складових адаптації фахівців соціономічної галузі вбачається саме через зростання необхідності підвищення цих структурних компонентів, які є невід’ємною характеристикою і відображають гнучкість й відносну стійкість біопсихосоціальної системи особистості. При цьому, як свідчить аналіз даних проведених досліджень, цілісний погляд на проблему визначення соціально-психологічних засад особистісно-професійної адаптації, зокрема в умовах діяльності соціономічного типу, залишався, нажаль, поза увагою дослідників [3].

Викладення основного матеріалу. Концептуальні соціально-психологічні основи дослідження особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю на пізнавально-інтеріоризаційному та продуктивно-діяльнісному етапах їх професіоналізації склали позиції детермінізму, системності, інтегративності та розвитку з урахуванням норми і девіації в соціономічних професіях [2].

Розкрито концепцію проектно-квалітативної парадигми управління інноваційними розвитком системи підготовки і перепідготовки фахівців соціономічного профілю на основі полідисциплінарного підходу до процесу безперервної багаторівневої професійної освіти, зокрема її рекурентного характеру, і соціально-психологічного супроводу цього процесу. Основу парадигми становили ідеї і принципи квалітології, міждисциплінарності, гуманізації, безперервності, прогностичності, операціональності.

Концептуальна парадигма проектно-квалітативного управління представлена як структурна цілісність організаційної, функціональної та параметричної складових, об’єднаних єдиною методологічною основою управління і оцінки якості, що включає сукупність компонентів цілепокладання, методологічних підстав, сфери застосування, змістовного, оціночного, критеріального і результативного компонентів [1].

Визначено діагностичні маркери *мотиваційно-ціннісної* (мотиваційні диспозиції особистості (потреби, мотиви, установки, ціннісні переживання), генеративність, просоціальна мотивація (орієнтація на альтруїзм), як основа професійної спрямованості особистості фахівця, та її

взаємозв'язок з ціннісними орієнтаціями і рівнем емоційного інтелекту); *компетентісно-функціональної* (професійна компетентність (соціально-перцептивна, соціально-психологічна, аутопсихологічна, комунікативна складові); специфіка особистісно-професійного саморозвитку та його зв'язок з самоефективністю, психологічною і комунікативною компетентністю, а також з рефлексією, саморегуляцією і самоставленням; параметри самоактуалізації; рефлексивні і регулятивні особливості фахівця; рівень і структура професійного вигорання (емоційне виснаження, напруженість у роботі, професійний перфекціонізм, професійний розвиток та самовдосконалення, інтегративний індекс вигорання тощо)); *конативно-стильової* (специфіка індивідуального стилю професійної діяльності за стильовими (відмінності складу компонентів, умов і параметрів діяльності, ієрархія механізмів адаптації) і рівневими (діапазон параметрів, кількісний склад компонентів і характер їх взаємозв'язків) характеристиками; процесуальні показники діяльності за блоками професійної діяльності, професійного спілкування, особистості фахівця; рівні професійної культури; самооцінка індивідуального стилю діяльності за параметрами оригінальності і надситуативності, взаєморозуміння та можливостей корекції стилю діяльності) складових особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю.

Проведено аналіз результативно-змістовних параметрів особистісно-професійної адаптації та виокремлено стадії (емпірично-репродуктивну, адаптивно-евристичну, результативно-продуктивну) цього процесу на різних етапах професіоналізації фахівців соціономічного профілю.

Висновки. З урахуванням теоретико-методологічних та концептуальних основ дослідження побудована структурно-функціональна модель, що відображає механізми процесу особистісно-професійної адаптації і адаптаційні ресурси фахівців соціономічного профілю і складається з мотиваційно-ціннісної, компетентісно-функціональної та конативно-стильової складових.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю та її соціально-психологічних засад. Перспективи подальших наукових студій вбачаються у вивченні концептів особистісно-професійної адаптації фахівців інших професій; розробці тренінгових заходів з розвитку особистісно-професійної адаптації фахівців відповідно до різновиду їх професійної специфікації та з урахуванням вікового та гендерного аспектів; у пошуку шляхів оптимізації особистісно-професійної адаптації фахівців у кризові періоди життя та на етапі вторинної професіоналізації особистості.

Список використаної літератури

1. Бочелюк В.Й. та ін. Соціально-психологічні аспекти саморозуміння особистості в професійному спілкуванні. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. № 3(41). Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. С. 26–33.
2. Гвоздй С.П. Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка безпеки*. 2016. № 1. С. 40–47.
3. Гейко Є.В. Соціально-психологічні чинники становлення і розвитку цілісності – основи професійної зрілості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. № 3 (44). Т. 2. С. 146–155.

Жигаренко Ігор Євгенович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

РОЛЬ АНТИЦИПАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження антиципаційних здібностей визначається їх особливим положенням у життєвому шляху особистості, її життєпередбаченні та життєреалізуванні. Повною мірою це стосується й умов життєвих змін [3]. Крім того, з можливістю ймовірнісного прогнозування нерозривно пов'язаний процес успішної соціальної адаптації особистості, її соціальної зрілості. Слід наголосити також, що при низькому рівні антиципаційної спроможності людина виключає з антиципаційної діяльності небажані події і вчинки, орієнтуючись лише на бажані, демонструє моноваріантний тип прогнозування та стає невідповідною до складних життєвих ситуацій [2].

Викладення основного матеріалу. Соціально-психологічний аналіз підходів до проблеми життєвих змін у контексті життєвих перспектив особистості та її життєвих стратегій, дозволив виокремити основні критерії оцінювання таких змін: ціннісно-змістовний, емоційно-оцінний, когнітивний, організаційно-діяльнісний.

Ціннісно-змістовний вимір є сукупністю ціннісних та смислових утворень особистості, що визначають індивідуальну специфіку процесу і результату життєздійснення та життєпрогнозування в умовах змін (цінності, ціннісні орієнтації, мотиви, особистісні смисли).

Емоційно-оцінний вимір визначено емоційним ставленням особистості до умов життєвих змін (емоції, почуття, що виникають у зв'язку зі змістовним наповненням таких змін).

Когнітивний вимір містить сукупність життєвих ситуацій, що виникають в умовах життєвих змін (антиципування життєвих ситуацій, цілі, засоби реалізації цілей).

Організаційно-діяльнісний вимір відображає сукупність стилів, стратегій, форм поведінки особистості, за допомогою яких життєві плани в умовах життєвих змін отримують можливість послідовного втілення в реальність.

Єдність вимірювань трактується як їх взаємозв'язок і одночасна присутність в уявленнях про життєві ситуації в умовах життєвих змін, що покладена в основу концепції дослідження антиципації особистості за таких умов.

Показано, що взаємозв'язок антиципування і соціально-психологічних особливостей особистості підкорюється закономірностям, які залежать від віку, статі, рівня розвитку загальної антиципаційної спроможності і окремих її видів (просторової, часової, особистісно-ситуативної) [1]. При

цьому, активний розвиток антиципації відбувається поетапно. Зокрема, у юнацькому віці здатність до антиципації вирізняється якісним вдосконаленням мислення, як опосередкованого та узагальненого відображення дійсності; інтенсивним розвитком тих якостей розумової діяльності, які є специфічними саме для антиципування, як-то: перспективність, урахування ймовірнісної природи майбутнього, доказовість прогнозу.

Встановлено, що у віці ранньої дорослості посилюється взаємовплив загальної антиципаційної спроможності і особистісних властивостей зі значним вдосконаленням рефлексії у процесі антиципації. З'ясовано, що антиципація у період середньої та пізньої дорослості часто пов'язана з властивостями особистості, які є ознаками її психологічного здоров'я (емоційна стабільність, низька тривожність та імпульсивність тощо). Крім того, у період середньої дорослості виявляється більший зв'язок антиципації і позитивного самоставлення.

Виявлено гендерні відмінності в змісті і структурі взаємозв'язків різних видів антиципаційної спроможності з соціально-психологічними особливостями. У жінок взаємозв'язки антиципаційної спроможності і соціально-психологічних особливостей більш численні і інтенсивні, у порівнянні з чоловіками. Встановлено взаємозв'язок між проявами антиципаційних здібностей на різних рівнях (особистісно-ситуативному, просторовому і хроноритмологічному) і ступенем розвитку компонентів соціальної зрілості особистості.

Висновки. Виокремлення діагностичних маркерів і результативно-змістовних особливостей антиципації особистості в умовах життєвих змін дозволило визначити її соціально-психологічну специфіку в онто - та соціогенезі і провести диференційно-психологічний аналіз антиципації й життєвих стратегій особистості (емоційних, когнітивних, поведінкових).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми антиципації особистості та соціально-психологічних засад її розвитку. Перспективи подальших наукових студій вбачаються у вивченні концептів життєвої антиципації особистості на інших етапах онтогенезу та соціалізації особистості; розробці тренінгових заходів з розвитку антиципації та протективних життєвих орієнтацій особистості, у напрямку конструювання моделі майбутнього в контексті відображення соціальної дійсності; у пошуку шляхів оптимізації розвитку антиципації особистості на різних етапах її професійного самовизначення та професійного зростання; в період екзистенціальних криз; у осіб з особливими потребами.

Список використаної літератури

1. Батраченко І.Г., Полякова Н.О., Плошинська А.А. Концептуалізація феномена антиципації у психології. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія*, 2011. Т. 19, Вип. 17. С. 24–30.
2. Бондарчук О.І. Суб'єктивне благополуччя як індикатор успішного життєвого шляху. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. № 3(47). Т. 3. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 37–47.
3. Бохонкова Ю.О. та ін. Психологічний аналіз різновидів ситуацій життєвих змін у зв'язку зі ступенем їх впливу на діяльність людини. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. К. ; Ніжин: ПП Лисенко, 2015. Т. IX. Вип. 7. С. 35–42.

Завацький Вадим Юрійович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Постановка проблеми. Соціальні процеси, які стрімко протікають в Україні, є головною ознакою сьогодення. Зміни, що відбуваються у суспільстві, впливають на процеси становлення і розвитку особистості, встановлюють високі вимоги до її особливих здібностей та соціальної мобільності загалом [3]. Так, з одного боку, сучасні умови дійсності розширили можливості людини, з іншого, – наявна наразі нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових умов її буттєвості, зокрема в період криз [2].

У зв'язку з цим, дослідження соціальної мобільності, як психологічного феномену, що має власні детермінанти формування і динаміки, дозволяє акцентувати увагу на соціально-психологічному компоненті означеної проблеми і зробити більш успішним пошук шляхів розвитку соціальної мобільності особистості у мінливому середовищі «конфліктуючих реальностей» [1]. Крім того, слід констатувати відсутність цілісної соціально-психологічної концепції розвитку соціальної мобільності особистості в умовах сучасного соціуму та доведення її до рівня дієвої практичної реалізації.

Викладення основного матеріалу. Соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти в мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність.

Аналіз змісту розглянутих досліджень стосовно внутрішніх та зовнішніх передумов соціальної мобільності засвідчив, що вона виступає як інтегративна якість особистості, яка поєднує сформовану внутрішню потребу у мобільності та складається з поведінкового, когнітивного та інтегративно-особистісного компонентів.

З'ясовано, що соціальна мобільність має певні різновиди, як-то статусна, професійна, територіальна (міграційна) та ін. Наголошується, що соціальна мобільність особистості є одним із механізмів соціальної адаптації, який дозволяє управляти ресурсами суб'єктності, соціальною поведінкою, а дослідження мобільності з позицій соціальної психології дозволяє розглядати її комплексно – як втілення соціальної активності особистості, її інтеграції у соціальний простір; як продукт соціального середовища (через призму чинників макро - і мікросередовища), а також у контексті соціально-психологічних особливостей особистості.

Констатовано, що соціальна мобільність виступає однією з головних складових актуалізації та модернізації всіх сфер життєдіяльності

особистості, що виражається у постійній внутрішній, особистісно-психологічній та зовнішній, практично-діяльнісній готовності до змін, оперативному реагуванні на них, соціальній активності, а успішність соціальної мобільності визначається як взаємна рівновага між її суб'єктивними і об'єктивними індикаторами, зокрема в період криз.

Виявлено соціально-психологічні критерії та детермінанти соціальної мобільності особистості в період криз. Встановлено, що соціальна мобільність є формою прояву такої системної організації суб'єкта соціального розвитку, яка відображає його готовність і здатність до найбільш повної соціальної самореалізації у конкретних соціокультурних умовах (з урахуванням просторово-часового та змістовного характеру змін, що відбуваються в них, зокрема в період криз).

Критеріями сформованості такої системи є як ступінь інтегрованості її елементів, так і рівень розвитку соціально-психологічних якостей, найбільш актуальних для процесу соціальної мобільності особистості в період криз. Провідним компонентом психологічного змісту соціальної мобільності особистості в період криз виступає процес соціального пізнання, як конструювання образу соціальної реальності і себе, як частини цієї реальності. Інтегральним психологічним критерієм соціальної мобільності особистості в період криз виступає ступінь її суб'єктності у соціальному пізнанні, яка проявляється в її готовності і здатності до суб'єктної реалізації процесу соціального пізнання (тобто до індивідуального конструювання і реконструювання образу соціального світу, адекватного соціальній реальності) і, на основі цього, до вільного і відповідального вибору стратегій соціальної поведінки.

Провідною у системі психологічних детермінант суб'єктності, як якісної характеристики особистості, що реалізує процес соціальної мобільності, виступає така її інтегральна здатність, як здатність до самоуправління, рівень розвитку якої одночасно обумовлює і проявляється у характері індивідуального шляху соціального розвитку особистості в період криз.

Показано, що основою соціальної мобільності особистості є орієнтація на успіх у життєдіяльності та наголошується, що сучасна затребуваність успішності особистості в усіх соціальних сферах робить актуальним вивчення ресурсних складових її соціальної мобільності.

Висновки. Концепція соціальної мобільності реалізується як стратегія прогностичної моделі, що дозволяє: прогнозувати і моделювати мету і результат соціальної мобільності у вигляді образу особистості, яка вільно і відповідально визначає своє місце у житті, суспільстві, культурі, здатна до успішної соціалізації та гармонізації з навколишнім середовищем; фахівця, який самостійно ставить професійні цілі, визначає оптимальні способи їх досягнення; впровадити концепцію соціальної мобільності як цілісну

систему, побудовану відповідно до принципів єдності диференціації та інтеграції, розвитку і саморозвитку, соціалізації і професіоналізації, самопізнання і самоактуалізації; здійснювати процес розвитку соціальної мобільності на основі системного структурування інтегративного соціально-психологічного знання з актуалізацією і цільовою спрямованістю блоків: соціально-поведінкового (цільова домінанта – особистісна зрілість), професійно-орієнтаційного (цільова домінанта – професійна зрілість), соціально-діяльнісного (цільова домінанта – соціальна зрілість); розглядати зміст соціальної мобільності як особливий вид придбаного соціокультурного досвіду, з артикуляцією особистісного (ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, мотивація діяльності) і соціального (соціальні установки, соціальна активність, соціальна позиція) компонентів; втілювати поетапний процес розвитку соціальної мобільності (адаптація, індивідуалізація, систематизація, інтеграція) на основі виділених тенденцій: типізації та індивідуалізації, диференціації та інтеграції та ін.; визначати цілісність поетапного розвитку соціальної мобільності рівнями («смислу», «дії», «системи»); виділити умови, за яких процес соціальної мобільності здійснюється найбільш ефективно та представити концептуальний інваріант процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, інтегративний пріоритет та сутнісний смисл якого полягає в інтеграції змісту, організаційних форм, методів і механізмів його реалізації.

Список використаної літератури

1. Ващенко І.В., Завацька Н.Є. Психологічні технології професійного самозбереження особистості та її соціальної підтримки в епоху суспільних трансформацій. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : монографія / за наук. ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 405–421.
2. Гошовський Я.О., Гошовська Д.Т. Психологічна реінтеграція особистості в умовах глобальних трансформацій: засадничі положення. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. № 3(38). С. 134–142.
3. Попович І.С. Роль соціальної мобільності в саморегуляції поведінки особистості. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 28 Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. С. 481–490.

Завацький Юрій Анатолійович – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»

Постановка проблеми. Предметом вивчення багатьох наукових дисциплін і досі залишається поняття ідентичності особистості. Не виключенням є і психологія, адже цей феномен залишається деякою призмою, через яку досліджують та пояснюють основні напрямки людського життя. Ідентичність актуальна як соціокультурна проблема, її можна спостерігати і як на політичному чи науковому рівнях, так і на побутовому. Адже у житті та побуті людина дотична до різноманітних соціальних груп, що детермінує її ідентифікацію. З розвитком суспільства зростає потребу в саморефлексії з метою динамічної орієнтації у ситуаціях, що змінюються порою миттєво. Наукова ідентичність покликана зацікавити людину через культурно-історичний та політичний контекст. І, зрештою, політичний рівень ідентичності, де відбуваються різного роду спроби маніпуляцій національними почуттями громадян.

Викладення основного матеріалу. Поняття «ідентичність» (від лат. *Identificare* – ототожнювати) у широкому значенні пояснюється як співвідношення суб'єкта із самим собою [1, с. 344]. Зародилося воно в річищі психоаналізу наприкінці XIX – початку XX століття та згодом було підхоплене в науковий обіг американським соціальним психологом Еріксоном у середині минулого століття. В межах концепції ідентичності Еріксона ключовим стало фрейдівське визначення Его (Я), саме тому тотожним індивідуальній ідентичності є Его-ідентичність, яке пояснюється через як суб'єктивне відчуття індивідом власної подібності та безперервності [2, с. 228].

Проте у класичному психоаналізі Фрейда основна увага була зосереджена на внутрішньо-особистісних властивостях індивіда. А Еріксон вказує на безпосередній вплив соціального середовища на формування особистості. В цілому психологи концентруються на психологічних характеристиках особистісної ідентичності з наголосом на досвід. У соціології, до прикладу, підходи до ідентичності по хронології поділяють на постмодерні та модерні. Проте усі вони характеризуються наміром пояснити вплив соціуму на формування колективних та індивідуальних ідентичностей.

Перші паростки проблеми ідентичності можемо спостерігати у вчених-інтеракціоністів в межах соціології Дж. Мід та Ч. Кулі. У їхніх працях ідентичність – це соціальне явище, що виникло та підтримане інтеракцією (взаємодією) осіб з їх найближчими людьми. Власну ж ідентичність людина усвідомлює в тому випадку, коли спостерігає за

собою ніби очима інших людей, порівнює свої уявлення щодо себе з уявленнями значимих для себе людей.

Досить відомою також є «драматургічна концепція» Гофмана [3, с. 187]. Він звертає увагу на впливи незначних контактів людей поміж собою. Пояснює індивіда двояко, з одного боку як психобіологічного носія, з іншого – як особу соціальну, що відображає певний імідж чи «характер».

Шляхи формування ідентичності прослідковуються у працях феноменологічної соціології, у Лукмана та Бергера [4]. Вони теж прихильники двоякої трактовки індивідуальності, з одного боку світ особистості має суб'єктивний характер, сформований на підставі знань та досвіду, з іншого боку – соціальний світ, що існував ще до людини, а вона в його межах себе пізнає.

Сьогодні наявні постмодерні підходи, в яких поняття ідентичності уже не є звичною константою, та сутністю, а швидше має відношення до сфери позиціонування та цільової діяльності [5].

Саме тому сьогодні перевага у розумінні ідентичності у конструктивіських підходах, що трактують її як об'єкт динамічних змін та перетворень. Цю думку підтримують науковці З. Бауман, Ф. Купер, Р. Брубейкер, Ш. Муфф, Е. Лакло та інші.

Бачимо, що є досить значна кількість підходів до питання ідентичності, що дає змогу обрати той чи інший напрямок. Проте нашу увагу зачіпає семантика понять «індивідуальна», «соціальна», «групова» ідентичність та власне те, що їх розрізняє між собою. Звичайно, що ці поняття не є тотожними. Ідентичність індивідуальна пояснює деякі особливі якості, життєвий досвід особи, що втілюється у тих особистісних характеристиках. Вона передбачає «самість», проте не може існувати поза соціумом. Кожна особа є індивідуальною, іншою, такою, як і її ідентичності, що сформувалися у ході соціалізації, соціальної інтеракції. Саме завдяки цьому люди себе визначають та змінюються упродовж всього життя.

Вчений Н. Еліас стверджує, що слід вирізняти соціальний та особистісний рівень людської ідентичності [10, с. 13]. І саме те, що є особливістю будь-якої людини, він називає їхніми «Я-ідентичностями», що сформовані завдяки власним здібностям, особистісним виборам, самоекспресії. А ті аспекти, що є спільними для деяких осіб, називає «Ми-ідентичностями». Вони мають відношення до певних соціальних груп (суспільства, держави чи родини). Також зосередив увагу на тому, що у розвинених державах «Я-ідентичності» надають більшої цінності, аніж «Ми-ідентичності» [10, с. 217]. Саме тому є надважливим гармонія між Я- і Ми-ідентичностями, адже повинно бути значимим для нас те, що ми думаємо про себе не менше того, що про нас думають інші. Наша ідентичність має бути також підтверджена і визнана «значимими іншими».

Цікавою в ракурсі дослідження нашої теми є думка вченої О. Злобіної. Я- Ми-ідентичності Еліса вона пропонує визначити діадою «Я-психологічне» та «Я-соціальне», що поєднані в єдине ціле.

Ми переконані, що найстійкішими до змін види індивідуальної ідентичності є саме ті, що формувалися під час первинної соціалізації, тобто в ранньому дитинстві та юності. Це, зокрема, етнічна, культурно-релігійна, гендерна і т.ін.

Суперечливою категорією в науковому дискурсі є феномен «групової (колективної) ідентичності». Знаємо, що особистість як соціальне створіння має не лише індивідуальну, а й групову ідентичність, що тісно пов'язана з порівнянням себе з відповідною спільнотою чи групою.

Так, психолог Г. Андреева [13, с. 91] розподілила групи на умовні (віком, статтю, професією, освітою...) та реальні (об'єднання людей, що мають реальні стосунки); природні та лабораторні; великі (неорганізовані та організовані) і малі (первинні, вторинні, формальні, неформальні, референтні, групи членства).

Подібну класифікацію визначає вчений О. Мусієздов [14, с. 280], що виокремлює «реальні» та «номінальні» групові ідентичності. Реальні ідентичності, позиції, позначають різноманітні індивідуальні практики, так званий, практичний аспект соціального простору, при чому це не залежить від того, чи вони чітко усвідомлюються людиною в її уявленнях. До другої категорії автор відносить ті ідентичності, які мають індивіди про соціальний простір. Вони усвідомлюються та відображаються в назвах, так званих номінаціях. Ці дві категорії відрізняються тим, що група здатна до самоорганізації, а також до колективної дії. До прикладу, номінальними є групи, що об'єднані за професією, віком, статтю і т. ін., а в реальні групи об'єднуються індивіди з усвідомленою приналежністю до тієї чи іншої соціальної групи, вони здатні до дій в цьому колективі.

Проте бачимо, що немає відповіді відносно відчуття приналежності до деякої спільноти. Мова йде про групову ідентичність, і почуття та відчуття можуть бути притаманними лише деякій окремій людині, і зовсім не групі, окрім, звичайно, метафоричного змісту. Бачимо, що головною одиницею усіх колективних ідентичностей є індивід, що визначається зі своєю власною ідентичністю саме в групі та здатний її змінювати, тим самим змінювати групу, з якою сам себе ідентифікує.

Соціально-психологічний аналіз феномену групової ідентичності як власного відчуття узгоджується з персоніфікацією спільноти в цілому. Тут колективна сутність виражається в колективній ідентичності, а носієм такої сутності стає колективний суб'єкт в метафоричному сенсі. Спільноти в соціумі самостійно не можуть формувати колективну ідентичність. Спільне поняття «ми» зароджується скоріше деякими індивідами, а також

різноманітними комунікативними каналами, які транслуються у рамках тієї чи іншої групи.

Київська дослідниця К. Іващенко стверджує, що «Ми-ідентичність членів групи формується не в результаті самостійної усвідомленої необхідності визначення себе як частини певної спільноти, а скоріше як результат соціального запиту. Питання приналежності до групи виникає в індивіда не саме собою, а як реакція на спілкування з оточенням» [15, с. 110].

Деколи колективну ідентичність характеризують як вид індивідуальної, а колектив чи група при цьому є чимось подібним до колективної особистості.

Висновки. Отож, бачимо, що колективна та індивідуальна ідентичність є взаємопов'язаними явищами. У своїх теоретико-методологічних роздумах щодо цього феномену варто враховувати групову приналежність та індивідуальні особливості однаковою мірою. Вважаємо, що важливою відмінністю поміж колективною та індивідуальною ідентичностями є та, що перша вказує на схожість, а друга – на відмінності.

Список використаних джерел:

1. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск: Книжный дом, 2003. – С. 344–349.
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб: Питер Пресс, 1997. – С. 214–246.
3. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию. – СПб: Алтейя, 2000. – 272 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
5. Ісламська ідентичність в Україні / Богомолів О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М. – К.: AMES, 2005. – С. 80–101.
6. Филлипс Л., Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Харьков: Издательство Гуманитарный Центр, 2004. – 336 с.
7. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності // Соціокультурні ідентичності та практики. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 10–97.
8. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академ видав, 2006. – С. 91–93.
9. Мусиездов А.А. Социальная трансформация сквозь призму изменения идентичностей в украинском обществе // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание. – Харьков, 2004. – С. 275–307.

Заверуха Ольга Ярославівна – кандидат психологічних наук, докторант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЦІННОСТІ МОЛОДІ У ДИСКУРСІ РІЗНИХ РЕЛІГІЙНИХ МЕНТАЛЬНОСТЕЙ

Постановка проблеми. Сучасність диктує нові стандарти буття, нові цінності у взаємодії, нові явні та латентні контексти тих цінностей. Молодь є на передовій будь-якого соціуму, та інтерналізує ці феномени людського буття, впроваджуючи далі їх у життєдіяльність та формуючи таким чином довкілля у контексті об'єктивного та суб'єктивного. Як зазначають І. Галецька та І. Семків у своїй праці «Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій»: «індивідуальні цінності є квінтесенцією людини та її взаємин зі світом» [1, с. 1].

Нині приходить мода на кроскультурний аспект досліджень цінностей у широкому розумінні: соціальних цінностей, культурних цінностей, суспільних цінностей, цінностей майбутнього, гендерних цінностей і т.д. Не так часто ми можемо зустріти дослідження, що стосуються духовних цінностей чи цінностей духовності у різних культурах. Ще рідше можна зустріти дослідження, які проводяться у релігійних чи монаших спільнотах з огляду на специфічність досліджень та стилю життя певних громад. Так, дослідниця М. П. Бліхар у праці «Духовні цінності студентської молоді в сучасному українському суспільстві» зазначає, що «за результатами авторських досліджень у зміст поняття «духовні цінності» закладено п'ять вимірів: особистісний, груповий, діяльнісно-нормативний, світоглядний та цивілізаційно-культурний» [2, с. 4].

Викладення основного матеріалу. Пізнання сутності цінностей як психологічного феномену – це тривала дорога до пізнання глибинних процесів людської психіки, яка у своїй структурі є містилищем імпліцитного та експліцитного досвіду. Існуючі численні психологічні дослідження цінностей виокремлюють різні поняття, такі як, "потреба", "мотивація", "цінність", "ціннісні орієнтації", «структури цінностей» тощо.

Питанням дослідження займалися і займаються дослідники А.О. Березянська, В.С. Бліхар, М.П. Бліхар, Т.В. Бутківська, І.І. Галецька, Н. Ф. Головатий, Л.В. Долинська, Г.В. Католик, Л.О. Коберник, С.В. Матяж, Е.Л. Носенко, І. Семків, О.М. Целякова та ін. Зазначимо, що система цінностей ними означена як стійка структура, що містить переконання, пріоритети та принципи, основні та базові поведінкові патерни. Як основна, базова структура свідомості система цінностей є визначальним елементом особистості і провідною детермінантою поведінки. Цінності є джерелом мотивації й критеріями оцінювання та самооцінки. На індивідуальному особистісному рівні цінності впливають на психологічне здоров'я людини

й адаптацію її до соціуму, в якому вона перебуває, та як правило, визначають атитюди та поведінку [3; 4; 5].

З огляду на вищезазначене нас зацікавила проблема індивідуальних цінностей (індивідуальні цінності – цілісна система когнітивних утворень, що закріплює підпорядковану певній особистісній логіці сукупність переконань, ідеалів, заборон, які особа прийняла як власні внутрішні орієнтири) у контексті різних релігійних ментальностей [1, с. 1]. Неодноразово зустрічаємо феномени, коли представники різних релігійних спільнот ментально поводять себе по різному у подібних ситуаціях. На пам'яті події у Франції: декілька років тому були демонстрації мусульманської спільноти на знак протесту проти закону, який забороняв мусульманським дівчатам приходити до школи з покритими головами. Також пам'ятаємо міжконфесійну війну у бувшій Югославії, що поглинула як велетенський дракон величезну кількість людських жертв, пам'ятаємо Хрестові походи середньовіччя...

Отже, актуальність проблеми, що досліджується, визначається наступною низкою причинних досліджень, на які вказують І. Семків та І. Галецька:

- Г. Олпорт розвинув модель, трактуючи цінності як особистісні риси глибинного рівня.

- Д. Узнадзе розглядав поняття "ціннісні орієнтації" ідентично до використовуваних у психології понять "настанова", "потреба", "інтерес".

- В. Ядов розуміє ціннісні орієнтації як настанову особистості на ті чи інші матеріальні, духовні чи культурні цінності та пріоритети суспільства.

- Г. Гофстед звернув увагу на те, що люди можуть декларувати одні цінності, а в реальній ситуації чи експерименті – вибирати поведінку, яка відповідає іншим цінностям; причому таке введення в оману є зовсім позасвідомим [1, с. 4-6; 4].

- Луйгі Руллі цінності розглянув в іншому ракурсі: "цінності, важливі для мене" та "цінності, важливі самі в собі", а також природні та автотрансцендентні цінності [1, с. 7; 4].

Отже, актуальність проблеми нашого зацікавлення, базується на недостатній увазі до неї у сучасному науковому світі, відсутності достатнього модерного наукового підходу та мультимодального бачення. Таким чином вибрана нами тема дослідження, а саме «Індивідуальні цінності молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей» є свідченням включеності в суттєві наукові тематики та дискурси.

Тема дослідження має унікальну своєрідність та специфіку ще й у контексті перебування світової спільноти у пандемії covid-19, що привносить власні трансформації у ціннісну структуру особистості та впливає на її індивідуальні цінності. У кожному філософсько-

психологічному бутті із оригінальним релігійним вектором цей феномен площини трансформації індивідуальних цінностей може бути надзвичай різноманітним.

Об'єктом дослідження є індивідуальні цінності як психологічний феномен. А **предметом виступають** індивідуальні цінності молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей (в період пандемії covid-19).

Висновки. Завданнями означеного дослідження передбачається провести аналіз наукових досліджень індивідуальних цінностей як підґрунтя побудови гіпотетичної моделі «Індивідуальні цінності молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей»; визначити індивідуальні цінності сучасної молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей; виявити змістові критерії взаємозв'язку індивідуальних цінностей молоді та філософсько-психологічних засад їх релігійних ментальностей; на основі зібраного та накопиченого емпіричного матеріалу виявити особливості індивідуальних цінностей молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей у час пандемії; провести порівняння гіпотетичної моделі «Індивідуальні цінності молоді у дискурсі різних релігійних ментальностей» та отриманих результатів.

Список використаної літератури

1. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27499/19-Haletska.pdf>
2. Бліхар М.П. «Духовні цінності студентської молоді в сучасному українському суспільстві» https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/dis_blikhar.pdf
3. Католик Г. Віддзеркалення суспільних трансформацій у динаміці юнацької психотерапевтичної групи. - Соціогуманітарні проблеми людини № 2, 2006. – 181 с.
4. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. - Соціогуманітарні проблеми людини. № 2, 2006. – 193 с.
5. Католик Г. В. Ціннісні орієнтації сучасної «золотої молоді». - Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. — К., 2014. — Вип. 37, т. УІІ. — С. 85–96.

Католик Галина – доктор психологічних наук, професорка кафедри практичної психології Інституту управління психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Юськів Богуслава – здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри практичної психології спеціальності 053 Психологія Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

Постановка проблеми. Проблема самогубства вирішували спочатку з технологічних, філософських і моральних позицій, а з середини XIX століття – із залученням соціології. Це вказує на мультидисциплінарний характер цього явища. Високий рівень самогубств в багатьох країнах змушує ставити питання про пошук оптимальних засобів для його попередження. Сучасне суспільство знаходиться в стані кризи, яка має відображення на всіх сферах життя людини. Це зумовлює, з одного боку, формування нових цивілізаційних цінностей життєдіяльності, а з іншого – низький духовний, економічний рівень у суспільстві.

Різноманітні чинники стають передумовою суїцидальної поведінки громадян, які соціально та психологічно не готові до нестабільності і різких змін, що відбуваються в соціумі [1].

Самогубства відбуваються із різних причин (економічних, соціальних, психологічних), а також як наслідок злочинів, зокрема, доведення до самогубства. Разом з цим, стабільної позитивної практики соціального реагування як на саме явище самогубства, так і на окремі його прояви в Україні дотепер не вироблено, немає належних науково обґрунтованих методичних розробок відносно цілого ряду складних і актуальних питань реагування на таке негативне соціальне явище та його попередження.

Викладення основного матеріалу. У період соціально-економічних криз, у суспільстві домінує анемічний тип самогубства. Це є результатом неспроможності людини пристосуватися до швидкозмінюваних умов суспільства. Фаталістичне самогубство виникає в результаті посиленого контролю групи над індивідом, якому стає нестерпна надмірна регламентація. В альтруїстичному суїциді особа відчуває почуття сильного обов'язку і ставить інтерес групи вище своїх особистих.

До суїцидальних замахів відносяться всі суїцидальні акти, котрі не закінчились летально по причині, незалежній від суїцидента. Суїцидальними спробами вважають демонстративно-установчі дії, при яких суїцидент частіше всього знає про безпеку здійснюючого ним акту. До суїцидальних проявів відносяться думки, вислови, натяки, які не супроводжуються якими-небудь діями, направленими на позбавлення себе життя [2]. Причиною переважної більшості спроб самогубства, особливо серед молоді, є не бажання померти, а прагнення змінити своє становище та взаємовідносини з оточуючими. Крім того суїцидні настрої часто нетривалі в часі і зумовлені психологічною та фізичною ослабленістю особи. Тому вчасна кваліфікована психологічна та соціальна допомога

може багатьох убезпечити від трагічного виходу з нестерпного (як їм здається) становища.

В різних теоретико-методологічних підходах в соціології суїцид і суїцидальна поведінка розглядаються в залежності від спрямованості основних методологічних принципів і розуміння функціонування психіки і структури особистості. Але те, що виявляє схожість в різних концепціях (психодинамічній, гуманістичній, когнітивній, феноменологічній спрямованості), є наявність внутрішнього конфлікту особистості (що переживається на рівні депресивних станів і пригнічених афективних реакцій) як джерела суїцидальної поведінки.

На сьогоднішній день існує низка теоретичних підходів до причин суїцидальної поведінки, що виникли на межі психології, соціології та філософії. Найперше, це проблема відчуження людини від суспільства та самої себе, розглянута в роботах К. Маркса та Е. Фромма, а також протилежний їй феномен згуртованості, описаний Е.Дюркгеймом, де самогубство виступає наслідком функціонування соціальної системи. У літературі представлено релігійний погляд М. Бердяєв та Ф. Ніцше на проблему самогубства, що розглядає суїцид як наслідок втрати людиною віри в Бога, а міцну і стійку віру як запобіжник накладання на себе рук [1].

Висновки. Протягом життя людина долає різні небезпеки як природного, так і технологічного та соціально-психологічного характеру. Сьогодні вплив стресогенних чинників на індивіда посилений, а проблема своєчасної і ефективної адаптації до нових умов існування привертає більшої уваги і потребує детального вивчення та аналізу.

Отже, для України проблема впливу на особистість екстремальних чинників є актуальною і дуже важливою. Це пов'язано насамперед із нестабільною політичною, соціально-економічною ситуацією в державі. Увагу потрібно зосередити на проблемі психічної стабільності громадян, їх готовності долати складні та неочікувані ситуації. Здатність ефективно долати життєві труднощі, соціально-психологічні кризи пов'язана із здатністю індивідів зберігати особистісну рівновагу в складних і небезпечних умовах, щоб не опинитися в умовах вибору між життям та смертю.

Список використаної літератури

1. Волинська Л. В. Загальна психологія: [Підручник] / Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук, О. В. Скрипченко. – К : Либідь, 2005. – 464 с.
2. Герасіна Л. М. Конфліктологія: [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / Л. М. Герасіна, Н. П. Осіпова, М. І. Панов. – Харків : Право, 2002. – 256 с.
3. Карбовніч О. Л. Варіанти аутоагресивної поведінки у хворих з посттравматичними стресовими розладами / О. Л. Карбовніч // Укр. вісн. психоневрології. – 2002. – Т. 10, № 2 (31). – С. 113–115.

4. Лосієвська О.Г. Криза підліткового віку як чинник поведінки з відхиленнями. // Теоретичні і прикладні проблеми психології. - Луганськ: Ювілейний збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля, 2005.- №1(9). - С.112-118.

Каширіна Євгенія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Постановка проблеми. Статистичні дані щодо кількості хворих та померлих, власне самопочуття або спостереження за стражданнями рідних, погіршення економічного стану, обмеження пересувань, спілкування, розваг та спортивних заходів – це не повний перелік чинників загрози психологічній безпеці особистості в умовах пандемії Covid-19. Досі не відомі довготривалі ефекти їх впливу, проте вже зафіксовано зростання тривожності, психологічної нестабільності, негативних очікувань внаслідок складної епідеміологічної ситуації. У зв'язку з цим гострої актуальності набуває проблема збереження психологічної безпеки особистості як умова оздоровлення суспільства в цілому.

Викладення основного матеріалу. За результатами аналізу І. Приходька, на цей час під психологічною безпекою розуміють: 1) галузь психологічної науки, яка вивчає запобігання нещасним випадкам, що виникають у процесі праці та інших видів діяльності, і шляхи використання психології для підвищення безпеки діяльності (М. Котик); 2) стан психіки населення або суспільної свідомості, при якому адекватно відображуються внутрішні й зовнішні загрози психічному здоров'ю, забезпечується успішний психічний розвиток кожної людини за рахунок створення умов для задоволення її потреб (І. Панарін, С. Рошін, В. Соснін); стан інформаційного середовища і умов життєдіяльності, який сприяє цілісності, адаптивності, функціонуванню і розвитку соціальних суб'єктів (Т. Кабанченко); 3) стан, а також комплекс сприятливих властивостей окремої особистості (О. Баєва); психологічний комфорт особистості, пов'язаний із можливістю активного вибору на основі аналізу наявних альтернатив (Ф. Василюк); результат прояву особистістю стійкості, здатності чинити опір впливам, спрямованим на зміну її станів та поведінки проти волі самої людини (Т. Колеснікова). І. Приходько визначає критерії психологічної безпеки на фізичному (стан організму), психічному (адекватність відображення світу) та особистісному рівнях (задоволеність теперішнім та впевненість в майбутньому) [2, с. 5–8].

В умовах пандемії забезпечення психологічної безпеки суспільства та кожного його члена постає важливим та складним завданням науковців та практиків. Чинники порушення психологічної безпеки впливають на осіб всіх вікових категорій. Для дітей джерелами невпевненості, злості, страху чи суми є хвороба чи смерть членів сім'ї, фізичне дистанціювання, ізоляція від друзів та рідних, втрата структурованості шкільного процесу, навчальні труднощі, необхідність адаптуватися до навчання вдома, занепокоєння

через вірус. Незадоволення потреб підлітків у спілкуванні та самоствердженні через обмеження кількості яскравих та цікавих подій, стрес вдома та тугу за контактом з однолітками може призвести до посилення тривожності, розчарування, злості, депресії, а також зниження концентрації уваги під час навчання вдома. Додатковими чинниками стресу можуть стати фінансова нестабільність сім'ї, конфлікти з батьками, інтернет-насильство. Підвищений рівень стресу дорослих людей може зростати через хвилювання з приводу вірусу, втрату засобів забезпечення життєдіяльності та фінансову незахищеність, неможливість побачити рідних, необхідність дбати про хворих членів сім'ї, батьків похилого віку, дітей з інвалідністю. Те, що діти знаходяться вдома весь час, значно ускладнює баланс між роботою та домашнім навчанням. Вимушене спілкування в межах однієї житлової площі навіть створює загрозу виникнення словесної або фізичної агресії [5, с. 26–28].

О. Такишина підкреслює вагомість загрози психологічній безпеці людини з боку деструктивних інформаційних впливів. Нав'язливий негативний інформаційний потік, маніпулятивне подання інформації, агресивна реклама, неперевірені твердження, які публікуються у соціальних мережах можуть нести серйозну небезпеку для психіки. Психологічними умовами нанесення шкоди є довіра до «друкованого слова», невміння критично мислити, несформованість механізмів соціально-психічної саморегуляції, «соціальна мімікрія» [6, с. 179].

Психологи України та всього світу плідно працюють над оперативною розробкою способів відновлення суб'єктивного благополуччя та психологічної безпеки людей. Зокрема, увага приділяється методам переосмислення та конструктивної інтерпретації власного досвіду. В цьому контексті ми вважаємо цінною позицію Л. Александрової, яка розглядає психологічну безпеку особистості як результат зміни ставлення до складних обставин; адже, коли акцент переноситься з проблеми на конкретні шляхи її вирішення, суб'єктивна оцінка небезпеки знижується. Таким чином, феномен психологічної безпеки тісно пов'язаний із особистісним саморозвитком та готовністю до подолання труднощів [1]. Активно розробляються й впроваджуються протоколи з надання послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки [5, с. 6–26], розробляються методики психологічної допомоги он-лайн: інтернет-тренінгів (М. Назар), консультування он-лайн (О. Плетка), організації груп психологічної підтримки для фахівців допомагаючих професій (І. Губеладзе) та інших форм дистанційного психологічного супроводу [3, с. 31–65].

Е. Помиткін пропонує 5 стратегій психологічної протидії вірусним захворюванням, спрямованих на збереження психологічної безпеки:

1. Розвивати екологічну свідомість людства та актуалізувати духовний

потенціал кожної особистості (засіб реалізації – впровадження освітніх програм). 2. Усунути ціннісно-сміслові дисонанси, зумовлені дією суперечливих установок особистості в умовах пандемії (засіб реалізації – усвідомлення власних цінностей і смислів). 3. Подолати негативний вплив фантомного мислення (засіб реалізації – інформаційна гігієна). 4. Опанувати новими траєкторіями емоційного реагування (засіб реалізації – самоосвіта, розвиток умінь емоційної саморегуляції). 5. Встановити оптимальну комунікацію в умовах фізичної та соціальної ізоляції (засіб реалізації – дозволя та підвищення кваліфікації у віртуальному просторі) [4, с. 17–29].

Висновки. Таким чином, значущість загроз психологічній безпеці в умовах пандемії актуалізує необхідність переосмислення, переструктурування особистістю власних цінностей, потреб та наявних ресурсів їх задоволення. Прийняття відповідальності за власний емоційний стан, спрямованість на саморозвиток та самоосвіту, готовність прийняти психологічну допомогу – необхідні умови відновлення особистістю суб’єктивного переживання безпеки у нестабільних епідеміологічних та соціально-економічних умовах.

Список використаної літератури

1. Александрова Л. А. Психологические ресурсы адаптации личности к условиям повышенного риска природных катастроф : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Москва, 2005. 19 с.
2. Діагностика психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності: посібник / І. І. Приходько. Харків : НАНУ, 2017. 76 с.
3. Досвід переживання пандемії covid-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка: матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії covid-19 і карантину». Київ : ІСПП НАПН України, 2020. 121 с.
4. Помиткін Є. О. Стратегія і тактика свідомої психологічної протидії людства вірусним захворюванням. *Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19*: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. С. 17–31.
5. Практичні аспекти реалізації багатосекторних програм із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки під час пандемії COVID-19. Inter-Agency Standing Committee. Референтна група МПК із ПЗПСП, 2020. 42 с.
6. Ткачишина О. Р. Психологічна безпека у контексті маніпулятивного впливу на свідомість особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1(1). С. 178–182.

Кетлер-Митницька Тетяна Сергіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та психології Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УЧНЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА

Постановка проблеми. Насьогодні багато дітей не мають умов для нормального психосоціального розвитку, психологічного благополуччя, що забезпечується постійною присутністю значущих людей, які сприятимуть відповідному розвитку самостійності та незалежності дитини. На думку багатьох вчених, підтримка психологічного здоров'я учня - одна з головних професійних пріоритетів педагога та психолога, оскільки його погіршення знижує у дітей ефективність навчання і виховання, підвищує конфліктність у взаєминах дітей із дорослими, сприяє виникненню і закріпленню в структурі характеру якості негативних рис. У стінах освітньої організації школяр потрібно відчувати себе в комфорті не тільки фізично, а й психологічно. Збереження, зміцнення та формування психологічного здоров'я учнів вважається одним із пріоритетних напрямків психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу.

Викладення основного матеріалу. Психологічно здорова людина – це творча, життєрадісна, спонтанна, весела і відкрита особистість, яка пізнає себе і навколишній світ. Вона людина бере відповідальність за своє життя, перш за все, на саму себе і вчиться на власних помилках. Вона знаходиться в постійному розвитку і, звичайно, сприяє розвитку інших людей. Таким чином, можна сказати, що ключовою складовою для опису психологічного здоров'я є гармонія між різними складовими самої людини: емоційними і інтелектуальними, тілесними і психічними і т. ін.

До головних критеріїв психологічного здоров'я відносять достатній рівень розвитку рефлексії, позитивний емоційний фон настрою, позитивне сприйняття навколишнього світу, позитивне самовідчуття, адаптивність до соціуму. Серед порушень психологічного здоров'я у дітей шкільного віку можна виділити наступні: 1) *Захисна агресивність* (відчуття небезпеки, прагнення до безпеки); 2) *Деструктивна агресивність* (характерна ранньому віку. Це почуття несвободи, залежності - прагнення до самостійності); 3) *Демонстративна агресивність* (відчуття самотності, прагнення до близькості, причетності страх самовираження); 4) *Компенсаторна агресивність* (почуття неповноцінності - прагнення до відчуття власної значущості, цінності страх дорослішання); 5) *Агресивність заперечення* (властиво підлітковому віку. Почуття тривоги від дисоціації, розмитості «Я» - прагнення відчути цілісність «Я», страх самовизначення, страх прийняття самостійних рішень).

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, *здоров'я* - «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби і фізичних дефектів» [Статут ВООЗ, 1946].

Суб'єктивне благополуччя практично є віддзеркаленням психологічного здоров'я особистості, але ніяк не зводиться до нього. Інакше кажучи, воно є «нормальним» або оптимальним станом «чистоти» внутрішнього середовища, відносного комфорту, перебуваючи в якому особистість здатна реалізовувати себе, свої цілі і вирішувати повсякденні завдання.

Дослідження доказують, що здоров'я - одна з найбільш значущих детермінант суб'єктивного благополуччя особистості (Borg et al., 2006; Chen & Short, 2008; Larson, 1978), особливо - для літніх осіб з обмеженими можливостями (Borg et al., 2006; Borg et al., 2008). При цьому, вказується на позитивний вплив фізичної активності та здорового способу життя на суб'єктивне благополуччя (Wallace, 2008).

На сучасному етапі необхідно намітити шляхи ефективної роботи освітніх організацій щодо формування психологічного здоров'я учнів.

1. Проведення комплексних заходів при взаємодії всіх учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, учнів) з виявлення, збереження, зміцнення і формування психологічного здоров'я школярів.

2. Введення в основні освітні програми курсів позаурочної діяльності з психології здоров'я для учнів основного і середньої загальної освіти.

3. Впровадження в практику освітніх організацій тренінгової програми зміцнення і формування психологічного здоров'я школярів.

Процес психологічної профілактики повинен бути спрямованим на: стимулювання особистості до усвідомлення та вирішення власних проблем, до активного творчого пошуку; розширення інформаційного простору доступними для учнів засобами; розкриття здібностей та можливостей та створення умов для їхньої самореалізації; допомога в адаптації, в розумінні дій та вчинків інших людей; подолання психологічних бар'єрів; закріплення адекватної самооцінки, позитивної Я-концепції; визначення напрямків та перспектив майбутнього.

Висновки. Встановлено, що в психології здоров'я існує багато теорій та підходів, які мають ряд методологічних та дослідницьких проблем. Цінність здоров'я людини не потребує доказу, проте установки людей на збереження здоров'я не відповідають знанням людей про здоров'я загалом. Громадська думка, що формується школою і сім'єю, сприяє отриманню науково обґрунтованої інформації, розширює уявлення про здоров'я та здоровий спосіб життя і робить більш значущою цінність здоров'я.

Потенціал психології здоров'я можна використовувати не тільки у співпраці з охороною здоров'я, а також у співпраці з соціологами, дослідниками в області здоров'я та інтегрувати цю інформацію з ціллю

покращення психологічного благополуччя суспільства, використовуючи психологічні підходи для збільшення тривалості життя та покращення здоров'я суспільства. Задля того, аби ефективність теоретичних та прикладних розробок збільшилась, необхідно подолати труднощі методологічного характеру, розвинути теоретичні основи та посилити зв'язок психології з освітою та із медициною.

Список використаної літератури

1. Залевский Г. В., Кузьмина Ю. В. Некоторые проблемы психологии здоровья и здорового образа жизни / Г.В. Залевский, Ю.В. Кузьмина (Томск) // КиберЛенинка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-psihologii-zdorovya-i-zdorovogo-obraza-zhizni>
2. Кирпенко Т.М. Проблема здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях / Т.М. Кирпенко // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 46. – С. 57–66.
3. Мартинсоне К., Фреймане Г., Колесникова Е. Психология здоровья в Латвии в контексте современных европейских исследований // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2014. – N 5(28) - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mpgj.ru>
4. Шамионов Р. М. Психология субъективного благополучия личности / Шамионов Р. М. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. – С. 53 180.
5. Ryff C.D. Psychological well-being in adult life. // Current Directions in Psychological Science, 1995. - 4, — P. 99—104.

Кирпенко Тетяна Михайлівна - кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. В даний час попит на конкурентоспроможну особистість з раціонально-творчим світосприйняттям, надзвичайно велик і найбільш популярний в суспільстві.

Одним з чинників формування такої особистості є володіння новим типом мислення, здатним самостійно ставити цілі, оптимально взаємодіяти з іншими людьми, орієнтуватися в потоках інформації, аналізувати її, знаходити оригінальні та раціональні шляхи вирішення проблем, що в подальшому дозволить країні вийти на новий рівень розвитку. Всі перераховані вміння можна об'єднати одним терміном: "критичне мислення".

Викладення основного матеріалу. Джон Дьюї якось сказав: "Критичне мислення – активний, послідовний і обережний розгляд будь-якого переконання або передбачуваної форми знання в світлі підстав, які підтримують його і сліdstва, до яких воно призводить" [4, с. 15].

Серед вчених, які займаються проблемою розвитку критичного мислення з педагогічної та психологічної точки зору, можна виділити таких дослідників, як Б. Бейер, Джуді А. Браус, Д. Клустер, Ч. Темпл, Д. Халперн та ін.

У всіх ланках навчального процесу в вузі раціональне розуміння вкрай необхідне, оскільки для студента потрібно порівняння, аналіз, заперечення і узагальнення. Без ретельної оцінки проблеми або завдання, неможливе висування гіпотез, припущень. Тут є місце для сумнівів, а, отже, і розумного підходу. Розвинуте критичне мислення допомагає студентам приймати оперативні рішення, мотивує до отримання нових знань, вчить різним способам дій, а також засвоюючи нові знання розвивати їх на практиці.

На думку американського педагога Д. Клустера, критичне мислення має ряд характерних ознак [1, с. 37]. По-перше, необхідно відзначити, що критичне мислення – це мислення індивідуальне. Кожна людина має свої погляди, висновки на те чи інше питання, отже власна думка впливає на раціональне розуміння навколишнього середовища.

По-друге, на критичне мислення впливає мотивація, створена знаннями та інформацією, яка допомагає людині. Саме через раціональне або критичне мислення процес пізнання стає продуктивним і осмисленим.

По-третє, в основі критичного мислення лежить конкретизація проблеми, яку слід вирішити. Якщо викладач зможе допомогти учням «розгледіти» безліч проблем, що нас оточують, навчання буде сприяти

лише розвитку активного, зацікавленого, критичного ставлення до реальності.

По-четверте, критичне мислення – мислення аргументоване. Критично мисляча індивід може знайти власне обдумане і раціональне підставу, для підтвердження свого погляду на питання, а також довести логічність цього рішення.

По-п'яте, кажучи про ознаки критичного мислення, не можна не згадати про його соціальний характер. Ґрунтуючись на принципах співпраці, спільних діалогів, стратегії даної технології дозволяють проводити навчання [3, с. 21].

Саме під час дискусій, суперечок, обміну думками людина здатна зупинитись на певній позиції, упевнитися в її правильності. Тому педагоги, дотримуються даної технології і на заняттях часто використовують методи групової роботи, а також різні дебати й обговорення. Розвиток раціонального мислення студентів здебільшого залежить від викладача, якому необхідно більше зосереджуватись на рисах, які необхідні для просування продуктивного діалогу: терпимості до чужої думки, поваги до позиції співрозмовника, гнучкості при розгляді спірних питань; завдяки цьому навчальний процес формує розуміння реальності [2]. Однак сучасна освіта дає змогу розвивати критичне мислення за допомогою читання і письма, задіявши всілякі педагогічні технології, які в свою чергу дозволяють орієнтуватися на внутрішню мотивацію студентів, де основою є рефлексивна діяльність, глибоке опрацювання інформації в сполученні з особистим досвідом [1].

Сучасна система вищої освіти покликана розвивати критичне мислення, спрямовуючи студента на оволодіння творчими способами вирішення життєвих проблем, на самоосвіту і самовиховання. Розглянемо більш детально формування творчого мислення.

Б. Г. Ананьєв вважає, що творче мислення – це процес об'єктизації внутрішнього світу людини [3]. Творче вираження є вираженням інтегральної роботи всіх форм життя людини, проявом його індивідуальності. Розвитку творчого мислення та креативності сприяють умови, виділені Є.П. Торренсом – це наявність творчих здібностей і умінь, наявність творчої мотивації [2, с. 307].

В університетському навчанні завдання, які сприятимуть розвитку всіх розумових операцій і характеристик мислення, практично відсутні. Переважаючими є завдання алгоритмічного типу з однозначною відповіддю. Маючи необхідні знання, гнучкість і глибину мислення, критичність, студенти не завжди можуть вирішувати нетипові завдання – через наявність певного стереотипу вони намагаються все завдання вирішувати за допомогою заданих схем [4, с. 43].

З розвитком творчого мислення у студентів виробляються компетентність, емпатія, вміння встановлювати контакти, вирішувати конфліктні ситуації у професійній діяльності, швидко реагувати на мінливі умови і знаходити адекватні виходи [2].

Розкрити творчий потенціал може позанавчальна діяльність, залучення студентів до участі в змаганнях, фестивалях, концертах, що допомагає адаптуватися в різних умовах і розкрити свої ресурси [1].

Висновки. Отже, мислення відображає світ у поняттях, судженнях, теоріях; критичне мислення забезпечує самостійні та відповідальні дії філолога, ретельно обмірковані та незалежні рішення в розв'язанні важливих проблем, формує фахівця, який уміє перемагати сумніви, шукати й бачити зв'язки між явищами й поняттями, унеможливує маніпулювання ними; врешті-решт є запорукою демократії, оскільки забезпечує науково-технічний та суспільний прогрес.

Список використаної літератури

1. Гупан Н. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання прав людини / Н. Гупан, О.Пометун // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П.Тичини. Випуск 27. – Умань, 2008. – С. 164-168.
2. Пометун О. І. Основи критичного мислення: Навчальний посібник / О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатина, І. М. Сущенко, І. О. Баранова. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 216 с.
3. Марченко О.Г. Формування критичного мислення / О. Г. Марченко. – Харків : Вид. група "Основа" : "Тріада +", 2007. – 160 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2004. – 713 с.

Кобиляцька Марина Вікторівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бегунова Діана Ігорівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Поняття "готовність до шлюбу", характеризує собою основні компоненти готовності до шлюбно-сімейного життя (фізіологічна готовність, соціальна готовність, етична і психологічна готовність, сексуальна готовність), аналізуються фактори, що впливають на формування готовності молодих людей до вступу в шлюб і сім'ю.

Відзначається, що важливими показниками, що визначають психологічну готовність молодих людей до вступу в шлюб, є не тільки їх уявлення про шлюб і сімейне життя, а й розвинена здатність до співпереживання, конструктивного вирішення конфліктів, а також сформована індивідуальна система цінностей, де сім'я має першорядне значення.

Викладання основного матеріалу. Про психологічну готовність до шлюбних відносин можна говорити тільки при наявності підстави для шлюбу, тобто при формуванні мотивів побудови шлюбного союзу.

Готовність до шлюбу проявляється в мотивах вступу в шлюб і в системі очікувань і вимог, які подружжя пред'являють один до одного [1, с. 84].

Розглянемо поняття мотиву вступу в шлюб. Мотивно-спонукальна рушійна сила діяльності, що визначає її зміст та інтенсивність. Мотив пов'язаний з усією структурою потреб і цінностей людини, зі спрямованістю його особистості. Глибокий внутрішній мотив, як правило, реалізується в цілі діяльності, але може бути неусвідомлюваним і не збігатися за змістом з метою цієї діяльності [1, с. 84].

Мотиви вступу в шлюб можна розділити на дві категорії: продуктивні і непродуктивні. До продуктивних категорій відносять любов і свідоме прагнення побудувати свій персональний соціальний простір, в якому людина зможе задовольнити потреби в безпеці, приналежності і любові, самореалізації в спілкуванні з близькими і вихованні нового покоління [1, с. 85].

До непродуктивних мотивів можна віднести всі види мотивів, пов'язані зі ставленням до шлюбу як до засобу задоволення будь-якої вузької егоїстичної або прагматичної потреби: матеріальної, статусної, кар'єрної, житлової, компенсаторної (компенсація низької самооцінки, невпевненості в собі, сексуальної неуспішності і т.д.) [1, с. 85].

Розумно припустити, що в кожних відносинах буде безліч продуктивних і непродуктивних мотивів для вступу в шлюб. Пара повинна

вивчити всі свої мотиви, а потім пара повинна працювати над усуненням непродуктивних мотивів.

Готовність до шлюбу важливо вивчати, тому що вона формує основу для прийняття рішення про те, з ким одружитися, коли одружитися, чому одружитися і подальша поведінка в шлюбі. Готовність до шлюбу – це суб'єктивна оцінка власної готовності людини взяти на себе відповідальність і проблеми шлюбу. Іншими словами, готовність до шлюбу – це здатність людини розвивати процес вибору партнера. Таким чином, готовність до шлюбу є ключовим показником шлюбної поведінки і термінів вступу в шлюб [2, с. 15].

Існують емпіричні дослідження готовності до шлюбу, змінних, що впливають на неї, і її критеріїв. Більшість досліджень зосереджувалися лише на особистих атрибутах, якостях та контекстуальному досвіді, які пов'язані зі здатністю людини створювати та підтримувати тривалий успішний шлюб.

Результати численних досліджень виявили дев'ять категорій, отриманих на основі зібраних даних про ставлення молодих одиноких дорослих до шлюбу і сімейного життя. Кожна категорія більш детально обговорюється нижче.

1. Вікова готовність до вступу в шлюб. Молоді люди в цьому дослідженні посилалися на такі критерії, як досягнення зрілого віку, щоб отримати уявлення про готовність до шлюбу.

2. Фізична готовність до шлюбу. Сексуальна здатність і здатність народжувати дітей були прикладами фізичної готовності для декількох респондентів, особливо чоловіків, які підкреслювали сексуальну готовність як важливий показник готовності до шлюбу.

3. Психологічна готовність до шлюбу. Молоді самотні дорослі також заявили, що молодий чоловік або жінка повинні бути морально готові до шлюбу.

4. Фінансова готовність до шлюбу. Всі учасники заявили, що фінансова готовність є особливо важливим критерієм готовності до вступу в шлюб. Вони посилаються на такі якості, як заробляння достатньої кількості грошей, довгострокова кар'єра, фінансова незалежність (від батьків та інших), необхідні для вступу в подружні стосунки.

5. Моральна готовність до шлюбу. Моральна готовність була новою темою в цьому дослідженні. У цю підкатегорію ми включаємо такі поняття, як прихильність, прихильність моральним принципам, терпіння, прощення. Згадані якості мали велике значення як для молодих чоловіків, так і для жінок, які брали участь у дослідженні.

6. Емоційна готовність до шлюбу. "Добре контролювати свої емоції", "уникати агресивної й насильницької поведінки" і "вміти висловлювати

почуття в близьких відносинах" – ось деякі твердження учасників, які були додані в категорію емоційної готовності.

7. Контекстуально соціальна готовність. Випробовувані повідомили, що вони повинні розвивати різні здібності для створення і підтримки шлюбу.

8. Готовність до міжособистісних відносин. Критерії готовності до шлюбу, пов'язані з міжособистісною компетентністю у відносинах, були одними з найбільш широко схвалених учасниками. Більшість з них вважали, що людині необхідно з розумінням вислуховувати інших, обговорювати особисті проблеми з партнером і проявляти повагу до інших при вирішенні розбіжностей і конфліктів, щоб бути готовим до шлюбу.

9. Навички подружнього життя. Щоб відчувати себе готовими до шлюбу, молоді люди повідомили, що вони повинні розвивати різні здібності для виконання конкретних ролей в сім'ї, таких як ведення домашнього господарства, приготування їжі, догляд і виховання дітей [3, с. 41].

Висновки. Таким чином, результати численних досліджень дають деяке попереднє уявлення про важливі критерії готовності до шлюбу сучасної молоді, крім того, вони в цілому зображують формування унікальної культури підготовки до шлюбу серед молоді.

Молоді люди роблять акцент на тих критеріях, які мають на увазі задоволеність шлюбом і запобігання розлучення. Вони хочуть створити шлюб, в якому вони будуть відчувати себе більш впевнено, особисту незалежність і, особливо, почуття безпеки стосовно до стабільності подружніх відносин.

Список використаної літератури

1. Берн Ш.М. Гендерная психология / Ш.М. Берн – М.: Прайм-Еврознак, 2004. – 320 с.
2. Дьоміна Г.А. Психологічні особливості самостійності юнаків в структурі особистісної зрілості щодо подружнього життя / Г.А. Дьоміна // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 25: [зб. наук. праць] – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 138-144.
3. Нагорнова А.Ю. Психолого-педагогічні особливості сім'ї ХХІ століття: колективна наукова монографія. Ульяновськ: Зебра, 2016. 424 с.

Кобиляцька Марина Вікторівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Бормінова Марія Сергіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

СТРЕС ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ

Постановка проблеми. Питання стресу як ніколи актуально. Маю до читачів цього тексту дві новини. Перша: стреси постійно супроводжують наше життя та їх неможливо уникнути. Звучить ніби вирок, тому поспішу оприлюднити другу новину: без стресів ми б не змогли повноцінно жити та виживати. Ми щодня піддаємося впливу різних подразників, а стрес, завдяки своєчасним реакціям, допомагає нам впоратися з ними. Проявляються вони у погіршенні психоемоційного стану. Проте науковий погляд на стрес не такий однозначний і песимістичний.

Викладання основного матеріалу. Згідно «Психології стресу та методам його профілактики» цей термін (англ. Stress – навантаження, тиск, напруга) – неспецифічна (загальна) реакція організму на вплив (фізичний або психологічний), що порушує його гомеостаз, а так само відповідний стан нервової системи організму (або організму в цілому) [1, с. 5]. У людини проявляється психічною напругою. Найпершою згадкою слова «стрес» вважається робота про універсальну реакцію «боротися або бігти» Уолтера Кеннона (Walter Cannon) [2;3, с. 141-143]. Офіційно це поняття було введено канадським вченим Гансом Сельє (Hans Selye) в 1936 році, однак він не використовував термін «стрес» аж до 1946 року, бо вважав, що той використовувався значною мірою для позначення синдрому «боротися або бігти» [4, с. 32]. Він довів, що різні пошкоджені агенти (інфекції, інтоксикації, низькі температури, нервово-м'язові перевантаження і т. д.), так звані стресори, обумовлюють розвиток в організмі стереотипних, неспецифічних реакцій, прояв яких назвали загальним, або генералізованим, адаптаційним синдромом (ГАС). При ГАС характерні морфологічні зміни в органах, особливо в ендокринних залозах [5, с. 4].

Сельє виділив два типи стресу: еустрес і дистрес. Перший вид стресу завжди неприємний, він пов'язаний з шкідливим стресом. Другий – поєднується з бажаним ефектом (активізуються психічні процеси, емоції носять стеничний (позитивний) характер).

Один і той же стресор може викликати неоднакові наслідки у різних людей. Сельє пов'язує це з «факторами обумовлення», які вибірково підсилюють або гальмують ту чи іншу прояв стресу. «Обумовлювання» може бути внутрішнім (генетична схильність, вік, стать) і зовнішнім (прийом гормонів, лікарських препаратів, дієта). Грає роль і активність організму, що змінюється в залежності від внутрішніх і зовнішніх умов. Одна і та ж ситуація може викликати тривогу в однієї людини, фрустрацію

в іншого, конфлікт у третього. Крім того, одна і та ж людина здатна проявляти різні стани – від байдужості до психічного зриву.

Г. Сельє виділяє три основні стадії розвитку стресу:

- перша стадія – аларм-стадія, або стадія тривоги;
- друга стадія – стадія резистентності, або опору;
- третя стадія – стадія виснаження [6].

Причин стресу дуже багато, тому що у кожної людини свій індивідуальний організм, психіка, спосіб життя, тому, один і той же фактор на одну людину може не вплинути зовсім, або зробити незначний вплив, в той час як інша особистість буквально захворює, наприклад – конфлікт з іншою людиною. Найбільш популярні причини і/або фактори стресу:

- невідповідність очікуваних і реальних подій;
- стресові напруги, що розвиваються від нав'язування;
- батьківські програми, які ускладнюють життя дитині і;
- роблять його поведінку неадекватною;
- стресові ситуації, викликані емоціями, провокують на спонтанні

дії;

- невідповідність віртуального і реального світів;
- неправильна комунікація (у т.ч. критика, негативні упередження, неправомірні вимоги і т.д.);
- неадекватна реалізація умовних сигналів [1, с. 11-12].

Висновки. Порушений проблемами спосіб життя породжує нові проблеми зі здоров'ям і заважає долати стрес. Слід мати чіткий режим дня. Прокидатися, лягати спати і їсти в один і той же час, досить відпочивати і письмово планувати наступний день. Це дозволить добре відновлюватися, налагодити біоритми, а передбачуваність життя наш організм сприймає як ознаку життя без стресу.

Варто знайти собі групу підтримки – близьких людей, які розуміють ваш стан і можуть допомогти розмовою або в побуті, сприяти встановленню здорового режиму, усунення стресорів і відчуття ізоляції. Слід свідомо підійти до харчування: не пропускати прийоми їжі, але не переїдати, їсти повноцінну їжу, а не солодощі і алкоголь. Для подолання стресу обов'язково потрібно споживати жирну рибу, горіхи, яйця, нерафіновані злаки і багато свіжих овочів. Ця порада універсальна, але під час стресу її дотримання особливо важливо. Адже вітаміни В12, В6, фолієва кислота, таурин, що містяться в цих продуктах, беруть участь в утворенні нейромедіатора гамма-аміномасляної кислоти (ГАМК), вона допомагає заспокоєнню [7].

Список використаної літератури

1. Бережкова Л. В. Как сохранить здоровье нервной системы: советы невролога / Л. В. Бережкова. — М. : ОЛМА-ПРЕСС Экслибрис, 2002. - 160 с
2. Губенко І. Я. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособистісного спілкування : підручник / І. Я. Губенко, О. С. Карнацька, О. Т. Шевченко. — К. : Медицина, 2013. — 296 с.
3. Чепига М. П. Стимуляція здоров'я та інтелекту / М. П. Чепига, С. М. Чепига. — К. : Знання, 2006. — 346 с.
4. Cannon, W. B., The wisdom of the body. New York: W. W. Norton, 1982, 1 p.
5. Quick J.C., Spielberger C.D. Walter Bradford Cannon: Pioneer of stress research. Int. J. Stress Manage 1, 1994, 141–143 p.
6. Selye H. A Syndrome Produced by Diverse Nocuous Agents Nature. vol. 138, 1996, 32 p.
7. Reflection paper on the adaptogenic concept : EMEA/HMPC/102655/2007; [англ.] : [арх. 24 июля 2021] / Committee on Herbal Medicinal Products (HMPC) of European Medicines Agency. London : EMA, 2008, 6p.

Кобиляцька Марина Вікторівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Гончарова Дар'я Олександрівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Загальнотеоретичні проблеми знаходять відображення в розумінні поняття адаптація, студентство та їх взаємодією. Адаптація – це процес пристосування особистості до умов навколишнього середовища та формування нових поведінкових актів, які допомагають в подальшому долати труднощі.

В житті особистості існує велика кількість адаптації на протязі життя. Спочатку дитячий садок, потім школа, а вже згодом вищі навчальні заклади, тобто той період коли змінюється статус «школяра» на «студента».

Викладення основного матеріалу. Студентство – це молодь (сукупність різних особистостей), що навчаються у вищих навчальних закладах й згодом стануть кваліфікованими працівниками. Саме в ці роки студентства, на людину покладається великий багаж проблем.

По-перше, відбувається складний процес, який доставляє неприємні відчуття, а саме розлучення особистості зі звичним шкільним колективом. В той самий час людина потрапляє до цілковито нового соціального середовища, де її чекають зовсім інші люди. Тут й настає первинний процес адаптації і його якість залежить від того, який настрій, психологічний клімат в групі, взаємодія між її членами.

Її відмінним фактором є те, що колектив є не сформованим й не має чітких правил поведінки, бо всі особи є новими людьми один одному. Кожен учасник може отримати зовсім інший, відмінний статус та роль, незалежно від минулого досвіду в школі.

В цей період в процесі адаптації велику роль відіграє куратор навчальної групи, бо саме він організовує певну діяльність та взаємодію у колективі. Наприклад, кураторські години, не офіційні зустрічі, тренінги, спільний відпочинок. Всі ці дії так чи інакше допомагають створити колектив [3].

По-друге, нова форма навчання, відмінна від школи, збиває з пантелику та сприяє подальшому пристосуванню особистості до нових умов та методів викладання. Освітній процес у вищих навчальних закладах відбувається переважно у самостійній роботі. Також відмінністю цих двох форм навчання є інтенсивність та велика кількість інформації, яка подається в короткі терміни, що підноситься лектором у вищих навчальних закладах. Під час лекцій педагог подає інформацію не спираючись на особливості її сприймання різними студентами, як це робилося в школі.

Розклад та тривалість занять змінюється. У ВНЗ навчальний день може розпочинатись як з ранку так й з обіду, а закінчуватися пізно у вечорі. Тривалість пар збільшується з стандартних 40 хвилин майже в два рази.

Також, однією й мабуть найяскравішою відмінністю у ВНЗ є наявність сесій після кожного семестру. Майже для всіх студентів, навіть адаптованих, цей період життя є стресовим, а тим більш для студентів першокурсників.

Здобувачі мають проблеми через відсутність умінь самостійної роботи та труднощі з продуктивним розподілом часу. Саме тому, ВНЗ мають допомагати їм адаптуватися в цей період [1, с. 29].

По-третє, при вступі у ВНЗ звичний спосіб життя кардинально змінюється, тому людині необхідно пристосовуватися до іншої манери життя.

Більшість студентів є іногородніми, тобто якась частина їх починає проживати в гуртожитку чи квартирі самостійно без догляду дорослих. Ця свобода, життя без обмежень приваблює першокурсників, яка зазвичай є пагубною. Тому особам потрібно адаптуватися до такого проживання та навчитися себе контролювати [2, с. 32].

Саме в ці роки людина навчається самостійності, бо поруч немає нікого, тому всі важливі рішення лягають на плечі студента. Тобто людина навчається самостійно відповідати за свої дії, налагоджувати контакти з іншими людьми [3].

Поглянувши на всі факти, потрібно сказати про дослідження С. С. Вітвицької, яка за допомогою анкет, тестів та опитування дізналася про основні труднощі адаптації студентів першокурсників до життя та навчання у ВНЗ:

- негативні переживання, пов'язані з виходом учорашніх учнів з шкільних колективів з їх моральною допомогою і моральною підтримкою;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до неї;
- не вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності;
- відсутність повсякденного контролю педагогів;
- пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;
- налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов до умов гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи;
- не вміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, каталогами, довідниками, показниками [1, с. 118].

Висновки. Початок студентського життя починається з адаптації, яка допомагає звикнути до життя та навчального ладу. Саме цей процес в

подальшому визначає розвиток студента як особистості та фахівця. Коли людина переходить до вищої освіти в її життєдіяльності руйнується багато стереотипів та установлених традицій. Така відмінність життя школяра від студента зумовлена новими людьми, новими правилами, відсутністю батьків зумовлюють виникнення психологічних проблем. Щоб особистість повністю пристосувалась до такого життя потрібно не мало часу.

Список використаної літератури

1. Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів : монографія / Ю. О. Бохонкова ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. - Луганськ, 2011. - 199 с.
2. Левківська Г. П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти: Навч. посібник / Левківська Г. П., Сорочинська В. Є., Штифурак В. С. – К. : Либідь, 2001. – 128 с.
3. Семиченко В. А. Психология деятельности / В. А. Семиченко. – К. : Издатель А. Н. Ешке, 2002. – 248 с.

Кобиляцька Марина Вікторівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Григоренко Ангеліна Романівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА

Постановка проблеми. Завданням реформування вищої освіти в Україні є трансформування усіх послуг в якісні, які надаються в освіті насьогодні. За науковими дослідженнями останнє десятиріччя наукова підготовка працівників не відповідає швидкій зміні освітніх вимог до вчителів. Ми можемо побачити перше завдання в рішенні даної проблеми – це системна та методична підготовка вчителів, своєчасне оновлення знань та поширення професійної компетентності вчителя. В Національній доктрині розвитку освіти [9] наголошується, що знання мають стати продуктивною силою. В процесі навчального процесу здобувачі освіти повинні набути важливих знань через опанування та застосування матеріалу. Методична підготовка може бути ефективною лише з урахуванням комплексу результатів сучасних наукових психолого-педагогічних досліджень щодо основ формування якостей майбутнього фахівця.

Викладення основного матеріалу. Існує велика кількість пояснень змісту поняття «професійна компетентність», розглянемо деякі з них:

- сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [2, с. 149];

- спосіб існування знань, умінь, навичок освіченості, який сприяє особистісній самореалізації, знаходженню свого місця в суспільстві [1, с. 12];

- багатофакторне утворення, що дає можливість успішно здійснювати професійну діяльність [3, с. 94];

- спеціальна здібність, необхідна для виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, що включає вузько спеціальні знання, навички, способи мислення і розуміння відповідальності за свої дії [4, с. 6];

- міра включення людини в діяльність, при цьому знання розглядаються не як набір відомостей, а як засіб перетворення ситуації [5, с. 7];

- загальна здатність і готовність особистості до діяльності на основі знань і досвіду, здобутих завдяки навчанню [6, с. 59];

- сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок), способів діяльності, які задаються відносно певного кола предметів і процесів, необхідних, щоб якісно і продуктивно діяти [5, с. 55];

- професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці до виконання задач і обов'язків повсякденної діяльності [4, с. 205];

- характеристика особистості спеціаліста, яка виражається в єдності його теоретичних знань, практичної підготовки, здатності здійснювати всі види професійної діяльності [6, с. 125].

Висновки. Отже, основою поняття компетентності є готовність та здатність. До готовності як до психологічного стану можна віднести наявність відповідних мотивів та зацікавлене ставлення до майбутньої діяльності як до привабливої праці. Також здатність передбачає психологічної оснащеності, які, сформувалися завдяки попередньому досвіду способами діяльності (можуть формуватися і змінюватися в процесі навчання). Зробимо висновки, здатність, як ключовий компонент компетентності містить дві підсистеми – психологічна готовність і психологічна оснащеність [1].

Список використаної літератури

1. Болотов В. А. Компетентностная модель : от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003.– № 10.–С. 14.
2. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Сов. педагогика. – 1989. – № 8. – С. 3–8.
3. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – 2003. – 320 с.
4. Никитина Л. Технология формирования профессиональной компетентности / Л. Никитина, Ф. Шагеева, В. Иванов // Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С. 125–127.
5. Психология и педагогика : уч. пос. / Под ред. К. А. Абульхановой-Славской, В. А. Сластёнина и др. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
6. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.

Кобиляцька Марина Вікторівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Дуднік Уляна Сергіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ ПОЛІЦІЇ ДО УМОВ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. Процес адаптації молодих фахівців поліції – це входження нових працівників в службову діяльність та новий колектив. Включення нових працівників до служби дає можливість істотно активізувати потенціал вже працюючих працівників. З боку керівництва постає необхідність у розвитку відносин колективу, а саме: визначення рівня згуртованості, внутрішньої інтеграції та запровадження певних заходів, що сприятимуть позитивному ефекту у відносинах та активізуватимуть процес служби.

Викладення основного матеріалу. Становлення особистості поліцейського як професіонала, формування його морально-вольових якостей відбувається на протязі всього терміну навчання у вищому навчальному закладі МВС та у перші роки службової діяльності в Національній поліції України. Варто зазначити, що згідно наказу Міністерства внутрішніх справ України від 06 лютого 2019 року № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських», в п. 1. пп. 2 говориться, що система психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, це комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності [3, с. 8]. Отже, важливу роль в процесі адаптації молодих фахівців, також відіграє поліцейський психолог, який безпосередньо здійснює психологічне супроводження процесу адаптації молодих фахівців поліції до нових умов службової діяльності.

З метою визначення чинників, які негативно впливають на процес адаптації, з молодими фахівцями, штатні психологи підрозділів поліції проводять анкетування. За результатами дослідження, в якому брали участь 207 осіб, (несуть службу в Національній поліції з 2020 року) було визначено чинники, що ускладнюють процес адаптації молодих фахівців. Серед них є відсутність практичного досвіду – 67%; розбіжність теорії та

притики – 42%; надмірне завантаження молодих фахівців завданнями, які призводить до значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посилених емоційних перевантажень, скорочення вільного часу - 27%; віддаленість місця проживання від місця несення служби - 20%; недостатній рівень матеріального забезпечення особового складу Національної поліції - 17%; слабка психологічна та практична підготовка, низький рівень морально-ділових якостей молодих фахівців - 16%; недостатній рівень теоретичних знань - 11%; негаразди в сім'ї через постійну зайнятість на службі – 9%; недбале чи байдуже ставлення прямих чи безпосередніх керівників до процесу адаптації молодих фахівців - 3%; конфлікти з колегами та керівництвом – 2%; призначення випускників ВНЗ МВС на посади, які не відповідають отриманій спеціальності - 3%.

Молодих фахівців, яких прийнято на службу до Національної поліції з позиції професійної адаптації можна умовно поділити на три основні групи:

- працівники, котрі швидко освоюють професію та легко входять до колективу працівників підрозділів Національної поліції України;
- працівники, які легко освоюють професію, але мають проблеми в соціальній адаптації;
- працівники, яким важко адаптуватися до професії та нового колективу.

Професійна адаптація передбачає:

- оволодіння молодими фахівцями ціннісними орієнтаціями по даній спеціалізації;
- усвідомлення своїх цілей і мотивів у професії;
- зближення орієнтирів з професійним колективом, включення в службовий колектив, його рольову структуру, освоєння відносин і правил поведінки в ньому;
- прийняття всіх компонентів професійної діяльності: завдань, результатів, засобів та умов [2, с. 440].

Перші кроки новачка на шляху професійного становлення супроводжуються невпевненістю, дефіцитом інформації та напруженістю. Тому психологічне забезпечення процесу адаптації на початковому етапі професійного становлення спрямоване на оптимізацію обсягу, якості та форми наданої інформації про колектив, різні служби, організації, її структури, традиції, групові норми тощо. З прибуттям молодого фахівця в підрозділ, з ним проводиться індивідуальна співбесіда та закріплюється за ним керівник стажування, який надає практичну допомогу. Більшість респондентів – 97% вказали, що отримали практичну допомогу від керівника стажування. Найкращою схемою взаємодії є самостійне вирішення молодим фахівцем поставлених завдань за умови підтримки і

дієвого контролю. Так, 88% молодих фахівців позитивно оцінили якість та ефективність свого стажування перед призначенням на посаду.

Мотиваційний фактор вибору професійної діяльності також є одним із складових компонентів, який впливає на особистість та спонукає до професійного зростання. Найбільше мотивує молодих фахівців до служби в НПУ: стабільність та впевненість – 55%; кар'єрне зростання – 49%; відчуття гідності та власної причетності до НПУ – 48%; грошове забезпечення – 35%.

Психологічні особливості молодого фахівця також впливають на професійну адаптацію. Наприклад, на виразність таких особистісних характеристик, як самооцінка, самолюбство, сприйняття власне себе, прагнення до самостійності суттєво впливає темперамент, який є найбільш стійкою та інформативною ознакою індивідуалістичності особистості. Темперамент виражає динаміку психічних процесів та поведінки особистості і залежить від таких властивостей нервової системи, як сила, рухливість та врівноваженість нервових процесів збудження та гальмування [4, с. 302].

Важливо враховувати різновиди темпераменту, такі як: сильний сангвінік (врівноваженість, сила, рухливість); діяльний холерик (сила, рухливість, неврівноваженість); неврівноважений меланхолік (рухливість, неврівноваженість, слабкість); слабкий меланхолік (неврівноваженість, слабкість, інертність); інертний меланхолік (слабкість, інертність, врівноваженість); врівноважений флегматик (інертність, врівноваженість, сила), для визначення рівня сумісництва молодого фахівця з колегами по службі. Від темпераментальних властивостей молодого фахівця залежить його індивідуальний стиль діяльності та моральні якості [1, с. 112].

Оскільки процес адаптації до служби в лавах Національної поліції України являє собою взаємодію молодого фахівця та оточуючого соціального середовища, можна виділити особистісні та зовнішні фактори.

До особистісних факторів слід віднести: соціальний досвід молодого фахівця; основні мотиви служби; рівень загальної освіти; здібності до оволодіння конкретним видом спеціальності; типологічні особливості темпераменту та характеру. Серед зовнішніх факторів, які впливають на адаптацію молодого фахівця можна відмітити: несення служби у складі слідчо-оперативних груп, чергових змін, нарядів, забезпечення заходів по охороні публічного порядку; форми і зміст професійної підготовки; стиль керівництва безпосередніх керівників; особливості стосунків в колективі.

Висновки. В цілому, адаптивність молодих фахівців виразилась і в кількісному показнику бажаних продовжити нести службу в НПУ - 96% та позитивному психоемоційному стані даної категорії осіб. Почуття оптимізму, впевненості у власних силах переважає у 60% респондентів; дружельюбність, бадьорість та ініціативність у 38%. Однак, є молоді

фахівці, які відчувають втому – 15% та невизначеність і роздратування – 6% опитаних. Отже, можна зробити наступний підсумок, що успішність адаптації молодих фахівців в Національній поліції України залежить від індивідуально-психологічних особливостей, від чинників середовища та наявності індивідуальних ресурсів, адекватності й ефективності стратегій їхнього застосування.

Список використаної літератури

1. Александров Д. О. Психологічна характеристика основних рівнів адаптації працівника органів внутрішніх справ до умов професійної діяльності. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. № 4 (21). С. 114-121.
2. Галецька І. Самоефективність у структурі соціально-психологічної адаптації // Вісник Львівського університету. Сер. "Філософські науки". 2003. Вип. 5. – С. 433–442.
3. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 р. № 88. Офіційний вісник України — 2019 р., № 30, стор. 240, стаття 1080, код акта 94080/2019.
4. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – [5-е изд., перераб и доп.]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 672 с.

Ковальова Олена Олександрівна – майор поліції, начальник відділу психологічного забезпечення управління кадрового забезпечення Головного управління Національної поліції в Луганській області.

ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ УСПІШНОСТІ

Постановка проблеми. У Стратегії розвитку вищої освіти України на 2020–2031 роки визначено місію вищої освіти як «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [1]. Якщо потребу в формуванні інтелектуального та соціального капіталу розуміють майже всі, то поняття духовного капіталу, який формується завдяки навчанню та вихованню, опануванню культурними цінностями і моральними настановами, потрібно активно популяризувати у нашому суспільстві. Вища освіта як система, що забезпечує підготовку успішної людини має виконувати головну функцію по формуванню духовно-психологічної безпеки та духовно-культурних цінностей.

Викладення основного матеріалу. Відомо, що у понятті духовно-психологічної безпеки поєднуються декілька факторів, які ускладнюють єдине розуміння цього терміну. По-перше, духовно-психологічна безпека стосується забезпечення відчуття комфорту та гармонії людини у певному суспільстві, де орієнтирами розвитку є «вищі духовні цінності, моральні норми, ідеали, принципи і переконання у творенні добра тощо» [4]. По-друге, духовно-психологічна безпека містить особливий психологічний стан, особисті відчуття та переживання стосовно впевненості щодо стабільності і спокою у теперішньому та майбутньому. Поєднання цих факторів дозволяє припустити, що в понятті духовно-психологічної безпеки закладено особисті і загальносуспільні норми і цінності, які, на думку М. Варія, можуть охоплювати морально-психологічну безпеку й релігійно-психологічну безпеку [2]. Перша складова передбачає наявність сталих духовних цінностей, моральних норм, що встановлюють засади функціонування суспільства на високому рівні свідомості щодо розуміння важливості ефективної і гармонійної співпраці і взаємодії всіх членів. Релігійно-психологічна безпека дозволяє уникати почуття загрози для окремої людини і суспільства взагалі з боку «релігійної та конфесійної діяльності, конфесійних конфліктів, діяльності культових спільнот (сект) як специфічного психічного» [2]. Отже, духовно-психологічна безпека стосується питань забезпечення гармонії людини в суспільстві і формування високих духовних цінностей, при цьому важливе значення має психологічна характеристика середовища, фізичне і соціальне оточення людини. До цього середовища відносяться освітні установи, які

забезпечують комфортні, безпечні умови навчання і виховання особистості. Студенти, як «соціально-демографічна група, яка багато в чому визначатиме майбутнє нашого суспільства» [3], якій притаманні певні психологічні і соціально-економічні особливості, має відчувати, що заклад вищої освіти є гарантом умов безпечного перебування, захисником інтересів нації і людини. До речі, студентська молодь через вікові особливості досить вразлива для багатьох зовнішніх негативних впливів. «Безпека є умовою особистісного росту, самоактуалізації “Я”, її відсутність спричинює деформацію людини: травмування “Я”, перекручування самооцінки, звуження кола спілкування, духовного й культурного зuboжіння» [2].

Особистісне зростання та розвиток студента відбувається в процесі навчання в закладі вищої освіти і створює умови для розвитку успішності людини. Безперечно, існує зв'язок між навчанням у закладі вищої освіти та успішністю. Одна з інтерпретацій цього зв'язку полягає в тому, що процес навчання і виховання сприяє багатьом аспектам успішності, наприклад, формує здатність керувати власним життям (компетентність в управлінні довкіллям), допомагає реалізувати свої таланти та можливості (особистісне зростання) та ставити й досягати цілі (мета в житті) [1].

Тому, розуміючи, що для розвитку успішності, студенти мають почувати психологічну безпеку, відсутність загрози від знецінення моральних і духовних ідеалів, заклади вищої освіти виконують роль того середовища, яке забезпечує всі умови духовно-психологічної безпеки. У сучасних умовах рівень високої духовно-психологічної безпеки є потребою як соціальною, так і психологічною. У 2018 році групою науковців було проведено дослідження стану психологічної безпеки студентської молоді з трьох регіонів України, яке продемонструвало, що рівень психологічної безпеки сучасної студентської молоді характеризується «поєднанням різних (середніх, нижчих та вищих за середній рівень) показників. При цьому регіональна специфіка рівня безпеки молоді виражена більшою мірою, аніж статева» [3; 58]. Продемонстровані результати дослідження свідчать про необхідність тривалої роботи з боку держави, міністерства освіти і науки, закладів вищої освіти щодо розробки і впровадження стратегії, спрямованої на збереження та відновлення духовно-психологічної безпеки студентів, як однієї з умов розвитку їх успішності.

Висновки. Отже, питання духовно-психологічної безпеки сучасного студентства є актуальним заради стабільного існування нашої держави у майбутньому. Система вищої освіти є середовищем і, одночасно, чинником забезпечення духовно-психологічної безпеки сучасного студентства, оскільки саме освіта забезпечує цілісне формування людини, її ідеалів, цінностей і прагнень до успіху. Високий рівень безпеки є основою стабільності та гармонійних відносин людини у суспільстві. Це, в свою

чергу впливає на розвиток успішності молодшої людини, формує базис для професійної реалізації та досягнення життєвого успіху.

Список використаної літератури

1. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. / Баранівський В.Ф. – К.: Вид-во ПП Улянич В.І., 2009. – 160 с.
2. Варій М. Й. Основні складові національної безпеки і небезпеки / Мирон Йосипович Варій // Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : тези І Міжнародної науково-практичної конференції, 14–15 березня 2019 року, Львів. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. — С. 25–29.
3. Дроздов О. Ю. Стан психологічної безпеки сучасної студентської молоді / Олександр Юрійович Дроздов // Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : тези І Міжнародної науково-практичної конференції, 14–15 березня 2019 року, Львів. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. — С. 57–58.
4. Слюсаревський М. М. Психологічна безпека людини в онтологічному і гносеологічному вимірах. Замість післямови до роботи / Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдюнова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. – Київ : Талком, 2020. – С. 267-292.
5. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2020 - 2031 роки [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

Козьменко Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, доцент, в. о. декана факультету міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК ВИДУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ЗВО

Постановка проблеми. Дослідження проблематики маніпуляції свідомістю і розгляд її з наукової точки зору нараховує лише кілька десятків років. Це пояснюється опосередкованістю висвітлення даної теми у контекстах інших, суміжних з нею явищ і процесів.

Отже, питання маніпуляції свідомістю з боку гуманітарних дисциплін, особливо соціальної психології, залишається відкритим і остаточно не досліджуваним.

Механізми маніпуляції ґрунтуються на владних стосунках і починають набувати значення, коли одна людина змушує іншу щось зробити відповідно до своєї волі.

Формування повноцінного наукового уявлення про сутність соціально-психологічної адаптації особистості можливе на основі ідеї онтогенетичної соціалізації. Вона представляє той складний процес, завдяки якому індивід перетворюється в особистість, що характеризується рисами соціально-психологічної зрілості.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що онтогенетичну соціалізацію можна визначити як такий процес взаємодії індивіда й соціального середовища, у ході якого в різних проблемних ситуаціях, що виникають у сфері міжособистісних відносин, індивід засвоює механізми й норми соціальної поведінки, настанови, риси характеру й інші особливості особистості [1; 5].

Будь-який процес подолання студентом проблемних ситуацій у навчально-виховному процесі у ЗВО можна вважати процесом соціально-психологічної адаптації особистості, у ході якого вона використовує придбані на попередніх етапах свого розвитку й соціалізації навички та механізми поведінки або відкриває нові способи вирішення завдань, нові програми й плани внутрішньо психічних процесів [6].

Соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємин, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою навчально-професійну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, повною мірою відповідає тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група студентів, переживає стани самоствердження й вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж — це той соціально-психологічний процес, що при сприятливому протіканні приводить особистість до стану адаптованості. Головне питання полягає в тому, яким чином процес адаптації приводить

до змін первісного психічного стану студента, з якого він розпочинає свій адаптивний процес.

Одним з найважливіших принципів теорії соціально-психологічної адаптації особистості можна вважати наступне твердження: у складних проблемних ситуаціях адаптивні процеси особистості протікають за участю не окремих, ізольованих механізмів, а цілісних їхніх комплексів. Ці адаптивні комплекси, знову й знову актуалізуючись і використовуючись у подібних соціальних ситуаціях, закріплюються в структурі особистості й стають підструктурами її характеру [4; 5].

Вивчення стійких адаптивних комплексів є одним із завдань науки. Приймаючи класифікацію адаптивних механізмів, що зустрічається в психологічній літературі, й ділить їх на захисні й незахисні, можна доповнити цю класифікацію середнім, змішаним типом адаптивного комплексу, відповідно адаптивного процесу й адаптованості, які здійснюються змішаними адаптивними комплексами [3].

Соціально-психологічна адаптація особистості — це така, що здійснюється на рівні особистісних механізмів і не зводиться до конформізму. Конформістська поведінка, як вираження відповідної соціальної настанови, є тільки однією з можливих адаптивних стратегій, здійснюється за допомогою різних змішаних адаптивних комплексів і виражається в різноманітних поведінкових формах. Соціально-психологічна адаптація особистості може мати неконформістський і творчий характер, тоді як конформістська поведінка в деяких ситуаціях може бути неадекватною, що приводить до формування таких рис й настанов особистості, які унеможливають її гнучку адаптацію. Зокрема, свідомо здійснювана конформістська стратегія може стати передумовою виникнення перманентних внутрішніх конфліктів особистості [1; 2; 3].

Не всі потреби людини сприяють правильному функціонуванню його організму й психіки і його соціально-психологічній адаптації. Якщо брати крайній випадок, то в особистості може бути навіть така потреба (вона може бути як гіпертрофованою природженою («природньою»), так і соціогенною), на шляху до задоволення якої, індивід втрачає себе. Виходячи із цього А. Налчанджян пропонує ще одну класифікацію потреб і мотивів особистості:

- а) потреби й мотиви, адаптивні в даному соціальному середовищі;
- б) потреби й мотиви, прагнення до задоволення яких у даному соціальному середовищі приводить до дезадаптації особистості. Їх можна назвати дезадаптивними потребами й мотивами поведінки людини [1; 4].

Адаптивність або дезадаптивність потреби залежить від того, на якій цінності вона спрямована, тобто з якого спектра соціальних цінностей їх повинен вибрати індивід для задоволення відповідних потреб. Тому можна говорити також про адаптивну й дезадаптивну мету й, відповідно, рівні

домагань особистості в тих основних соціально-групових середовищах, у яких відбуваються основні форми її активності. Для студента таким середовищем є група, факультет, ЗВО [2].

Соціально-психологічна дезадаптованість особистості студента, в першу чергу, виражається в нездатності адаптації її до власних потреб і домагань. З іншого боку, особистість, що має порушення адаптації або повну дезадаптованість, не в змозі відповідати тим вимогам й очікуванням, які пред'являють до неї соціальне середовище, студентська група й власна соціальна роль, її провідна в даному середовищі професійна або інша мотивована ззовні й зсередини діяльність. Однією з ознак соціально-психологічної дезадаптованості студентів є переживання ними тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів без знаходження необхідних для їх розв'язання психічних механізмів і форм поведінки. В проблемних ситуаціях (а не тільки при переживанні конфліктних ситуацій), можна виокремити рівні дезадаптованості. Для розуміння особливостей адаптивного процесу варто знати той рівень дезадаптованості, відштовхуючись від якого особистість починає свою адаптивну активність.

Висновки. Соціально-психологічну адаптацію можна представити як процес і результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, під час якого відбувається наближення цілей, ціннісних орієнтацій групи і особистості, засвоєння норм, традицій, групової культури. Вона існує в умовах певних адаптаційних можливостей особистості і залежить від здатності зробити певні внутрішні перетворення для того, щоб співвіднести свої мету, настанови, бажання, інтереси з метою, бажаннями, інтересами інших.

Ефективність адаптації залежить від адекватного сприймання особистістю себе і своїх соціальних зв'язків, порушення яких визначає полярні тенденції функціонування цілеспрямованої системи «адаптивність — дезадаптивність».

Дезадаптованість студента може бути прямим наслідком високого ступеня й повноти його соціалізованості. Тому нам представляється не зовсім точним твердження деяких авторів, начебто соціально-психологічна адаптація є одним із шляхів більш повної соціалізації. Соціалізованість особистості, залежно від конкретної групової ситуації, може стати основою як для адаптованості, так і для дезадаптованості. Якщо у даному суспільстві, у ЗВО, у студентській групі моральні норми й принципи, а також інші загальнолюдські цінності служать головним засобом маскування його істинних прагнень, тобто якщо домінуючою соціальною орієнтацією окремих студентів є лукавство (а багато в чому це має місце), то цілком природно, що соціалізованість особистості, здійснена шляхом інтерналізації загально людських цінностей, може стати постійною причиною їх фрустрованості й дезадаптованості [2].

Список використаної літератури

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. М.: Прогресс, 1988. 800 с.
2. Блумер Г. Коллективное поведение. В сб. «Американская социологическая мысль». М., 1994. С. 78-84.
3. Бойко О.Д. Анатомія політичного маніпулювання. Ніжин, 2007. 223 с.
4. Гребінь Н. В. Чинники схильності особистості до маніпуляції у міжособовій взаємодії: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова* : збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Серія 12 : Психологічні науки, Вип. 1 (46). С. 82-89.
5. Делікатний К.Г. Становлення студента. *Питання адаптації випускника школи у вузі*. К.: т-во "Знання" УРСР, 1983. 48 с.
6. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. / [В.М. Петрик, В.В. Остроухов, О.А. Штоквиш та ін.]. К. : Росава, 2006. 200 с.

Костю Світлана Йосипівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету.

Ямчук Таїса Юрійвна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету.

Долинай Маріанна Іванівна – старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Постановка проблеми. Сьогодні ми часто чуємо такі поняття як «соціальні проблеми», «соціальні права», «соціальна допомога», «соціальний захист». Стаття 46 Конституції України гарантує громадянам соціальний захист [1].

Державна служба відіграє одну з особливих ролей як соціальний інститут і спеціальний вид управлінської діяльності на сьогодні у сучасних умовах розвитку українського суспільства. Створення ефективної системи соціального захисту державних службовців є пріоритетним завданням держави, яку можливо вирішити при проведенні адекватної кадрової політики, яка спрямована на створення професійного, висококомпетентного і стабільного державного апарату.

Дослідженням питання правового регулювання трудових відносин державних службовців, а також їх соціального захисту займалися вчені-правники В.Б. Авер'янов, Н.Б. Болотіна, Є.М. Борщук, М.І. Іншин, В.І. Ярошенко, О.М. Ярошенко та інші, проте питання соціального забезпечення зазначеної категорії працівників потребують більш детальної уваги в наукових колах.

Викладення основного матеріалу. Державні службовці мають особливий правовий статус, який включає в себе обумовлені характером відповідної управлінської діяльності права і обов'язки, обмеження і заборони, що накладаються на них, та які пов'язані з проходженням державної служби, а також надані їм гарантії.

На думку В.В. Безусого, соціальний захист державних службовців здійснюється в чотирьох напрямках: матеріальному, соціально побутовому, оздоровчо-рекреаційному та пенсійному [2, с. 213].

До основних державних соціальних гарантій державного службовця відносяться, визначених в Законі України «Про державну службу» (далі - Закон), які певним чином ототожнюють соціальні гарантії працівника відповідно до Кодексу законів про працю України відносяться: забезпечення умов роботи по виконанню посадових обов'язків; грошове утримання; щорічна оплачувана відпустка; пенсійне забезпечення за вислугу років [3; 4].

Крім того, державні службовці мають додаткові гарантії, встановлені Законом, такі як: професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу; просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; право на надбавки, премії та компенсації; відповідні

заохочення у встановлених законом випадках, соціально-побутове забезпечення [4].

З огляду на вищевикладене слідує, що наявність додаткових соціальних гарантій державних службовців сприяє підвищенню рівня соціальної захищеності державних службовців щодо інших категорій працівників, але в той же час використання додаткових соціальних гарантій доступно не кожному державному службовцю. Також вважається, що названі гарантії встановлюються з метою збільшення мотивації у державних службовців до виконання ними своїх посадових обов'язків, зміцнення стабільності професійного складу кадрів, для компенсації заборон і обмежень, встановлених для державних службовців законодавством (Ст. 19 Закону).

Однак, слід зазначити, що принцип соціального захисту, як законодавчо закріплений, відсутній в Законі «Про державну службу».

Оскільки, відповідно до законодавства, проходження державної служби пов'язано з рядом обмежень, що накладаються на державних службовців, необхідні певні компенсації цих обмежень. Компенсації в основному носять соціальний характер, бо в правовому відношенні державний службовець добровільно бере на себе зобов'язання щодо проходження державної служби.

Слушною є думка М.Є. Хоружого та З.В. Гбур щодо необхідності диференційного підходу до регулювання соціального захисту державних службовців. Диференціація проводиться за допомоги прийняття спеціальних нормативних актів, що поширюються тільки на певні групи населення та категорії працівників, у нашому випадку – тільки на державних службовців [5, с. 108].

Вважаємо, що така диференціація є об'єктивним відображенням специфіки правового регулювання службово-трудових відносин державної служби.

Висновки. Таким чином, відсутність закріпленого в законодавстві принципу соціального захисту державних службовців свідчить про необхідність розробки і реалізації механізму забезпечення цієї найважливішої функції держави. Правовою мірою, що дозволяє вирішити існуючу проблему, має стати законодавче закріплення принципу соціального захисту державних службовців, оскільки, як було зазначено вище, чинне законодавство не містить подібних норм-принципів. Принципи, як основоположні начала, виступають базисом для реалізації функцій держави, його правотворчої діяльності.

Відповідно до цього, соціальний захист державних службовців, закріплений у вигляді принципу в законодавстві про державну службу буде спиратися на правову основу, що послужить зміцненню правового регулювання даної сфери.

З метою покращання соціального захисту державних службовців можна розглядати подальше вдосконалення правового інституту державної служби. Так, недосконалість законодавства про державну службу, проблемний характер правозастосовчої практики окремих норм, що регулюють процес вступу на державну службу, її проходження, оплати праці державних службовців, припинення службового контракту, дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців прямо або побічно відображаються на їх соціальних правах з точки зору забезпечення нормальних умов праці та соціального захисту. Відтак законодавець має розглянути правові заходи, спрямовані на надання системності соціальному захисту державних службовців.

Список використаної літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr>
2. Безусий В.В. Особливості державних службовців серед інших об'єктів соціального захисту. / В. В. Безусий // Публічне право / В. В. Безусий. - 2012. - № 4 (8). - С. 211-217.
3. Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1972 № 322-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
4. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
5. Хоружий М. Є. Соціальний захист державного службовця / М. Є. Хоружий, З. В. Гбур // Інвестиції: практика та досвід / М. Є. Хоружий, З. В. Гбур. - Київ, 2021. - С. 103–109.

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Тютюнник Вікторія Костянтинівна – здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівню кафедри правознавства спеціальності 081 Право Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Постановка проблеми. Стресостійкість визначається як комплексна характеристика особистості, що засновується на сукупності вроджених і надбаних психофізіологічних якостей, складається з особистісного та поведінкового компонентів, виражається у здатності витримувати значні інтелектуальні, емоційні та вольові навантаження, керувати власними емоціями, успішно здійснювати життєдіяльність без шкідливих наслідків для здоров'я [1, с. 48–54], [2, с. 137–143]. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених вивченню стресостійкості особистості загалом, поза увагою науковців залишається розкриття механізмів розвитку та формування стресостійкості у ранньому юнацькому віці, розробці та впровадженню практичних шляхів її формування в процесі шкільного навчання.

Викладення основного матеріалу. Одним із завдань нашого дослідження була розробка та впровадження програми розвитку стресостійкості старшокласників. Метою програми є підвищення загального рівня стресостійкості та розвиток усіх компонентів, що забезпечують її ресурсну структуру. Основними завданнями програми визначено: 1) активізація і розвиток ресурсів ефективного подолання стресових ситуацій; 2) розвиток структурних компонентів стресостійкості:

- особистісного – з метою формування в учнів позитивного ставлення до себе, адекватної самооцінки, впевненості у собі;
- емоційного – з метою зниження рівня емоційності, особистісної та ситуативної тривожності, розвитку здатності управляти своїми емоційними станами у стресових ситуаціях;
- когнітивного – з метою формування психологічної компетентності щодо стресостійкості та її ресурсів;
- мотиваційно-вольового – з метою формування мотивації досягнення і життєстійкості;
- поведінково-регулятивного – для реалізації та відображення отриманих знань та вмінь у поведінці старшокласників, розвитку здатності до саморегуляції власного функціонального стану, оволодіння навичками нервово-м'язової релаксації аутогенного тренування та дихальними техніками.

Початковий етап (3 заняття) передбачає формування високого рівня позитивної мотивації участі у програмі, формування обізнаності у проблематиці стресу та стресостійкості. *Основний етап* програми розвитку

стресостійкості (30 занять) містить у своїй структурі чотири взаємопов'язані змістові блоки: особистісний (6 занять), емоційний (12 занять), мотиваційно-вольовий (6 занять) та поведінковий (6 занять). Останнім етапом програми є *завершальний етап* (2 заняття). Даний етап набуває особливого змісту у процесі розвитку стресостійкості. Мета етапу полягає у фіксації нової особистісної позиції, що є результатом набутих завдяки участі у програмі знань, вмінь, навичок та якостей, та у рефлексії змін, що відбулися в учасників.

Для перевірки ефективності розвивально-корекційної програми використовувалися: методика визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації у стресі «Прогноз», тест на визначення стресостійкості особистості М. Падун, методика діагностики стресостійкості у навчальній діяльності А. Андрєєвої, методика визначення домінуючого стану: короткий варіант Л. Кулікова, тест життєстійкості С. Мадді.

У перевірці ефективності розвивальної програми брали участь 35 досліджуваних, що увійшли до експериментальної групи та 49 досліджуваних контрольної групи. Групи були рандомізовані із сукупності старшокласників, що брали участь у констатувальному експерименті і відносяться до четвертого («Моделювання») та третього («Моделювання – Програмування») профілів саморегуляції, яким відповідають найнижчі показники стресостійкості. На початку експерименту досліджувані контрольної та експериментальної групи

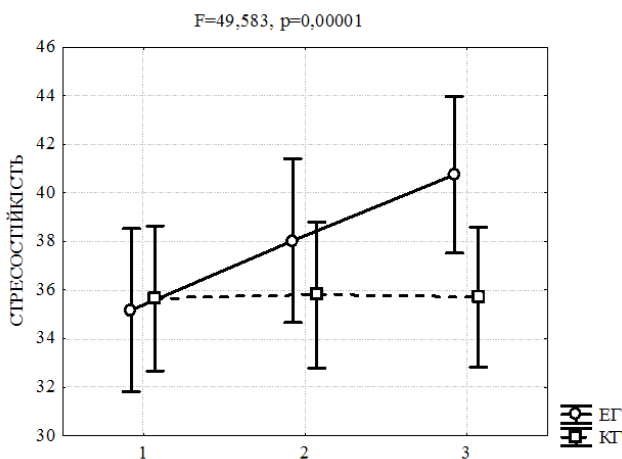

Рис. 1. Динаміка показників стресостійкості учнів контрольної та експериментальної груп протягом впровадження програми
Примітка: 1 – на початку експерименту, 2 – після впровадження програми, 3 – через 2 місяця

не відрізнялись у показниках стресостійкості. Контрольне дослідження показало позитивну динаміку життєстійкості ($F=14,10$, $p<0,0001$), нервово-психічної стійкості ($F=14,45$, $p<0,0001$), оптимізму ($F=14,92$, $p<0,0001$), щастя ($F=30,84$, $p<0,0001$) і негативну динаміку особистісної фрустрації ($F=12,40$, $p<0,0001$) та емоційності ($F=15,85$, $p<0,0001$) у досліджуваних експериментальної групи у порівнянні із сталістю цих показників у старшокласників контрольної групи. На рисунку 1 показано динаміку показників стресостійкості протягом впровадження програми та після її реалізації.

Висновки. Отже, зазначені результати доводять значущість впливу розвивально-корекційної програми на формування стресостійкості, що виявляється у зростанні усіх її параметрів.

Список використаної літератури

1. Кудінова М. С. Концепт стресостійкості у сучасному психологічному дискурсі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Херсон : Херсонський державний університет, 2016. № 6 (25). С. 48–54.
2. Кудінова М. С. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений : науковий журнал*. Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2019. № 3 (67). С. 137–143.

Кудінова Маргарита Сергіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та психології Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УПРАВЛІНЦЯ

Постановка проблеми. Розвиток суспільства та конкретних організацій в багатьох випадках залежить від ефективного управління, від наявності у керівника тих компетентностей, які дозволять гнучко реагувати на ті непередбачувані соціально-економічні, політичні, психологічні виклики, якими насичене сьогодення. Керівник, як авторитетна та компетентна фігура будь-якої організації, повинен демонструвати для підлеглих таку модель поведінки, яка б дозволила людському ресурсу відчувати себе захищеним від ситуації невизначеності сучасного життя та отримувати задоволення від реалізації своїх базових потреб. Така ситуація вимагає від керівника прояв тих соціально-психологічних властивостей, які б поєднували як силу, наполегливість, цілеспрямованість, мужність, так і щирість, готовність допомагати, відкритість до діалогу та співпраці. Ринок праці характеризується специфічним розподілом за статевою ознакою. Не дивлячись на конституційну рівність чоловіків та жінок й досі маємо відмінності в професіях, галузях та полі діяльності (горизонтальна сегрегація), а також просування жінок за кар'єрною драбиною теж має свої особливості (вертикальна сегрегація).

Викладення основного матеріалу. В останні десятиріччя, приймаючи на роботу менеджерів, підприємці стали віддавати перевагу жінкам, тому що на відмінність від чоловіків-управлінців, які люблять тиснути на співробітників, жінки-менеджери не тільки об'єднують співробітників, але й вміють надихати їх, демонструючи зацікавленість навіть незначними успіхами. Жінки більше опікуються соціальними проблемами та більш активно підштовхують державні установи до рішення цих проблем.

Перші жінки-менеджери, пробиваючи «скляну стелю», демонстрували командний стиль управління, який приніс успіх чоловікам. Сьогодні до прийняття рішень в економіці прийшла друга хвиля жінок, які прагнуть досягати успіху не всупереч тому, що деякі риси завжди вважались «жіночними» і не підходили для керівника, а саме завдяки ним.

Відношення суспільства до жінок-керівників багато в чому залежить від соціокультурних норм. Для американської традиції характерна думка, що жінка професіонал ідентична чоловікові, її діяльність оцінюється за тими ж критеріями ефективності. В Європі прийнято вважати, що вклад жінки у виробництво відрізняється від вкладу чоловіків, але є еквівалентним йому [4].

У чоловіків і жінок, які займають керівні посади, однаково виражена мотивація на успіх діяльності і виконання поставленого завдання, вони однаково схильні контролювати чітко виконання підлеглими своїх обов'язків і використовувати у випадку потреби вимогливі заходи. Але при цьому чоловіки орієнтовані на домінуючий вплив, а жінки – віддають перевагу більш м'якому стилю управління.

Можна виділити дві основні позиції при розгляді цих проблем. Прихильники першої позиції переконані в існуванні особливого, «жіночого» стилю управління, який відрізняється від «чоловічого». Таку точку зору підтримують Дж. Роузнер, Р. Айслер, Е. Криттенден. В той же час С. Епстайн відкидає наявність такої специфіки [1].

Прихильники позиції існування «жіночого» стилю управління характеризують його як більш гнучкий, орієнтований на соціальну ситуацію, яка постійно змінюється. Дж. Роузнер назвала такий стиль «перетворювальним» та до його головних особливостей віднесла: активну взаємодію із підлеглими, залучення їх до прийняття рішень, підтримку у співробітниках самоповаги, заохочення особистих форм зв'язків [3].

В рамках дослідження було проведено вивчення ідеальних установок щодо гендерних якостей ідеального керівника за допомогою опитувальника С. Бем. Респондентам пропонувалося створити «портрет» ідеального керівника із якостей, що запропоновані в опитувальнику. В опитуванні взяли участь 50 осіб віком від 27 до 45 років, які займають керівні посади. Серед респондентів 29 чоловіків та 21 жінок. Середньо-сумарний показник показав, що серед чоловічої вибірки він складає - 1,12, а серед жіночої - 1,3. Таким чином можна засвідчити, що в уявленнях респондентів ідеальний керівник повинен демонструвати ті властивості, які традиційно вважаються маскуліnnими. Цікавим є те, що у респондентів жіночої статі уявлення про необхідність прояву маскуліnnих якостей у керівника вищі, ніж у чоловіків, можливо це можна пояснити компенсаторними прагненнями мати більш маскуліnnий характер у себе, через почуття недостатності цих якостей. Прояв андрогінних властивостей керівника, як показник «ідеальності» виявили 20% жінок та 40% чоловіків, що свідчить про поєднання рішучості та гнучкості, авторитетності та наполегливості, співчуття та цілеспрямованості, орієнтації як на завдання та і на людей. Прояв андрогінної моделі поведінки дозволяє бути більш адаптивною, більш гнучкою, адже поєднання традиційно чоловічої та жіночої моделі поведінки в одній людині сприяє наявності більш широкого набору поведінкових стратегій.

Більшість досліджень, які виявляють відмінності в чоловічому і жіночому менеджменті, засновані на методиках самохарактеристики. При цьому слід пам'ятати, що оцінюючи свою поведінку, чоловіки і жінки прагнуть відповідати очікуваним гендерним стереотипам. С. Епстайн,

навпроти, приходить до висновку, що неможливо простежити наявність чіткої гендерної специфіки в моделях управління: серед управлінців зустрічаються як жінки, орієнтовані на «діловий» стиль, так і чоловіки, які віддають перевагу «перетворювальному» типу управління. Тому С. Епстайн робить висновок, що поведінка керівника залежить в більшому ступені від ситуації управління, а не від його приналежності до тієї чи іншої статі [2].

Висновки. Отже, виявлені стереотипи обох статей є важливими з точки зору довіри підлеглих ефективному та компетентному керівнику. В той час як визнані посади мають нестабільні властивості, чоловікам надають більш стабільні властивості. Жінки, знаходячись на керівних посадах потребують більше зусиль задля того, щоб запевнити підлеглих у власній спроможності відповідати управлінським функціям. Основа довіри, якої жінки намагаються набути за допомогою успіху, чоловікам надається вже як існуюча сама по собі. Компетентність керівника визначається в першу чергу його професійними здібностями, соціальним інтелектом, управлінськими властивостями, а вже потім його гендерною належністю.

Список використаної літератури

1. Літвінова О. В. Гендерна психологія : навч. посібник. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 236 с.
2. Психология здоровья: учебник для вузов; под ред. С. Г. Никифорова. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 230-339.
3. Роузнер Дж. Стиль женского руководства. Женщины и бизнес. Москва. РАН ИНИОН, 1993. С. 74-85.
4. Родлер К. Кирхлер Э. Управление в организациях. Психология труда и организационная психология; пер. с нем. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2003. 128 с.

Літвінова Ольга Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Зігаренко Тетяна Василівна - здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

ВПЛИВ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ НА ФОРМУВАННЯ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Формування синдрому емоційного вигорання виникає внаслідок тривалої дії професійних стресів середньої інтенсивності і відноситься до числа феноменів особистісної деформації.

Викладення основного матеріалу. Щоденна робота, іноді без перерв і вихідних, із постійними фізичними, психологічними навантаженнями, напружені емоційні контакти, веде до постійного стресу. Людина накопичує негативні моменти та ситуації і, як результат, це може призвести до серйозних фізичних захворювань. Тому працівники, які готові викладатися по 24 години на добу, віддаватися роботі без залишку, без перерв, вихідних і відпусток, – перші кандидати на емоційне вигорання, що призводить у результаті до негативного розвитку життєвих ситуацій. Людина сама заганяє себе в пастку надмірної залученості, емоційної залежності від роботи і раптом у якийсь момент розуміє, що не може далі нести цей тягар. Людина ламається, відчуває втому, розуміє, що вичерпала всі ресурси, виснажена і морально, і фізично. З'являються сумніви в корисності своєї діяльності, відчуття безглуздості того, що відбувається, знижується самооцінка, починаються переживання з приводу своєї професійної й особистої неспроможності, здається, що немає перспектив.

Вигорання розвивається, як правило, у тих, хто за родом своєї діяльності повинен багато спілкуватися з іншими людьми, причому від якості комунікації залежить результат діяльності.

Серйозними проявами «емоційного вигорання» є поведінкові зміни і ригідність. У психології під «ригідністю» розуміють неготовність людини діяти не за планом, боязнь непередбачених обставин. Якщо людина зазвичай балакуча і нестримана, вона може стати тихою і відчуженою, або навпаки. Ригідна людина – заручник стереотипів, ідей, не призначених самостійно, а взятих із правильних джерел. Вони конкретні, педантичні, їх дратує невизначеність і недбалість. Жертва «емоційного вигорання» може стати ригідною у мисленні. На появу емоційного вигорання впливають такі фактори, як постійна робота в позаробочий час, надмірне навантаження, «нездоровий» трудовоголізм і прагнення бути залученим у всі процеси, а також монотонність роботи і відсутність її помітних результатів.

Вигорілі люди почуваються виснаженими, у них суттєво знижена мотивація, а звичного відпочинку не вистачає, аби відновитися. Часто люди, котрі переживають вигорання, не бачать позитивних змін щодо робочих обставин. Інколи з'являється відчуття, ніби обов'язки переслідують весь час. Вигорання – це не різкий, а поступовий процес,

тому воно менш помітне. Стрес часто характеризується надмірною діяльністю, або змінами, емоційною залученістю, надмірною активністю або терміновістю, втратою енергії, може призводити до тривожних розладів, завдає основної шкоди фізичному здоров'ю. Натомість вигорання більше вказує на пасивність, емоції можуть дещо притуплятися або звужується здатність їхнього сприйняття, знижується мотивація або прагнення, котрі стосуються роботи, що може призводити до відчуття відірваності від інших, нездатності брати участь у житті колективу, первинно шкодить емоційному здоров'ю [2].

Дж. Грінберг виділив п'ять етапів наростання психічної напруги, пов'язаної з професійною діяльністю, і позначив їх як «стадії емоційного вигорання»:

1. Людина задоволена своєю роботою. Але постійні стреси поступово зменшують енергію.

2. Спостерігаються перші ознаки синдрому: безсоння, зниження працездатності та часткова втрата інтересу до своєї справи.

3. На цьому етапі людині так важко зосередитися на роботі, що все виконується дуже повільно. Спроби «надолужити згаяне» перетворюються в постійну звичку працювати пізно ввечері або у вихідні.

4. Хронічна втома проектується на фізичне здоров'я: знижується імунітет, простудні захворювання перетворюються в хронічні, проявляються «старі» болячки. Люди на цьому етапі зазнають постійного невдоволення собою й оточуючими, часто сваряться з товаришами по роботі.

5. Емоційна нестабільність, занепад сил, загострення хронічних захворювань – це ознаки п'ятої стадії синдрому емоційного вигорання [1].

В. Бойко під емоційним вигоранням розуміє «вироблений особою механізм психологічного захисту в формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики) у відповідь на обрані психотравмуючі впливи». Вчений вважає емоційне вигорання набутим стереотипом емоційної, найчастіше професійної, поведінки, частково функціональним стереотипом, який дозволяє людині дозувати й економно витрачати енергетичні ресурси; формою професійної деформації особистості [2].

К. Масляч та С. Джексон описали вигорання як синдром фізичного емоційного виснаження, який виникає на фоні стресу. Через такий стан починає розвиватися негативна самооцінка, негативне ставлення до роботи, втрата розуміння і співчуття до колег [1].

Термін «вигорання» позначений у Міжнародному класифікаторі хвороб, як наслідок тривалого невирішеного стресу на робочому місці. Емоційне вигорання являється механізмом психологічного захисту, тобто виключенням емоцій в певну травматичну ситуацію [3].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає «синдром вигоряння» як фізичне, емоційне чи мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі, втому, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, вживання алкоголю або інших психоактивних речовин і суїцидальної поведінки [2].

Синдром професійного вигоряння - це несприятлива реакція на робочі стреси, що включає в себе установчі, психологічні, психофізіологічні і поведінкові компоненти. У міру того, як поглиблюються наслідки робочих стресів, виснажуються моральні та фізичні сили людини, він стає менш енергійним, погіршується його здоров'я. Виснаження веде до зменшення контактів з оточуючими, а це, у свою чергу - до загостреному переживання самотності [3].

Установчі наслідки вигоряння полягають у розвитку негативних установок по відношенню до клієнтів, роботі, організації або до себе, у відчуженні від роботи і, як наслідок, у зниженні лояльності та привабливості роботи в даній організації.

Поведінкові наслідки виявляються як на рівні окремого працівника, так і на рівні організації. «Вигорілі» працівники вдаються до неконструктивним або неефективним моделей поведінки, ніж посилюють власне переживання дистресу і підвищують напруженість навколо себе, що позначається на зниженні якості роботи і комунікації.

Психофізіологічні наслідки відображаються в психосоматичних розладах, таких як безсоння, головні болі, загальне погіршення самопочуття, що в кінцевому результаті може призвести до стану глибокої депресії [2].

Висновки. У контексті цього підходу емоційне виснаження характеризується психічною втому, емоційної спустошеністю, симптомами депресії. Спочатку спостерігається емоційний перенасичення, що супроводжується емоційними зривами, агресивними реакціями, спалахами гніву, згодом воно змінюється зниженням емоційних ресурсів, втратою емоційного інтересу до навколишньої дійсності. Надалі послаблюється увага, погіршуються стосунки, частіше виникають конфлікти, зменшується рівень задоволення життям.

Список використаної літератури

1. Безносів С. П. Професійна деформація особистості / С. П. Безносів – К.: Мова, 2004.- 271 с.
2. Бойко В. В. Синдром «емоційного вигоряння» в професійному спілкуванні / В. В. Бойко – К.: Пані, 1999.- 28с.
3. Кузьміна Ю. М. Емоційне вигоряння в професійній діяльності фахівців соціальної роботи: прояв та профілактика: монографія / Ю. М. Кузьміна – К.: КДТУ, 2007.- 154 с.

4. Никишина В. Б. Состояние «выгорания»: детерминация, феноменология, генезис, измерение / В. Б. Никишина – Курск, 2007.- 381 с.

Лосієвська Ольга Геннадіївна – доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Здоровець Наталія Сергіївна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Головаченко Анна Миколаївна – керівник Слов'янського ЦНАП.

РОЗУМОВА ВІДСТАЛІСТЬ У ДІТЕЙ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обраної теми зумовлена різноманітністю етіології розумової відсталості, її клінічним поліморфізмом, уявною простотою діагностики, зростанням поширеності, важливістю соціально-правових аспектів у цій групі.

Викладення основного матеріалу. Розумова відсталість визначається як стан, що виникає внаслідок органічного дифузного ураження головного мозку, на відміну від затримки психічного розвитку, яка пов'язана з мінімальною мозковою дисфункцією. Те, що обидва ці стани пов'язані з порушенням мозку, веде до певної схожості в їхньому прояві. Різниця у формі ураження центральної нервової системи визначає відмінність між розумовою відсталістю і затримкою психічного розвитку.

Розумова відсталість виявляється у стійкому зниженні пізнавальної діяльності і своєрідності емоційно-вольової сфери. Залежно від часу ураження головного мозку та його причин виділяють різні види розумової відсталості. Так, найчисленнішу групу становлять олігофрени [5].

Проблема розумової відсталості інтенсивно вивчається у багатьох напрямках, досліджуються її генетичні аспекти. В результаті отриманих даних з'являється можливість уточнення етіології олігофренії та її впливу на генетичний апарат для запобігання виникненню розумової відсталості.

Вчені, які вивчали психічні процеси і можливості навчання дітей із затримкою психічного розвитку (І. О. Сікорський, В. П. Кашенко, Г. Є. Сухарева, Т. В. Єгорова, Г. І. Жаренкова, В. І. Лубовський, Н. А. Нікашина, Р. Д. Тригер, Н. А. Ціпіна, С. Г. Шевченко, У. В. Ульяновська та ін.), виявили ряд специфічних особливостей в їх пізнавальній, особовій, емоційно-вольовій сфері і поведінці.

С. Я. Рубінштейн дає таке визначення поняття «розумової відсталості»: «Розумово відсталою називають таку дитину, у якої стійко порушена пізнавальна діяльність внаслідок органічного ураження головного мозку (успадкованого або придбаного)» [4].

В. М. Блейхер дає наступне визначення: «Розумова відсталість — це стан затриманого або неповного розвитку психіки, що характеризується порушенням здібностей, які виявляються в період дозрівання і забезпечують загальний рівень інтелектуальності, тобто когнітивних, мовних, моторних і соціальних здібностей. Розумова відсталість може розвиватися з будь-яким іншим психічним або соматичним розладом або виникати без нього» [3].

Слід зазначити, що аж до середини XIX ст. встановлення розумової відсталості залишалося переважно медичною проблемою. Основним завданням було визначення зв'язку інтелектуальної недостатності з душевними, психічними захворюваннями та оцінка глибини цих порушень.

З середини XIX ст., коли в багатьох європейських країнах почали вводити загальну початкову освіту, питання виявлення інтелектуальної недостатності, що перешкоджає засвоєнню шкільних знань, привернуло увагу не тільки медиків, а й педагогів, а потім і психологів. В цей же час з'являються допоміжні класи і школи, де навчалися діти, що не засвоюють програму загальноосвітнього навчання.

У вітчизняній науці розгляд різних проявів розумової відсталості, відмежування олігофренії як форми вродженого психічного недорозвинення від душевних захворювань прогресуючого характеру почалося дещо пізніше — на початку XX ст. і стало предметом широкого вивчення не тільки в медицині (І. П. Кащенко, Г. І. Россолімо та ін), але і в дефектології.

На початку 1930-х рр. Л. В. Занков розробляв теоретичні основи спеціальної психології та зробив різнопланове вивчення пам'яті у розумово відсталих дітей. Вчений здійснив дослідження мислення і мови цих дітей, а також провів вивчення індивідуальних і типологічних особливостей учнів спеціальної школи і гостро поставив питання про необхідність розробки проблеми диференціальної діагностики. Потім його увагу привернула психолого-педагогічна проблема взаємодії слова і засобів наочності при організації процесу навчання розумово відсталих дітей, дослідження якої знайшло своє відображення не тільки в його наукових статтях і книгах, але і в програмах, підручниках, методичних посібниках [1].

Щодо причин виникнення олігофренії, вона виникає у результаті пошкодження мозку в період внутрішньоутробного розвитку, раннього дитинства або як наслідок пологової травми, що нерідко веде до дифузного крововиливу у мозкову речовину. До пошкодження мозку може призвести важкий токсикоз матері під час вагітності, зниження кисню у крові плоду.

Діти-олігофрени не виявляють пізнавального інтересу до іграшок, не намагаються «дослідити» їх, а просто маніпулюють ними, розкидують. В результаті цього у них не формується сюжетна гра.

Дуже виразно відрізняє їх від норми пізнавальна пасивність. Відомо, що діти знайомляться з навколишнім світом, спілкуючись з дорослими. Інформація, яку вони отримують в результаті спілкування, трансформується, узагальнюється, перетворюючись у знання, які викликають безліч нових запитань. Дорослий добре знає такий період розвитку, коли у дитини з'являється запитання «чому?». Виступаючи передумовою набуття знань, пізнавальна активність нормальної дитини під їх впливом не зменшується, а, навпаки, збільшується, сприяючи

розумовому розвитку. У розумово відсталих дітей такої пізнавальної активності не виявляється.

Висновки. Отже, причиною виникнення розумової відсталості часто стає органічне ураження головного мозку. В результаті чого виникають порушення пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та формування особистості дитини. Сталість цих порушень і відрізняє розумову відсталість від інших схожих станів.

Олігофренію характеризує загальна психічна неповноцінність, що виявляється не тільки в недорозвиненості інтелекту і мислення, а й усіх інших психічних функцій: сприйняття, пам'яті, уваги, мови, локомоторних особливостей, емоційно-вольової сфери. Ступінь виразності вродженого слабоумства може бути дуже різним. Від інших форм недоумства олігофренія відрізняється тим, що вона є не зниженням інтелекту й інших функцій психіки, як це буває при інших психічних захворюваннях, а їх первинним недорозвитком.

Список використаної літератури

1. Вопросы комплексной диагностики умственной отсталости у детей / Под ред. Т. В. Егорова. – Иркутск, 1988.
2. Закон України «Про вищу освіту» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> – Назва з екрана.
3. Замский Х. С. Умственно-отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древнейших времен до середины XX века. – М.: Образование, 1995. – 400 с.
4. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте / Л. С. Выготский. – Москва, 2008 // Концепция зоны ближайшего развития: хрестоматия / сост. И. А. Корепанова. – М.: АНО ПЭБ, 2008.
5. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости // Л. С. Выготский. Собр. соч. – М., Т. 5. [5–8].

Лосієвська Ольга Геннадіївна – доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ляшко Анна Олексіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Особистості, що досягають успіху, відрізняються від протилежних їм тим, що мають свій власний стиль і концепцію. Уміння формувати позитивний імідж – це властивість людини, яка може бути розвинута протягом життя шляхом набуття необхідних для цього знань та навичок. Успішне положення і статус людини, з урахуванням мінливих умов життя і діяльності людей, це не просте завдання для ХХІ століття. Можливість реалізувати себе в контексті широких суспільних відносин має соціальний суб'єкт, який уловлює тенденції розвитку суспільства і його актуальні потреби та для якого останнє є пріоритетним в структурі особистісних переваг. У зв'язку з цим імідж є системою збіжних очікувань.

Викладення основного матеріалу. Слово «імідж» походить від англійського «image» – зображення, образ. Імідж об'єкта – це образ, що виник в психіці в результаті сприйняття тих чи інших характеристик об'єкта. Часто висловлюються крайні точки зору – від визнання, що імідж можна і потрібно формувати, враховуючи специфіку реципієнта (об'єкт, який приймає інформацію), з метою досягнення найбільшої ефективності взаємодії, до цілеспрямованого формування іміджу як засобу маніпулювання знанням і поведінкою людей [2].

Енциклопедичний словник дає два тлумачення терміну «імідж» (англ. Image – образ, вид):

1. Зовнішній образ, створюваний суб'єктом, з метою викликати певне враження, думка, ставлення у інших людей;
2. Сукупність властивостей, приписуваних рекламою, пропагандою, модою, забобонами, традиціями об'єкту, з метою викликати певні реакції.

Більш точне поняття «імідж» – є прояв внутрішніх відчуттів і власних уявлень про себе з урахуванням стереотипу сприйняття оточуючими. Залежно від того, в якому оточенні людині доводиться обертатися більшу кількість часу, створюється імідж, що підкреслює його приналежність до даного кола. Імідж, що формується під впливом соціальних ролей, є джерелом інформації про соціальний статус, матеріальне становище, потягах та інтересах суб'єкта. В цьому розумінні існує небезпека зрощування соціальної ролі і існуючого іміджу з особистістю, в цій ситуації людина настільки звикає до свого образу, що не уявляє себе в іншому вигляді.

Імідж - це, перш за все, візуальна привабливість. Г. Берд говорить про імідж як повну картинку особистості, яка представляється іншим. Він

включає те, як ви виглядаєте, говорите, одягаєтеся, дієте; ваші вміння, поставу, позу і мову тіла; ваші аксесуари, ваше оточення і компанію, яку ви підтримуєте.

Імідж – деякий образ «Я», представлений світу для самопрезентації. Загальна «Я-концепція» особистості проявляється одночасно, як мінімум в трьох образах:

- 1) «реальне Я» – якою я є людиною (з власних уявлень про себе);
- 2) «дзеркальне Я» – яким мене бачать інші (зі спостережень за реакцією інших людей на нашу поведінку, слова, вигляд);
- 3) «ідеальне Я» – якою людиною я хочу бути (бажаний образ).

Бажаючи керувати виробленим враженням, людина намагається наблизити «дзеркальне Я» до «ідеального Я» і виникає «демонстративне Я». На основі сприйняття такого складного образу «Я» у людей формується певна думка про цю людину. Таким чином, можна говорити про «імідж», який відображає рівень самооцінки особистості, про «прийнятий» імідж і «бажаний».

Зовнішність людини – джерело інформації. Сукупність сигналів, що виходять від нього, умовно ділять на кілька складових і відповідно виділяють види іміджу людини, що властиво і здобувачу вищої освіти.

Габітарний імідж – сигнали, що виходять від зовнішності, одягу, прикрас. Для того, щоб імідж був успішним, всі його складові повинні відповідати ситуації і працювати на обрану мету [4].

Середовий імідж – це штучно створене «середовище проживання», місце, де ми живемо, наше робоче місце, речі які нас оточують. Навколишнє середовище «розповідає» про нас, про наші переваги, особливості, пріоритети.

Матеріалізований імідж – це судження, яке складається про людину на основі створюваних нею продуктів діяльності. Модельєр створює одяг, викладач складає план роботи, здобувач вищої освіти пише курсову роботу і т. д. Все це результат праці, що характеризує нас іноді з несподіваного боку і з непередбачуваним результатом.

Вербальний імідж формується на основі словесної та паравербальної інформації. Вербальні повідомлення складаються зі слів, паравербальні містять якість голосу, діапазон, тональність, паузи, сміх, плач, зітхання і т. п.

Голос і мова людини – частина його іміджу. Він розповідає про почуття, стан здоров'я, напружено чи розслаблено відчуває себе індивід, звідки він родом, наскільки підлягає впливу інших людей.

Складовими вербального іміджу є словниковий запас і вміння ним користуватися, культура і багатство мови або їх відсутність, наша мова часто видає те, що ми хотіли б приховати.

Наша мова «розповідає» про репрезентативну систему, за допомогою якої людиною сприймається інформація, яка надходить ззовні. Залежно від способу її надходження репрезентативна система може бути:

- візуальна – сприйняття за допомогою зорових образів;
- аудіальна – сприйняття за допомогою слухових вражень;
- кінестетична – сприйняття за допомогою відчуттів.

Манера мовлення є сигналом, який дозволяє проникнути в рольову поведінку людини і розпізнати її. Манера говорити є джерелом імідж-формуючої інформації. Добре поставлений голос – необхідна складова паравербального іміджу.

Кінетичний імідж – це думка, що складається про людину на основі його типових рухів або положень в просторі частин його тіла. Термін «кінетика» (від грец. *Kinetikos* – належити до руху) ввів американський психолог Р. Бердвістл. «Мова рухів тіла» – це «голос» нашої підсвідомості, який зазвичай не контролюється свідомістю і видає підсвідомі установки особистості. В результаті у інших людей виникає якась думка – приємна або відразлива, і формується ставлення – бажання або небажання спілкуватися. Для створення сприятливого іміджу необхідно блокувати ту кінетику, яка здатна викликати негативні реакції і негативну думку. Однак, не завжди можна змінити особливості зовнішності, дані від природи.

Габітарний імідж – прагнення людини прикрасити зовнішність. З точки зору психології у прагнення людини, в тому числі здобувача вищої освіти, поліпшити зовнішній вигляд дві основні причини:

- показати свою доцільність для людського роду;
- долучитися до певної соціальної групи.

Згідно гуманістичної психології Абрахама Маслоу, серед базових людських потреб є потреба у визнанні і самоактуалізації. Він вважав, що кожному необхідно схвалення. Людині необхідно відчуття власної могутності, компетентності, впевненості і свободи.

Зауважимо, що досягнення усіх цих соціально значущих категорій неможливе без створення адекватного, позитивного іміджу, відповідного очікуванням і уявленням оточуючих. Імідж є головним структурним елементом PR, бо виконує роль активатора емоційних проявів індивідів, а разом із цим їхньої поведінки та ставлення до суб'єкта публіситі [1; 5].

Слід зазначити, що одяг є найважливішим джерелом імідж-формуючої інформації. Досить згадати відомий вислів: «По одягу зустрічають...». Уважній людині одяг «розповість» про особистісні особливості, внутрішній світ, цінності. Стан одягу, тобто доглянутість свідчить про ставлення людини як до самого себе, так і до оточуючих. Важливе значення має вибір кольору одягу, тому що вказує на психологічні особливості особистості – характер, темперамент, настрій.

Імідж можна визначити як образ, який формує думку про людину як про особистість і професіонала, який визначає готовність діяти у відношенні нього певним чином. Формування іміджу залежить від індивідуальних, особистісних та індивідуальних властивостей, від середовища, в якому існує людина.

Висновки. Індивідуальний імідж як цілеспрямований сформований інтегральний, цілісний, динамічний феномен, обумовлений відповідністю і взаємопроникненням внутрішніх і зовнішніх, особистісних та індивідуальних якостей та чинників суб'єкта, покликаний забезпечити гармонійну та ефективну взаємодію суб'єкта з природою, соціумом, професійною середою і самим собою.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. Психология социального познания : Учебное пособие / Г. Андреева. — М. : Аспект Пресс, 2005. — 303 с.
2. Панасюк А. Вам нужен имиджмейкер? Или о том, как создать свой имидж / А. Панасюк. — М. : Дело, 2000. — 240 с.
3. Парашук В. Основи теорії мовної комунікації : Навчальний посібник/ В. Парашук, О. Семенюк. — К. : Академія, 2010. — 240 с.
4. Сорокина С. Язык одежды или как понять человека по его одежде / С. Сорокина. — М. : ГНОМ и Д, 2000. — 200 с.
5. Чебикін О. Психологічні особливості формування основ професійного іміджу : монографія / О. Чебикін. — Одеса, 2009. — 223 с.

Лосієвська Ольга Геннадіївна — доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ройко Марина Михайлівна — начальник відділу надання адміністративних послуг виконавчого комітету Ліманської міської ради.

ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ ПРО ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ

Постановка проблеми. Шкідливі звички – одна з сучасних соціальних проблем, які проникаючи у різні сфери нашого життя, справляють усе більш згубний вплив на соціальне самопочуття, інтелектуальний, професійний, генетичний потенціал суспільства. Все це призводить до різкого скорочення народжуваності та середньої тривалості життя, погіршення здоров'я людей, підриву трудових ресурсів країни, послаблення фундаментальної основи суспільства – сім'ї [1].

Під терміном «шкідливі звички» розуміють певну закономірність дій, які повторюють протягом довгого часу, вважають звичкою. А шкідливою вона стає, коли дія несе в собі потенційну загрозу для здоров'я, психологічного стану, навколишнього середовища, тощо. Найпоширенішими з них є:

- залежність від хімічних речовин (куріння, вживання алкоголю, наркоманія та токсикоманія);
- любов до шкідливої їжі;
- ігрова, комп'ютерна та телевізійна залежність ;
- лихослів'я; нераціональне харчування; шопоголізм тощо [2].

З психологічної точки зору всі залежності, шкідливі звички, і навіть хвороби, є наслідком нашої поведінки і ставлення до себе. Шкідливі звички і залежності з'являються у разі:

- неможливості задоволення своїх найактуальніших потреб (відбувається пошук того, що могло б заповнити цю порожнечу);
- недбалого ставлення до свого здоров'я, нелюбові до себе і незадоволеності власним життям;
- орієнтації на стереотипне мислення, відсутності власної думки;
- перебільшення своїх обов'язків перед іншими людьми.

Є очевидним, що шкідливі звички і залежності з'являються тоді, коли у людини є певний фундамент, що складається з невизначеності, незадоволеності життям, нестачі чогось важливого для себе. Тому, особливого значення шкідливі звички набувають саме в підлітковому та юнацькому віці [3].

Викладення основного матеріалу. Для емпіричного дослідження шкідливих звичок у молодіжному середовищі була розроблена авторська анкета «Ставлення підлітків до шкідливих звичок» (автори Марценюк М.О., Машіка Н.В.), яка містить 10 питань з варіантами відповідей. З метою отримання відвертих відповідей підлітків анкетування

було анонімним, ним були охоплені учні 10-11 класів Мукачівського ліцею № 11 у кількості 60 осіб. Вибірка становила 25 юнаків та 35 дівчат віком 15–17 років.

Аналізуючи вікову структуру учнів, які взяли участь в анкетуванні бачимо, що серед них найбільшу частку 45% - це особи віком 16-ти років, 28,3% - 17-ти років і 26,7% - 15-ти річні підлітки.

Проаналізуємо детальніше відповіді респондентів. Так, на запитання *«Що в твоєму баченні означає «здоровий спосіб життя?»* учні відповіли:

38,3% респондентів – спорт, фізкультура та інша фізична активність;

25% – здоровий сон, уникнення стресів, шкідливих для організму;

20% – відсутність шкідливих звичок (таких як паління, вживання алкоголю, наркотиків);

16,7% – раціональне харчування (корисна їжа, дотримання режиму харчування та ін.).

Відповідаючи на запитання *«Яке твоє ставлення до вживання тютюну?»* розподіл відповідей підлітків є наступним:

51,7% - ніколи не вживали і не думають вживати;

35% - негативне ставлення, але вже пробував курити.

Аналіз відповідей на запитання *«Яке твоє ставлення до підлітків, які палять?»* засвідчило про негативне ставлення до підлітків, які палять – це 50% опитаних. При цьому 43,3% респондентів вважають, що своїм курінням вони не завдають нікому шкоди. 6,7% респондентів не вбачають в курінні проблеми.

Серед відповідей на запитання *«Як ти ставишся до вживання наркотиків?»* було виявлено, що 48,3% підлітків - ніколи не планують їх вживати й 43,3% - висловили до наркотиків негативне ставлення, а 8,4% - не змогли висловити свою позицію.

Цікавлячись відношенням підлітків щодо вживання наркотиків й токсичних речовин, з аналізу їх відповідей на запитання *«Як ти ставишся до тих, хто вживає наркотики і токсичні речовини?»* бачимо, що вони розділились порівну: 46,7% підлітків ставляться дуже негативно й стільки ж – 46,7% вважають, що це їх особиста справа.

На запитання *«Як ти будеш діяти, якщо тобі запропонують вжити наркотичні або токсичні речовини?»* 88,3% усіх опитаних відповіли, що вони не погодяться і категорично відмовляться.

Зовсім іншим є розподіл відповідей підлітків на запитання *«Як ти ставишся до вживання алкоголю?»*. Серед опитаних – 46,7% відповіли, що зрідка його вживають і не бачать у цьому нічого поганого; 25% є байдуже; і лише 21,7% опитаних мають негативне ставлення.

При цьому переважна більшість опитаних, відповідаючи на запитання *«Яке твоє ставлення до тих підлітків, які вживають алкоголь?»*,

вважають, що це їх особиста справа – 76,7%, висловлюють негативне ставлення – 18,3%, а 5% ще не визначилися.

З аналізу відповідей учнів на запитання *«Як ти оцінюєш власний рівень знань про тютюнопаління, алкоголь та наркотики, їх дію на організм, наслідки цього вживання?»* слід відзначити, що 76,7% вважають, що мають достатній рівень знань про шкідливі звички та їх дію на людський організм, а 24,3% підлітків повідомили, що десь щось про це чули, тобто, мають недостатньо знань.

Аналіз відповідей на запитання *«Чия думка про шкоду наркотиків, алкоголю чи тютюну для тебе є найавторитетнішою?»* свідчить про те, що думка батьків (31,7%) та друзів (10%) в цілому є менш вагомою, ніж так званих «кумирів» до яких відносяться відомі особистості як от актори, співаки, спортсмени, блогери та інші. Саме відповідь «інша думка» є найбільш авторитетною серед 58,3% учнів (35 опитаних).

На запитання *«Що ти хотів би зробити, щоб покращити своє здоров'я?»* підлітки відповіли, що 40% - переглянули б свій режим дня; 26,7% - відмовилися б від вживання некорисної їжі; 20% - зайнялися б спортом. І лише 8,3% - готові позбутися своїх шкідливих звичок.

При цьому на запитання *«Чи хотів би ти позбутися своїх шкідливих звичок?»* серед 60 респондентів – 40% відповіли, що у них немає шкідливих звичок; 30% - хотіли б, але тільки від деяких; 26,7% - дали стверджувальну відповідь, що «так, хотіли б» і 3,3% учнів - не хотіли б їх позбутися.

Висновки. Наше анкетування мало за мету з'ясування наявності у підлітків шкідливих звичок та їх ставлення до них, ступінь обізнаності або потреби в отриманні необхідної інформації про їх наслідки та профілактику.

Здійснивши аналіз отриманих результатів можна впевнено говорити про існування в учнівському середовищі шкідливих звичок, про недостатність інформації про їх негативні наслідки для організму підлітка та особистості в цілому, а також про потребу в проведенні профілактичних заходів та пропаганди ЗСЖ. Особлива роль в процесі формування негативного ставлення до шкідливих звичок належить батькам та родинному вихованню, де з метою профілактики шкідливих звичок може здійснюватися: формування здорового клімату в сім'ї; активної життєвої позиції; коригування норм поведінки; активне дозвілля і здоровий спосіб життя; залучення до надбань культури, мистецтва та літератури.

Список використаної літератури

1. Коваль І.А., Степчук О.А. Психолого-педагогічні основи шкідливих звичок у підлітків та їх профілактика. Наукові записки Вінницького ДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія, випуск 43. 2015. С.427-430.

2. Парламентські слухання «Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи». URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl261103.htm
3. Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків: монографія. Наук. ред. О. М. Балакірєва. Київ: ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2014. 156 с.

Марценюк Марина Олексіївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТРУКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ ТА ЇЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Постановка проблеми. Мінливість психологічних детермінант системи екзистенційного існування особистості, її активне навчання і становлення спонукають до усвідомлення необхідності пошуку якісно нових форм опанувальної поведінки та життєстійкості [3].

Одним із вагомих оптимізаційних ракурсів постає проблема вибору адаптивних стратегій копінг-поведінки особистістю, яка прагне до самоствердження, самореалізації, самоактуалізації [1]. Уміння опановувати складні життєві ситуації є особливо актуальним для молоді, як соціально-вікової групи, що перебуває в умовах кризи ситуації та кризи розвитку. Така уразливість особистості в цей період слугує підставою для необхідності дослідження детермінант її адаптивної копінг-поведінки та життєстійкості, як вагомій складовій соціальної поведінки [2].

Викладення основного матеріалу. Констатовано, що копінг-поведінка переважно розглядається як: его-процеси, спрямовані на продуктивну адаптацію особистості у важких ситуаціях, коли функціонування копінг-процесів передбачає включення когнітивних, моральних, соціальних і мотиваційних структур у процес вирішення проблеми; якості особистості, що дозволяють використовувати відносно постійні варіанти відповіді на проблемну ситуацію, а саме копінг, спрямований на оцінку (логічний аналіз, переоцінка ситуації тощо), на проблему (модифікація, зменшення чи усунення джерела проблеми) або на емоції (зниження емоційної напруги і відновлення афективної рівноваги); динамічний процес, що визначається суб'єктивністю переживання проблемної ситуації за допомогою активної (цілеспрямоване усунення або послаблення несприятливого впливу) чи пасивної (використання механізмів психологічного захисту, спрямованих на зниження емоційної напруги) форм копінг-поведінки.

Наголошується, що сучасна ситуація розвитку суспільства вимагає від молоді високих здатностей до копінг-поведінки та життєстійкості, недостатній розвиток яких збільшує патогенність життєвих подій і криз цього вікового періоду.

Свідомо та цілеспрямовано долаючи проблеми, молода людина має змогу виробити адаптивні стратегії копінг-поведінки та життєстійкості, які надалі можуть бути використані у ситуаціях професійної діяльності та протягом усього життєвого шляху загалом. Натомість, вірогідна стихійність, мимовільність закріплення в індивідуальному досвіді молоді неадаптивних стратегій копінг-поведінки може призводити до

несприятливого вектору особистісного й професійного розвитку, перешкоджати її життєстійкості.

Визначено особливості та проведено диференціацію основних форм копінг-поведінки молоді та її життєстійкості: адаптивної, неадаптивної, дезадаптивної.

З'ясовано, що основними характеристиками адаптивної копінг-поведінки молоді та її життєстійкості є її осмисленість, цілеспрямованість, контрольованість ситуації, регуляція рівня стресу, а також можливість навчання такій формі поведінки. Показано, що найважливішим компонентом адаптивної копінг-поведінки є копінг-стратегія вирішення проблеми, завдяки якій обираються і розглядаються альтернативні варіанти її розв'язання і конструктивне опанування та її життєстійкості. Констатовано, що активне опанування складних ситуацій є когнітивно зумовленим процесом поведінки, в результаті якого формується загальна соціальна компетентність молодшої людини та її життєстійкість.

Висновки. Виокремлено системоутворюючі соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки молоді та її життєстійкості на внутрішньому (збалансованість когнітивного, поведінкового та емоційного компонентів копінг-стратегій, розвиненість їх когнітивно-оцінних механізмів; раціональна керованість поведінки в нестандартних ситуаціях; усвідомлена спрямованість копінг-стратегій на джерело стресу; переважання копінг-стратегій, спрямованих на активне вирішення проблем, прийняття відповідальності, позитивна переоцінка й самоконтроль; обрання стратегій поведінки з високим адаптивним потенціалом) та зовнішньому (гнучкість і мобільність соціальної поведінки, наявність розвинутої мережі соціальної підтримки (емоційної, інструментальної, психологічної), сприятливий соціальний статус, конструктивний досвід соціальної взаємодії, ефективна соціальна інтеграція) рівнях.

Список використаної літератури

1. Борисюк А.С. Особистість в умовах кризи: соціально-психологічний вимір: монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 180 с.
2. Попович І.С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія. Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.
3. Сердюк О.О., Сухаревський П.О. Особливості формування стресостійкості особистості у надзвичайних ситуаціях. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії»*, 7-8 верес. 2018 р., м. Харків. Х.: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 106 – 108.

Марченко Андрій Дмитрович – здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівню кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

EMPIRICAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL REGULATION OF COMMUNICATION IN ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENTAL DISORDERS

Problem statement. The world experience of the leading countries of the European Union, the available theoretical and practical achievements in the construction of the education system taking into account the national achievements are now becoming a source of creating a new model of special education in Ukraine. One of the principles of state policy is to provide children with special educational needs with the necessary socio-psychological knowledge and skills in accordance with their abilities in a favorable environment for their development. In particular, this is achieved by the formation of communication skills and the development of the ability to regulate their behavior in situations of communicative interaction.

Presentation of the main material. Based on a preliminary theoretical assessment of communication and mechanisms of its regulation, it was found that in terms of communicative interaction, it acts as a two-way and mutually conditioned by the characteristics of the communicative situation social speech activity, which involves the exchange of information through special communication channels. Its main features, identified by theoretical analysis – the availability of information, communication and communicative interaction as a means of realizing this connection.

To assess the level of sociability, a scale was proposed, which contained 10 questions on the ability to initiate communication, listen, build dialogue, use elements of dialogic and monologue speech in communication, justify their position, influence the interlocutor.

Each correspondence to the statement of the scale was evaluated in 1 point. The maximum score was 10 points, which corresponded to the scale of the walls (standard):

- 9-10 points (or 9-10 walls) – a high level of sociability;
- 7-8 points (or 7-8 walls) – higher than the average level of sociability;
- 4-6 points (or 4-6 walls) – average level of sociability;
- 2-3 points (or 2-3 walls) – lower than the average level of sociability;
- 0-1 point (or 0-1 walls) – low level of sociability.

Three experts (psychologist and teachers) on the described 10-point scale assessed the communicative qualities of children. Based on their estimates, the arithmetic mean was determined and fixed as the value of the level of sociability. The points were distributed as follows.

High level of sociability (9-10 points) – the results indicated that in situations of communicative interaction, students were proactive, able to effectively establish social connections, were able to comprehend and interpret the words and actions of others, had a clear and understandable speech, demonstrated their views and ideas in joint discussions, had developed dialogic and monologue skills, excellent public speaking skills, were able to influence the audience, showed empathy in communication, were able to listen, rarely conflicted and showed politeness as one of the positive aspects of their communication.

Higher than average level of sociability (7-8 points) – teenagers quite skillfully interpreted the words and actions of others, had a developed empathy, which helped to understand the feelings of others, clearly and clearly expressed, had their own personal opinion on various things that do not were afraid to speak in communication, were proactive, polite, correct, able to act as initiators in communication, had a developed dialogic speech, at the same time, their oratory skills and monologue speech needed improvement, in addition, students were not always able to effectively influence the interlocutor.

Average level of sociability (4-6 points) – indicated a positive orientation in communication, the formation of the dialogic side of speech, its moral, ethical and empathic characteristics, at the same time, children sometimes had difficulty understanding the communicative position of peers and adults, which was the cause of various misunderstandings, it was difficult for them to influence the interlocutors and incline them to their side, to build a monologue, to use methods of influencing the interlocutors, sometimes in their communicative interaction there were cases of conflict communication.

Below average level of sociability (2-3 points) – confirmed the formation of a positive focus on communication, listening skills and dialogic speech, at the same time, it was possible to note the presence of significant communication problems in adolescents, which were reflected in low levels of initiative, communication activity. Views and ideas, lack of empathy for communicative interaction, violation of the structure of monologue speech and inability to influence others, the use of conflicting forms of interaction.

Low level of sociability (0-1 points) – showed a lack of initiative in communication, empathic and tolerant attitude to the statements and communicative behavior of others, difficulties in understanding spoken language, which often caused various misunderstandings, unformed own position in communication, dialogue and monologue speech, inability to influence interlocutors and incline them to their point of view; due to insufficient attention to the forms of politeness and ethical norms of communicative interaction, such children often had conflicting communication.

Since we consider the intellectual regulation of communication from the standpoint of organizational and managerial approach, the emphasis in our study

concerns the ability to ensure the structural organization of the communication process based on rational decisions and intellectual choice. The ability to intelligently regulate communication, which is the basis for building human relationships, is based on the separation of the basic components of communicative interaction. Knowledge of the basics of communication contributes to understanding the importance of its individual components. The semantic and structural characteristics identified because of theoretical research make it possible to reveal various aspects of communication and identify the most important areas of theoretical research.

Intellectual-perceptual analysis of expression, nonverbal signals, behavior of interlocutors, which allows distinguishing the perceptual-analytical construct of communication.

1. Intellectual regulation of semantic characteristics of communicative interaction, which consists in cognition and understanding of communicative situations, described by us as a cognitive-semantic construct.

2. Intellectual regulation of operational characteristics of communicative interaction, which is determined by the formation of specific communicative skills – operational construct.

The following methods have been used to address these issues:

1. Test of perceptual analysis of communicative situations as a component of intellectual analysis (based on pictures of communicative content).

2. Test of studying the social intelligence of J. Guilford.

3. Test of communication skills, proposed by M. Steele, J. Holloway.

Conclusions. Conducting empirical research in adolescence is justified by the need to study communication with peers as a leading activity at this age. In our work, we have selected research tools to determine the level of psychological regulation of communication in adolescents with intellectual disabilities.

Panov Mykyta Serhiyovych – doctor. in psychology, assistant professor, professor of the Department of Special education and psychology Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy” of Zaporizhzhia Regional Council.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Із розвитком сучасного світу активно змінюється все навколо. Війни, пандемія, поява та стрімкий розвиток соціальних мереж – все це має своє відображення у трансформації цінностей. І навпаки – зміна цінностей має свій вплив на процеси становлення сучасного суспільства. У сьогоденні, з активним розвитком глобальних процесів, все частіше спостерігається усунення на другий план духовних ідеалів, які поступаються матеріальним, товарно-ринковим відносинам.

Проблема трансформації цінностей ще не досить досліджувана, проте вона виникає у період знецінювання культурних традицій та появою актуальних проблем у суспільстві. Так у дослідженнях відбувається констатація факту трансформації цінностей, проте не виявлено напрямку та характерних рис ціннісних змін, факторів, які безпосередньо впливають на них.

Викладення основного матеріалу. Ціннісні орієнтації особистості формуються в умовах певного соціуму, суспільства з однієї сторони, та в процесі соціалізації засвоєння цих норм призводить до формування особистості. Таким чином, вони мають об'єктивно суб'єктивний характер. Під впливом сучасної орієнтації цінності диктують майбутню модель поведінки, яка регулює та мотивує діяльність особистості, визначає норми та цілі, формують життєво-практичні установи людини. Цінність - це будь-яке матеріальне чи ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, втрачає сили, час, гроші та здоров'я заради якого вона живе [4, с. 157].

Сучасний світ сприяє перегляду старих соціальних норм та появи нових цінностей, які більш відповідають вимогам сучасності, проте зберігаються базові, абсолютні цінності без яких людство вже не зможе існувати. Вони виконують функцію орієнтира життя людини, сприяють стабільності соціального порядку, виконують роль соціального контролю, відображаються в поведінці людини та сприяють процесу становлення моральних і соціальних норм. Так формування базових цінностей відбувається у юнацькі роки, коли формується самосвідомість. Існує багато чинників, які впливають на цей процес, проте одним з головніших є сімейне виховання. Сім'я стає головним інститутом, що скеровує правильний напрям розвитку особистості, закладає в людині критерії оцінки добра і зла, справедливого та несправедливого, поняття гідності, любові, поваги. У сімейній атмосфері закладається моральний розвиток

дитини та відбувається становлення його світогляду. Іншими чинниками, які впливають на формування цінностей є оточення, освіта, інтернет-ресурси.

Трансформація цінностей відбувається в періоди формування суспільства нового типу, який ставить свої запити до переоцінки стосовно морально-етичних норм у соціумі. Так у сучасному світі все рідше зустрічається поняття про людяність, співчуття, повага до старших поколінь, відповідальність, щирість. Все частіше на першому плані виступають матеріальні цінності: гроші, автівки, нерухоме майно, нові гаджети та дорогий одяг. Сучасне суспільство стає жорстокішим, жадібним, дріб'язковим та меркантильним. Саме тому сучасність так потребує формування нових цінностей, які б встановили баланс між матеріальними та моральними нормами, задоволенням власних потреб людини та потреб оточуючих, суспільства.

Висновки. Система цінностей, яка існувала раніше та формувала поведінку людини, під впливом змін у різних сферах суспільства втратила свою актуальність у сьогоdnішній час. Світ потребує переоцінки поглядів на життя та цінності, кардинальних змін у поглядах на добро, родину, дружбу, любов. І хоча це складний і досить тривалий процес та це необхідне для створення нового світу. Якщо суспільству притаманні гуманістичні цінності, то цілі засоби її досягнення також будуть високими та гуманними. Лише так ми досягаємо економічного, політичного і духовного піднесення нашої країни, тому що ці сфери тісно пов'язані [3, с. 119].

Список використаної літератури

1. Лазарева А.О., Юшкевич Ю. С. Морально-етичні цінності громадянського суспільства : Монографія / [наук. ред. Є. Р. Борінштейн]. — Одеса, 2016. — 260 с.
2. Малыгина Г. В. Трансформация ценностей эпохи глобализации как социально-философская проблема / Г. В. Малыгина // Гуманитарные и социальные науки. — 2010. — № 2. — С. 12–18.
3. Стасевська О. А. Духовні цінності і соціокультурна ідентичність: Вісник національного університету Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2016. С. 113-122.
4. Тарарак Н. Г. Еволюція аксіологічних концепцій формування ціннісних орієнтацій в науковій думці: Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. 2013. Вип. 41(1). С. 151-160.
5. Шайгородський Ю. Ж. Проблема цінностей у контексті сучасності // На шляху до суспільної злагоди / упоряд. Ю. Ж. Шайгородський. - К. : Український центр політичного менеджменту, 2001. - С. 114-118.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Єфремова Анна Петрівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЙ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відбуваються бурхливі зміни, що мають своїми наслідками, зокрема, перебудову соціальних зв'язків, стирання жорстких меж між традиційними гендерними ролями. Особи чоловічої статі завжди мали значно ширші можливості для реалізації свого внутрішнього потенціалу, тоді як можливості самореалізації жінок лишалися досить обмеженими. Тому актуальність і доцільність дослідження гендерних особливостей у період ранньої дорослості обумовлюються вивченням теоретичних аспектів явища Я-концепції особистості.

Викладення основного матеріалу. Науковому вивченню Я-концепції приділено велику увагу в роботах Б.Г. Анан'єва, Р. Бернса, Л.І. Божович, У. Джемса, Е. Еріксона, Ф. Зімбардо, І.С. Кона, Ч. Кулі, О.М. Леонтьєва, М.І. Лісної, А.І. Липкіної, Дж. Міда, О.Л. Музики, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, О.Т. Соколової, В.В. Століна, Ч.Д. Спілбергера, Є.В. Шорохової та інших авторів. Дослідженням гендеру займалася низка вчених, серед яких такі дослідники як Є.П. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн (підпорядкування гендерним нормам), Є. Ніколаєва (психофізіологічна детермінація гендерних відмінностей), С. Бем (теорія гендерних схем).

Проблема гендерних особливостей Я-концепції в період ранньої дорослості висвітлена у наукових джерелах недостатньо широко, вона є актуальною і тому потребує детального вивчення.

Період дорослості є найбільш тривалим періодом життєдіяльності людини, що характеризується високим рівнем розвитку її фізичних та інтелектуальних можливостей, творчих, професійних і духовних досягнень. Для цього етапу характерним є виникнення специфічних особливостей Я-концепції, спонукальної та емоційної сфер особистості, змістова зміна способу життєдіяльності (створення сім'ї, формування сімейних стосунків, виконання батьківських функцій, кар'єрна реалізація, творчі досягнення тощо).

Рання дорослість – вік, коли жінки та чоловіки знаходяться на вершині своїх репродуктивних можливостей. Саме у цьому віці люди найактивніше шукають шлюбних партнерів, намагаються встановлювати тісні емоційні зв'язки та будують довготривалі стосунки. Сексуальність загалом в цьому віці набуває все більшої ваги, впливає на остаточне формування Я-концепції людини, її ідентичності.

Дослідники категорії дорослості єдині в тому, що період дорослості не завжди чітко розбивається на ряд добре виділених стадій, тому що зміни мислення, поведінки і особистості дорослої людини лише незначною мірою зумовлені хронологічним віком, або специфічними змінами в організмі людини, в більшій мірі ці зміни визначаються особистісними, соціальними і культурними факторами.

Багато уявлення про себе, які формували Я-концепцію людини в період її дорослішання і продовжують збагачувати її вже в дорослому віці, як і раніше ґрунтуються на власному організмичному (в лексиці К. Роджерса) оціночному процесі (здоровий – нездоровий, красивий – некрасивий, щасливий – нещасливий і т. д.). Цей процес пов'язаний з тенденцією актуалізації. Таким чином, Я-концепція формується в зв'язку з самореалізацією особистості, прагнення до актуалізації – мотивуючими стимул розвитку Я-концепції [1,3].

«Я» є найвищою концентрацією суб'єктивності (індивідуальності, глибинної неповторності) та суб'єктності (зовнішньої і внутрішньої активності, духовного споглядання) людини, в якій втілюються всі відчуття: від актуальних ситуативних станів до визначальних учинків, фундаментальних життєвих рішень, переживань власної цілісності й нероздільності свого часу та вічності. На основі цього, в особистості виникає цілісне уявлення про себе – Я-концепція. В силу активного соціального функціонування дорослість збільшує вплив на Я-концепцію різних умов цінності. Умови цінності – те, що визначає неконгруентності Я-концепції, в той час як конгруентність Я-концепції базується на власному організмичному оціночному процесі. Емпатичне розуміння – здатність індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших людей, суб'єктивне сприйняття іншого людини, проникнення в його внутрішній світ і переживання суб'єктом тих же самих почуттів, які відчуває інший.

Що стосується гендерних особливостей Я-концепції, то із аналізу експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених цікавим здається висновок який робить І.С. Кон. Вчений вважає, що Я-образ чоловіків містить переважно інформацію про значущість Я у діловій сфері, спортивній та сексуальній. Я-образ жінок відбиває переважно зовнішню привабливість. Чоловікам притаманна перевищена оцінка своїх якостей, це може бути виражено, як в особистісних здібностях так і в цілому положенні в групі. Самооцінка жінок зазвичай більш реалістична та скромніша. Цікавою є точка зору І.С. Кона, що саме завищення самооцінки у чоловіків допомагають їм відповідати стереотипам маскулінності [4].

На підставі виділених в дослідженні Т.В. Андрєєвої (1989) основних типів спрямованості інтересів в різних сферах діяльності зроблено певні висновки:

1. Відзначено, що у чоловіків Я-концепція більшою мірою спрямована на самоактуалізацію в творчості, а Я-образ моделює і усвідомлює себе переважно в сферах: «робота», «любов», «пізнання», з деяким ігноруванням Я-образу, пов'язаного з сімейними ролями.

2. У жінок Я-концепція, разом з «чоловічими» типами спрямованості самоактуалізації (пізнання, творчість), містить і специфічні жіночі моделі Я-образу, пов'язані з сім'єю, любов'ю, матеріально забезпеченим життям. Цікаво і те, що для багатьох жінок такий «саморозвиваючий прогноз» співпадає з їх реальним Я-образом.

Висновок Т.В. Андреевої (1998) про те, що молоді чоловіки із спрямованістю на творчість мають збалансованіші пріоритети, дає основу припустити, що і Я-концепція чоловіків (можливо, не лише творчо орієнтованих) збалансованіша, тоді як у більшості жінок (не лише творчих професій) в Я-концепції переважає сімейна спрямованість. У зв'язку з цим Я-концепція найбільш творчо активних жінок менш збалансована і динамічніша [2].

Згідно твердженню А. Анастасі, перевага чоловіків відзначається в швидкості і координації рухів, орієнтації в просторі, розумінні механічних стосунків, математичних міркуваннях. У жінок же відзначається перевага в спритності рук, швидкості сприйняття, в рахунку, вербальній пам'яті, побіжності мови і інших завданнях, включаючи мовні навички.

Я-концепція жінок більше індивідуалізована, на відміну від чоловічої, яка є більш соціалізованою. Якщо реальний Я-образ жінки досить далекий від ідеальної моделі Я-образу (наприклад, жінка не має довірчих особистих відношень), то вона відчуває своє ущемлення більше, ніж чоловік. Крім того, жінки частіше використовують психологічні захисти (стабілізуючі Я-концепцію).

Висновки. Отже, у межах кожного вікового періоду спостерігаються великі індивідуальні відмінності, які є результатом впливу умов життя, характеру активності, виховання, природних й індивідуальних відмінностей. Період ранньої дорослості характеризується досягненням особистісної ідентичності та початком продуктивної діяльності, що дає поштовх до побудови системи нових між особистісних стосунків у професійній та сімейній сферах.

Для підтвердження біологічної чи соціальної детермінованості психологічних відмінностей статей необхідно з'ясувати наскільки великою є різниця між ними, в якому віці й чому вони з'являються, що є спільного і відмінного у чоловічій і жіночій психології.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Послесловие. исторический контекст и современное звучание фундаментального труда С.Л. Рубинштейна / Абульханова-

- Славская К.А., Брушлинский А.В. / Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х тт. Т.2. – М.: Педагогика, 1989. – С. 250–283
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие / Андреева Т.В. – СПб.: Речь, 2004. – 244 с.
  3. Реан А.А. От рождения до смерти. / А.А. Реан. – Прайм-Еврознак, 2002. – 652 с.
  4. Степанова Е.И. Психология взрослых / Степанова Е.И.. – СПб. : Питер, 2000. – 360 с.
  5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. – 344 с.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Іванова Катерина Іванівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ В НАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Конфлікт на сході України спричинив низку важких подій, які для різних верст населення стали стресовими, кризовими, травмуючими. Особливих випробувань зазнають всі учасники конфлікту: мирні жителі, що перебувають у зоні конфлікту, вимушені переселенці, родини загиблих; військовослужбовці – як ті, хто приймають участь у бойових діях, так і демобілізовані, та їхні сім'ї; волонтери і всі фахівці, які працюють з учасниками антитерористичної операції.

Викладення основного матеріалу. Психологічна травма – це шкода, завдана психічному здоров'ю особистості в результаті впливу несприятливих факторів навколишнього середовища. Психотравмуючими вважаються події, що загрожують життю, фізичній та психологічній цілісності людини: поранення, контузії, фізичне травмування; важкі медичні процедури; загибель чи смерть близьких людей, побратимів, мирного населення; картини смерті, поранень і людських страждань; суїциди і вбивства тощо [2]. Щоб звести до мінімуму руйнівні наслідки травмуючих ситуацій, сприяти збереженню психічного здоров'я, необхідна фахова психологічна допомога та психологічна підтримка постраждалих як в умовах екстремальної ситуації, так і після повернення із зони ризику. Психологічна допомога і психологічна підтримка – важливі складові мінімального реагування (безпосередньо в екстремальній ситуації) та комплексного реагування (на етапі стабілізації та раннього відновлення). Проте багато з постраждалих і далі можуть потребувати психологічної допомоги, яка має надаватися в межах системи психологічної реабілітації [3].

Психологічна реабілітація – комплекс заходів, що здійснюються з метою збереження, відновлення або компенсації порушених психічних функцій, якостей, особистого та соціального статусу особи, сприяння психосоціальної адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмислення досвіду, отриманого в екстремальній ситуації, та застосування його в реальному житті [4].

На те, чи звертаються особистості за допомогою, впливають різні індивідуальні, соціальні, культурні та структурні фактори, починаючи від поганой медичної грамотності до фінансової нестабільності, соціальної ізоляції, стигми, гендерної дискримінації та триваючих конфліктних подій.

У розпал конфлікту, близько 2,2 мільйона людей на сході України потребують критичних та базових медичних та психологічних послуг.

Особистості, які страждають від конфлікту, стикаються з ризиками для свого здоров'я й надалі залишаються вразливими [1].

Життя в умовах конфлікту, переміщення, проявів агресії та насильства, відсутності підтримки від соціальних служб та безперервного перебування у небезпеці сприяє розвитку психологічного стресу, розладів психічного здоров'я, погіршує соціальну адаптацію та стресостійкість. За результатами дослідження 2016 року, 74% з тих, хто потребує допомоги у сфері психічного здоров'я, її не отримали. Затяжний характер конфлікту провокує виникнення та прогресування у потерпілих відчуття тривожності (17%), депресії (22%) та ПТСР (32%) [5]. Ті, у кого є хронічні та важкі психічні розлади, є особливо вразливими під час труднощів, конфліктів та переміщень, і вимагають доступу до допомоги.

За повідомленнями, 33% населення на підконтрольній Україні території та 43% на непідконтрольній Україні території, страждають від серйозних психологічних розладів [1]. Через стереотипи, пов'язані з психічними та психологічними розладами, люди часто не звертаються по допомогу. Ті, хто бажає отримати психологічну консультацію, іноді не знають, до кого звернутися, і тоді вдаються до допомоги сімейного лікаря, який може не мати потрібних знань та навичок, не володіти спеціалізованою інформацією, щоб надати якісну допомогу за потребою особистості або призначати ліки без консультації необхідного фахівця. Доступ до спеціалізованої психіатричної, психологічної допомоги є обмеженим, а можливість надання якісної медичної підтримки також викликає сумніви через ізоляцію та перевантаження медичних установ. Заклади для найбільш вразливих психіатричних хворих часто несуть ризик для пацієнтів через недостатнє фінансування та близьке розташування до «лінії розмежування» без можливості для евакуації.

Висновки. Для розвитку та покращення надання психосоціальної підтримки та реабілітації, повинно бути розширено масштаби кампаній з інформування громадськості для поліпшення грамотності з питань психічного здоров'я особистості та психологічної допомоги. Також, потрібно прагнути до збільшення кількості психосоціальних консультантів та підготовлених медичних працівників, які можуть навчати свої громади з питань психічного здоров'я, надавати першу психологічну допомогу. Необхідно розроблення та надання послуг з підтримки психічного здоров'я, враховуючі гендерні та вікові особливості бенефіціарів (для допомоги жінкам та дівчатам, підліткам, дітям, людям похилого віку). Також, необхідно звернути увагу на потребу обов'язкового забезпечення доступності та безперервності послуг з психічного здоров'я в районах, де цього найбільше потребують («сіра зона» та лінія розмежування).

Пріоритетним питанням загальної психологічної допомоги постає розробка менш дорогих засобів надання основних послуг та їх доступність,

таких як дистанційне консультування за допомогою мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, зосередження заходів на конкретних громадах, навчання самодопомоги та створення груп підтримки, а також стимулювання збільшення кількості консультантів у сільській місцевості.

Список використаної літератури

1. Гуманітарні потреби жінок та чоловіків похилого віку на ПУТ Луганської області: базовий звіт [HelpAgeInternational /УВКБ] // Огляд гуманітарних потреб. – К.: 2016. –52 с.
2. Погодін І. Психологічна травма і її наслідки / І. Погодін [Електронний ресурс].– 2016. Режим доступу до статті: <http://ukrloves.ru/zdorov-ja/15087-psihologichnatravma.html>
3. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навчальний посібник / Л. Царенко, Т. Вебер, М. Войтович, та ін. – Київ, 2018. – Том 2. – 240 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навчальний посібник / Л. Гридковець, Т. Вебер, Н. Журавльова та ін. – Київ, 2018. – Том 3. – 236 с.
5. Огляд гуманітарних потреб / Р. Байрд, Н. Макашвілі, Я. Явахішвілі.- К.: 2018. – 51 с.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Криворучко Марина Павлівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

МЕДІАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Діяльність психологів і педагогів в системі освіти часто протікає на тлі конфліктних ситуацій. Як наслідок набуває актуальності проблема підвищення компетентності педагогів і психологів у сфері запобігання та конструктивного вирішення конфліктів в системі освіти.

Як технологія врегулювання конфліктів в школі, медіація стала застосовуватися відносно недавно (80-90-ті роки XX століття). Зарубіжні дослідники стверджують, що вперше вона з'явилася в Америці і поступово стала поширюватися по всьому світу. Спочатку XXI століття в багатьох країнах світу медіація є офіційно визнаною професією.

Викладення основного матеріалу. Медіація – це переговорний процес, в якому посередник є організатором і веде переговори таким чином, щоб сторони досягли найбільш сприятливого реалістичного результату та задовольнили інтереси обох сторін угоди, тим самим вирішивши конфлікт. Рішення, прийняте саме сторонами в ході медіації, зазвичай не потребує примусового виконання, оскільки сторони задоволені ним і зацікавлені в його виконанні.

Н.В. Грішина визначає посередництво як технологію вирішення конфлікту з нейтральною третьою стороною [1].

А.В. Дмитрієв визначає посередництво як специфічний підхід до вирішення конфліктів, в якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, що допомагає конфліктуючим сторонам мирно вирішити всі спірні питання в конфлікті [3].

Головними ознаками медіації є: добровільність, конфіденційність, наявність структурованої процедури проведення, часткове втручання третьої сторони (медіатора).

Доцільність застосування медіації заснована на визнанні факту позитивного впливу третьої нейтральної сторони (посередника) на проведення переговорів. Медіація має різноманітні історичні та культурні корені. В останнє десятиліття до медіації помітно зріс дослідницький інтерес, і вона почала грати помітну роль в системі освіти і становленні правосуддя багатьох країн світу [2].

Ключовою фігурою процесу медіації є медіатор – особа (група осіб або організація), яке здійснює посередницьку діяльність. Медіатор – це професійний посередник у переговорах щодо вирішення конфліктів. Посередник може виконувати роль "заступника" безпосередніх контактів між сторонами. Посередниками можуть бути адміністратори, вчителі,

консультанти, тощо. Слід зазначити, що всі трактування концепції медіації наголошують на участі третьої сторони (посередника), який надає певну допомогу у встановленні взаєморозуміння, інтереси якого безпосередньо не пов'язані з предметом непорозуміння. Активна третя сторона контролює процес, сприяє реалістичній оцінці ситуації сторонами, прийняття адекватного рішення, знижує емоційний стрес тощо. Медіатор виступає посередником у конфлікті сторін, створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про правильне ставлення сторін один до одного. Посередник не несе відповідальності за прийняття рішення, він лише допомагає сторонам вирішити конфлікт [1].

Розглядаючи медіацію як технологію роботи у навчальному закладі, мається на увазі можливість побудови цього процесу як певних етапів, послідовність яких забезпечує досягнення результатів.

«Шкільне посередництво» – це інноваційна техніка та освітня технологія, призначена для використання у всіх закладах освіти, які беруть участь у формуванні особистості дитини – від сім'ї та дошкільного закладу до середньої школи. Говорячи про посередництво в школі, важливо зрозуміти, які значення закладені в основні поняття [4].

Медіація в школі включає декілька моделей вирішення конфліктних ситуацій (посередництво, «кола правосуддя», шкільні конференції, відновлювальні зустрічі тощо), засновані на принципах ненасильства та самовизначення сторін. Медіація – переговори, побудовані посередником таким чином, щоб сторони конфлікту мали можливість досягти взаємовигідної угоди. Використання цієї технології вимагає присутності професійно навченого посередника, а також дотримання принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності посередника та активності сторін [4].

У довгостроковій перспективі програма посередництва у школі допомагає поліпшити психологічний клімат, поведінку конфліктуючих сторін та педагогічні підходи до вирішення конфліктів у всьому шкільному колективі. Програма шкільного посередництва ефективна у випадку активної підтримки з боку вчителів, адміністрації, батьків учнів та є ефективним доповненням до вже існуючих «традиційних» (адміністративних, педагогічних) моделей вирішення конфліктів у школі.

Цілі «медіації» у навчальному закладі можна сформулювати так:

- створення безпечного середовища у навчальному закладі, сприятливого для розвитку особистості з активною громадянською позицією, здатної приймати рішення та відповідати за свої дії;
- виховання культури конструктивної поведінки у конфлікті, що ґрунтується на опосередкованому світогляді, на визнанні цінності людського життя, унікальності кожної людини, прийнятті, повазі права кожного задовольняти власні потреби та захищати свої інтереси;

– поліпшення якості життя всіх учасників освітнього процесу в навчальному закладі з використанням медіаційного підходу, заснованого на позитивному спілкуванні, повазі, відкритості, доброзичливості, взаємному прийнятті як у групах дорослих та дітей, так і між цими групами.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що сьогодні технологія медіації у навчальному закладі як спосіб вирішення конфліктів є досить потужним важелем соціально-педагогічної роботи з дітьми, вона сприяє формуванню навичок ефективного спілкування та відповідальної поведінки. Таким чином, можна говорити про необхідність оволодіння кожним працівником навчального закладу навичками медіаційного підходу. Кожен навчальний заклад повинен мати п'ять – шість шкільних посередників з числа вчителів, шкільних психологів, соціальних педагогів тощо, і саме вони повинні виступати посередниками у врегулюванні «шкільного конфлікту», а також навчати дітей, батьків, вчителів та адміністрацію школи навичкам позитивного мислення та конструктивної поведінки в конфлікті. Подальше вивчення цієї проблеми може здійснюватися в контексті корекційної роботи з дітьми у навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Лань, 2013. – 467 с.
2. Дараганова Н. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів / Н. В. Дараганова // Юрид. наука. – 2011. – № 6. – С. 77–83.
3. Дмитриев А.В. Конфликтология: Учебное пособие / А. В. Дмитриев. – М.: АСТ, 2014. – 321 с.
4. Кильмашкина Т.Н. Конфликтология. Социальные конфликты [Текст] / Т.Н. Кильмашкина. – М.: Изд. дом Кнорус, 2015. – 169 с.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Куліш Олена Сергіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес потребує вирішення актуальних питань, пов'язаних з розробкою нових технологій освіти, виховання, навчання та розвитку дітей, що відповідає сучасним професійним соціальним, економічним, освітнім і морально-етичним принципам побудови якісної освіти. У зв'язку з цим постає питання про підвищення якості навчального процесу і виховання дітей дошкільного віку. Арт-терапія – це напрямок психології, який спрямовано на допомогу педагогу, психологу усвідомити внутрішній стан дитини, шляхом створення нею візуального образу, символів, заснований на мистецтві та творчості. Через отримані результати образотворчого мистецтва – малюнок, фігури, виконані з пластиліну, музику, казки, дитина може надати інформацію про існуючу проблему, про яку не може розповісти. Творча діяльність дитини стає основою для психологічної допомоги, психотерапії та психологічної корекції з метою аналізу та позитивного впливу на психоемоційний стан маленької особистості.

Викладення основного матеріалу. Арт-терапія визначається як технологія цілеспрямованого використання мистецтва, як засобу психотерапевтичного та психокорекційного впливу на особистість. Цей напрям ґрунтується на переконанні, що внутрішнє «Я» особистості відтворюється у візуальних образах щоразу, коли вона малює чи займається ліпленням спонтанно, на відміну від ретельно організованої навчальної діяльності [4].

Арт-терапія – це найбільш м'який метод психологічної допомоги, контакту з важкими проблемами. Дитина може не говорити або не може визнати свої проблеми своїми, але при цьому з успіхом може ліпити, рухатися і виражати себе через рухи тілом, будь-якими доступними їй засобами. Також заняття арт-терапією можуть знімати емоційне напруження. У занятті мистецтвом дуже важливо, щоб дитина відчувала свій успіх в цій справі. Якщо вона бачить, що має успіх у виразі і відображенні своїх емоцій, створенні унікальних виробів, малюнків, до неї приходить успіх у спілкуванні, а взаємодія зі світом стає більш конструктивною. Успіх у творчості, в психіці малюка несвідомо переноситься і на реальне життя. В арт-терапії використовуються індивідуальні та групові форми роботи. Особливо яскравий ефект дає робота в групі [1].

Особливе значення в організації арт-терапевтичного простору має його безпека. Це означає, що в процесі арт-терапевтичних сесій не може

бути ніяких проникнень з зовнішнього навколишнього середовища, що порушують атмосферу довіри. Всі творчі продукти, створювані учасниками арт-терапевтичних сесій, повинні бути захищені від обговорення і оцінок осіб, що не мають відношення до даної спільної діяльності. Всі елементи арт-терапевтичного простору повинні бути орієнтовані на створення атмосфери довіри, діалогу, безпеки, зручності. Важливим моментом є також можливість розміщувати творчі продукти, створені в процесі арт-терапевтичних сесій, на стінах приміщення. Для проведення групової дискусії кожен учасник повинен мати можливість побачити творчі продукти інших і продемонструвати свої художні роботи [5].

Дослідження, проведені науковцями, показали, що арт-терапевтичні заняття дозволяють вирішувати наступні важливі педагогічні завдання:

- виховні. Взаємодія будується таким чином, щоб діти вчилися коректному спілкуванню, співпереживанню, дбайливим взаєминам з однолітками і дорослими. Це сприяє моральному розвитку особистості, забезпечує орієнтацію в системі моральних норм, засвоєнню етики поведінки. Складаються відкриті, довірливі, доброзичливі стосунки з педагогом;

- корекційні. Досить успішно коригується образ «Я», який раніше міг бути деформованим, поліпшується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми;

- психотерапевтичні. «Лікувальний» ефект досягається завдяки тому, що в процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатичного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, турбота про неї, її почуття, переживання. Виникають відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху. У результаті мобілізується цілющий потенціал емоцій;

- діагностичні. Арт-терапія дозволяє одержати відомості про розвиток і індивідуальні особливості дитини. Це коректний спосіб поспостерігати за нею у самостійній діяльності, краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, неповторність, особистісну своєрідність, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції;

- розвивальні. Завдяки використанню різних форм художньої експресії складаються умови, за яких кожна дитина переживає успіх у тій чи іншій діяльності.

Діти вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні, творчості, спонтанності. Як зазначають О. Вознесенська, Л. Мова, творчі здібності – це здатність вирішувати проблеми новим та оригінальним способом. Використання арт-терапевтичних технік дозволяє забезпечувати емоційну стимуляцію, самовиражатися, тому що почуття, думки і потреби дитини проявляються при її роботі з різними матеріалами та створенні художніх образів [3].

Висновки. Таким чином, арт-терапія є сучасною технологією корекційно-виховної роботи в освітньому процесі. Використовуючи методи арт-терапії у навчанні та вихованні дітей дошкільного віку, створюються сприятливі умови для самовираження дітей, підвищується їх інтерес до оточуючої дійсності. При цьому відбувається не тільки здійснення процесу навчання і виховання, а і процес соціалізації дітей.

Список використаної літератури

1. Бабій І.В. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / І.В. Бабій – Умань: Алмі – 2014. – 75 с.
2. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми: рук-во для детских психологов, педагогов, врачей и спец-ов, работающих с детьми / М. В. Киселева. – СПб. : Речь, 2007. – 336 с.
3. Козігора М.А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи [Електронний ресурс] / М.А. Козігора // Молодий вчений – 2018. – №7(59). – Режим доступу до журналу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/44.pdf>
4. Рудестам К. Групповая психотерапия / К. Рудестам – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 384 с.
5. Сусанина И.В. Введение в арт-терапию: учебное пособие. – М.: Когито-Центр, 2007. – 95 с.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Куценко Марина Василівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

«НЕ СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ». ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА САМОТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сучасне життя неможливо уявити без інтернет простору та соціальних мереж. Вони допомагають нам спілкуватись з рідними та друзями на відстані, знайомитись з новими людьми, дізнаватись новини, відволікатись, демонструвати своє життя, займатись творчістю та знаходити свою аудиторію за інтересами. Але іноді виникає протиріччя, у особистості може бути хоч 500 підписників та вона все одно буде відчувати себе самотньо.

Якщо нас запитати: «Чи допомагають соціальні мережі нам не відчувати самотність, або навпаки ще більш підсилюють це відчуття?», що б ми відповіли? Напевно, ми б розділились на два, приблизно однакових, табори. Тож, актуальним стає питання, чи можна самотність назвати епідемією і як з цим зв'язані соціальні мережі.

Викладення основного матеріалу. Самотність – це стан, який може бути гострим і тимчасовим (розрив важливих стосунків), а може бути хронічним (постійна нестача зв'язку).

У західних країнах вже говорять про епідемію самотності. За статистикою, як мінімум двоє з десяти дорослих у США (22%) і Великобританії (23%) відчують себе самотніми завжди або часто [3].

Вивченням проблеми самотності займалися такі вчені: психоаналітик Н. В. Хамітов в своїх трудах «Філософія самотності», «Самотність у людському бутті», «Звільнення від самотності» та ін., професор Є. Н. Панов в роботі «Втеча від самотності», доктор психологічних наук В. В. Абраменкова дослідила та розкрила проблему самотності в теоретичному дослідженні «Проблема відчуження в психології», американський соціолог Девід Рисмен виклав власне дослідження самотності в книзі «Самотній натовп».

Дослідженням проблеми спілкування у соціальних мережах займались: Марія Філь в роботі «Соціальні мережі. Нові технології управління світом», Стів Кейс свої дослідження про взаємодію в соціальних мережах описав в дослідженні «Третя хвиля інтернету», зарубіжний фахівець та дослідник медіа простору Клей Ширкі опублікував видання «Включай мозок, або вільний час в інтернет епоху».

Останнім часом експерти багато говорять про шкоду соціальних мереж для здоров'я. Наприклад, про те, що вони роблять людей більш самотніми. Дослідження вказують, що кількість віртуальних друзів не

підтверджує нашу соціалізованість і готовність спілкуватися, часом навпаки – впливає на почуття самотності в реальному житті. Сучасний розвиток технологій не дає можливості спрогнозувати, як зміниться життя людей з часом. Але стосовно психічного здоров'я можна стверджувати впевнено, що «спілкування в реальному житті, підтримка та відчуття близькості офлайн важать значно більше», – йдеться у повідомленні керівника МОЗ [2].

Сьогодні ми можемо спостерігати той факт, що коли ми знаходимось в людній аудиторії, ми відразу відкриваємо чати, соціальні мережі аби не мати візуального, чи будь якого іншого контакту з тими, хто нас оточує, це говорить про те, що ми не готові виходити з зони комфорту, яку нам надають мережі, адже там, ми можемо подумати над відповіддю, проігнорувати, забанити, на аватарці у нас стоїть найкраща, на наш погляд, фотографія чи картинка, це все дає нам змогу відчувати себе комфортно, впевнено та, водночас, підсилює відчуття самотності та стресу.

Будь-яка особистість не отримує повного задоволення, замінивши особисте спілкування на віртуальне. Особистість має матеріальні витоки, проживає тілом комунікацію з іншими людьми. На фізичному рівні від взаємодії один з одним змінюється склад крові в організмі. Наприклад, під час обіймів у людини виробляється гормон окситоцин [1]. Він знижує рівень тривоги, викликає почуття задоволення і спокою поряд з іншою людиною. Емодзі обіймів в месенджері не замінять тактильних відчуттів.

Український психолог Катерина Рожкова наголошує, що вважати залежністю від соціальних мереж можна ситуацію, коли вони стають не одним із, а єдиним простором для спілкування. Цієї ж думки дотримуються і науковці з Університету Ноттінгема Дарія Кусс та Марк Гріффіць, котрі проаналізували більше 40 попередніх досліджень у цій галузі і дійшли висновку, що залежність від соціальних мереж дійсно є психічним розладом і потребує професійної допомоги. Вони виявили зв'язок між надмірним користуванням соціальними мережами і проблемами в стосунках, гіршими результатами в навчанні та меншою участю в реальному спілкуванні. Більш вразливими, як вважають вчені, є особистості з алкогольною залежністю, екстраверти і ті, хто компенсує соціальними мережами брак справжніх стосунків [2].

Висновки. З вище сказаного стає зрозумілим, що дана проблема з розвитком технологій та людства стає все більш актуальною та глобальною. Науковці зарубіжних центрів, університетів, психологи, соціологи та журналісти б'ють тривогу та розробляють нові методи дослідження, статистика змінюється з кожним роком, публіцисти та медіа особистості все більше говорять про вплив соціальних мереж на самотність та загальний стан людини. Ця проблема існує, і ми маємо з нею боротись, допомогти собі, а тим самим і тим хто нас оточує.

Тож, не слід забувати, особистості потрібна особистість, соціальні мережі лише створюють уяву красивого життя наповненого радістю та соціальними контактами. Кожній людині потрібен друг, друг який покладе руку на плече та підтримає, друг, який візьме за руку та поведе вас боротись зі страхом, друг, який обійме при радісній зустрічі. Нас 7 мільярдів, і серед нас обов'язково є той, хто може стати другом для Вас.

Список використаної літератури

1. Бодалев А. А. Психология общения / А. А. Бодалев. – М. : Избранные психологические труды, 1996. – 157 с.
2. Тверда О. Публічна самотність: як «лайки» у соцмережах впливають на наше життя / О. Тверда [Електронний ресурс]. – 2019. Режим доступу до сайту: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3458/188/133407/>
3. Шепотько Н. Одиночество в сети: как с ним бороться / Н. Шепотько [Електронний ресурс]. – 2020. Режим доступу до сайту: <https://thewallmagazine.ru/odinchestvo-v-seti/>

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Леліва Владислава Сергіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ВИДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СПОРТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Одним з найбільш проблемних питань у спортивній діяльності – є вибір оптимальної поведінки під час змагань та прийняття рішень під час змагань. Успішний виступ у змаганнях залежить не тільки від високого рівня фізичної, технічної та тактичної підготовки спортсмена, але й від його психологічної підготовки. Щоб реалізувати в повній мірі свої фізичні, технічні та тактичні здібності, навички та вміння, спортсмену необхідно психологічно підготуватися до певних умов спортивної діяльності. Значення психологічної підготовки зросло, як тільки спортсмени вийшли на велику спортивну арену – стали брати участь у чемпіонатах світу, Європи, на Олімпійських іграх. Саме в цей час зросли тренувальні навантаження, посилилася конкуренція рівних по силам учасників. Все це впливає на психічний стан спортсменів і нерідко призводить до погіршення результатів на головних змаганнях, а в окремих випадках і до психологічних зривів.

Викладення основного матеріалу. Спортивна підготовка – багаторічний, спеціально організований процес, який супроводжується підвищенням фізичних навантажень, екстремальністю умов, напругою психічних сил, різким підвищенням соціальної ролі спорту. Все це підвищує вимоги до спортсмена, його психічної стійкості та породжує нові завдання, а отже, і пов'язані з ними нові форми й методи організації і управління процесом спортивної підготовки [1].

Метою професійної допомоги спортивного психолога є психологічний супровід підготовки спортсменів, постають такі завдання:

- виховання (сприяти вихованню гармонійному розвитку особистості; сприяти вихованню соціально адаптованої особистості; виховати потребу займатися спортом);
- навчальні (сприяти набуттю вихованцем психологічних знань, умінь, навичок; навчання спортсменів прийомам саме впливу психорегуляції та релаксації; навчанням спортивно важливих якостей);
- розвиваючі (сприяти особистісному розвитку; сприяти розвитку впевненості в собі, лідерських здібностей).

Розглядаючи напрямки психологічної допомоги в спортивній діяльності, прийнято виділяти загальну та спеціалізовану психологічну підготовку. Загальна психологічна підготовка ґрунтується на формуванні та розвитку універсальних властивостей особистості та психічних якостей, які, будучи основними в спорті, використовуються і в інших видах діяльності особистості. Спеціальна психологічна підготовка виражається

спрямованістю на формування та розвиток психічних якостей та властивостей особистості спортсменів, що дозволяють збільшити успішність в особливих, конкретних умовах спортивної діяльності [2].

Кожен вид психологічної підготовки в процесі роботи спортсмена поступово наповнюється конкретним змістом, засобами та прийомами. Виділення видів психологічної підготовки доцільно тільки з умовою їх взаємного доповнення та збагачення. Для регуляції психічних станів застосовують такі види тренувань:

1. Психом'язове тренування (даний вид тренування спрямований на вдосконалення рухових уявлень, що здійснюються за рахунок зосередження уваги, а також забезпечення свідомого контролю за рухами спортсмена).

2. Ідеомоторне тренування (воно засноване на свідомому поданні спортсменом техніки рухів).

3. Аутогенне тренування (він сприяє нормалізації вищої нервової діяльності, зниження нервово-емоційного напруження, почуття тривоги, а також сприяє корекції наявних відхилень в емоційній сфері спортсмена. Під впливом АТ поліпшується настрій, нормалізується сон, підвищується рівень функціонування і довільної регуляції різних систем організм [3].

Найефективнішим способом психологічної підготовки спортсмена до успішного виступу на змаганнях є участь в змаганнях. Для того щоб вирішити цю суперечливу задачу, необхідно реалізувати змагальні умови в навчально-тренувальному процесі. Для цього необхідно застосовувати такі заходи: контрольні заходи; товариські зустрічі; психофізичні вправи; психотехнічні вправи.

Побудова психологічної підготовки ґрунтується на вмінні розуміти та управляти своїми емоціями в різних ситуаціях змагальної діяльності. Під умінням розуміти емоції, мається на увазі здатність визначити джерело емоцій, класифікувати їх, розпізнавати зв'язки між словами і емоціями, інтерпретувати їх значення. Управління емоціями – це здатність приймати емоції незалежно від того, чи є вони бажаними чи ні, та вибирати стратегії поведінки з їх урахуванням.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що психологічна підготовка спортсмена – це один з аспектів використання наукових досягнень психології, реалізації її засобів та методів для підвищення ефективності спортивної діяльності. Комплексне використання перерахованих вище напрямків сприяє формуванню у спортсмена ідейної переконаності, вихованню властивостей особистості та спортивного характеру, необхідних для досягнення найвищих результатів.

Також можна охарактеризувати головне завдання психологічної підготовки як підвищення емоційної стійкості спортсменів під час змагань.

Багато в чому, вирішення даного завдання може сприяти розвитку емоційного інтелекту спортсменів.

Підводячи підсумок щодо видів психологічної підготовки, можна відзначити, що кожен з видів підготовки повинен бути ретельно продуманий тренерським складом і самим спортсменом. Це систематизує уявлення про складові спортивної майстерності, дозволяє згрупувати засоби і методи їх вдосконалення, систему контролю і взаємодії на навчально-тренувальний процес. Слід враховувати, що й в тренувальній, і в змагальній діяльності види підготовки не виявляються ізольовано, а об'єднуються в комплекс, спрямований на досягнення найвищих спортивних результатів.

Так, наступними пріоритетними напрямками психологічної підготовки можна виділити: створення матеріально-технічної бази для проведення психологічних занять, тренінгів; розробка методичних посібників, програм для реалізації психологічного супроводу спортивної діяльності; надання психологічної допомоги спортсменам та тренерам-викладачам фізкультурно-спортивної спрямованості; психологічний супровід інноваційної діяльності, розробка експериментальних проєктів по психологічному напрямку.

Список використаної літератури

1. Олійник Н.А., Войтенко С.М. Психологічні особливості спортивної діяльності / Н.А.Олійник, С.М.Войтенко:Монографія. – Вінниця: ВНАУ, 2020. – 240 с.
2. Гаспарян А. Г. Психологічна підготовка до змагань / А. Г. Гаспарян. – Нова наука: сучасний стан та шляхи розвитку. – К., 2016. – № 4-4. – С. 47-50.
3. Психологія спорту: курс лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія» / укладачі Ямчук Т.Ю., Алмаші С.І. – Мукачєво: МДУ, 2017. – 37 с.

Пелешенко Олена Вікторівна – старший викладач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рязанцева Аріна Ігорівна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

АКТУАЛІЗАЦІЯ РОЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Період трансформації суспільства характеризується глобальними змінами у всіх його сферах буття, що, безумовно, не може не впливати на хід, складові процесу соціалізації. Трансформаційні процеси в суспільстві можна розглядати з точки зору об'єктивних змін у всіх сферах їх суб'єктивної інтерпретації, які відбуваються як на соцієтальному, так і на особистісному рівнях. Значні зміни загальної ситуації функціонування сучасного українського суспільства максимально актуалізують роль і значення соціально-психологічних чинників у діяльності людини. Саме тому вивчення особливостей і можливостей особистості, умов цілеспрямованого впливу на розвиток її творчих потенцій стали предметом аналізу багатьох галузей наукового знання – філософії, соціології, педагогіки, соціальної психології. Як свідчать дані соціологів, за період трудової діяльності в Україні кожна третя людина змінює своє соціальне становище. Відповідно змінюється характер, спрямованість й інтенсивність соціальних відносин і контактів, виникають нові компоненти у стосунках між верствами і групами, набувають нових ознак поведінки індивідів, специфіка розв'язання міжгрупових конфліктів, що в свою чергу, позначається на самопочутті як окремих людей, так і великих спільнот. Процеси соціальної мобільності, які спонукають людину до соціальних переміщень, взаємообумовлені як активністю самої особистості, так і впливом соціуму на життєвий особистісний вибір.

Викладення основного матеріалу. Актуальність дослідження проблеми соціалізації в означених умовах визначається наступними позиціями. Традиційні уявлення про стратифікацію українського суспільства виявилися неспроможними ні в теоретичному, ні в практичному плані, що зумовило масову міграцію працездатного населення, появу нових перехідних соціально-психологічних типів особистості; неготовність молоді протидіяти кризовим життєвим чинникам; складність перебігу соціально-психологічної адаптації молодої людини у змінних умовах; стереотипність та ригідність людей зрілого віку до впровадження інновацій; відсутність механізмів соціально-психологічної допомоги різним верствам населення. У межах соціальної психології мобільність розглядається з позицій особливостей відносин, взаємодій між групами і всередині груп. Дані процеси значною мірою впливають на індивідуальну мобільність особистості та її професіоналізацію.

Поняття «мобільності» синонімічне за своїм значенням таким термінам як «розвиток», «становлення», «соціалізація», оскільки всі вони відображають динаміку соціальних змін, на певному етапі онтогенезу визначеному соціальному прошарку.

Розвиток і становлення особистості в соціумі є процесом, коли при засвоєнні досвіду та умов життя здійснюється перехід від абстрактної можливості володіти соціальним статусом у реальну можливість і перетворення її в дійсність як результат, сукупність всіх реалізованих можливостей, наданих індивідові. Отже, розвиткові і становленню індивіда у соціумі завжди властива діалектика можливого й дійсного, необхідного і достатнього. Цей процес може поєднувати в собі ствердження і заперечення; соціалізацію, десоціалізацію, ресоціалізацію; рівень елементарного самовизначення, орієнтації на зовнішні регулятори і рівень саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку, незалежності від зовнішньої детермінації свободи і необхідності; творення і репродукування; індивідуалізацію і деперсоналізацію; поступально-прогресивне і регресивне в конкретних проявах; кризові і стабільні періоди в житті індивіда як узгодження «індивідуального» і «соціального» в процесі соціалізації; почуття власної гідності як основи благополуччя соціального життя особистості в соціальній групі втрату індивідом почуття соціальної реальності тощо.

Процес становлення особистості не є абстрактним, позанормативним, вільним від соціокультурних впливів. Особистість – це завжди творіння певної епохи і соціокультурного контексту. При цьому важливо підкреслити, що зміни відбуваються не тільки в особистості, не тільки особистість проявляє активність як стосовно себе, так і стосовно групи, соціального оточення, а й змінюється саме суспільство, в якому ця особистість розвивається сам соціум активно впливає на неї. Соціально-психологічний, політичний, економічний процес може як сприяти прогресивному просуванню людини, так і гальмувати його. Отже, адекватні уявлення про розвиток особистості в соціумі можуть бути отримані тільки в процесі розгляду названих складових в єдності й за відсутності прибильшення чи применшення одних або інших (особи чи суспільства). Особистість у міжнаціональних відносинах є носієм системної якості, якою наділена група, виразником національно своєрідної типового для тієї чи іншої етнічної спільноти. Тут мовиться про вплив культури окремої соціальної спільноти на становлення особистості, яка виражається в засвоєнні нею цінностей, норм, цілей соціальної групи.

Здатність до професійної мобільності значною мірою визначається рівнем професійного розвитку особистості. Професійний розвиток часто розглядають як інтеграцію двох процесів: розвитку особистості в

онтогенезі і професіоналізації особистості з початку професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності.

Висновки. Тож професійна мобільність ставить вимоги до особистості професіонала стосовно конкурентоспроможності, самовдосконалення, здатності до самоорганізації, подолання перешкод, прагнення до акме тощо. Професійна мобільність відіграє важливу роль у професійному становленні особистості як каталізатора розвитку, орієнтира у професійному просторі, засобу подолання кризових явищ.

Список використаної літератури

1. Пілецька Л. С. Психологічна сутність професійної мобільності особистості / Л. С. Пілецька / Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Вид-во «ЛАДО», 2013. – Т.1. – Вип. 40. – С. 368-371.
2. Пілецька Л. С. Психологічні критерії професійної мобільності особистості / Л. С. Пілецька // Зб. наук. праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Серія : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч.1. – С. 152-159.

Пілецька Любомира Сидорівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Марійчин Андрій Андрійович – здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівню кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ВПЛИВ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток українського суспільства, реформаційні процеси в усіх сферах його життєдіяльності і розширення інформаційного простору вимагають від студентської молоді вміння орієнтуватися у швидкоплинному потоці інформації та ефективно засвоювати нові знання. Тому в XXI столітті пріоритетним завданням у трансформації освітнього соціуму стає активізація суб'єктної позиції здобувачів вищої освіти у навчальному процесі для забезпечення високої результативності їх навчальної діяльності. В зв'язку із запровадженням змішаного навчання у вузах, доступністю інформації в недійному просторі також зростають вимоги до викладачів, які постійно працюють над удосконаленням, поєднанням форм і методів навчання, щоб підвищити розвиток мотивації досягнення студентів. Незважаючи на наявні дослідження, які стосуються проблем навчальної мотивації, багато питань і досі залишаються відкритими. Так, дослідники обминули своєю увагою з'ясування специфіки мотивації студентів з різним рівнем навчальних досягнень, а саме розуміння цієї специфіки надало б можливість викладачам здійснювати індивідуальний підхід до студентів із врахуванням вікових та індивідуально-типологічних характеристик їхньої мотивації. Тому закономірно виникає необхідність вивчення особливостей становлення мотиваційної сфери студентів з різною успішністю в навчанні.

Викладення основного матеріалу. Інтерес дослідників до психологічних чинників успішної навчальної діяльності студента постійно зростає, зокрема до проблеми мотиваційної детермінованості результативності його учіння. На загальнотеоретичному рівні положення про вплив особливостей мотивації навчальної діяльності на її продуктивність обґрунтовано в роботах В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна. Вивченню онтогенетичного аспекту цієї проблеми присвятили свої наукові розробки М.І. Алексєєва, А.Д. Андрєєва, Л.І. Божович, І.В. Дубровина, С.С. Занюк, А.К. Маркова, Н.І. Мешков, В.А. Шкуркін.

Структура мотивації досягнення за Дж. Аткинсоном [1] визначається мотивом досягнення та мотивом уникнення невдач. Ці мотиви є однією з характеристик мотивації досягнення як системи та зумовлюють індивідуальні відмінності діяльності суб'єкта, її стабільність стосовно ситуації та часу. Провідна функція мотиву досягнення полягає у спонуканні особистості до досягнення успіху в діяльності, а мотиву уникнення невдач – у гальмуванні діяльності та спонуканні людини до

запобігання неспіху, покарання, поразки у ситуації досягнення. Дж. Аткінсон [1] пов'язує особистісні диспозиції з афективними реакціями людини та інтерпретує їх як здатність переживати гордість і страждання у ситуації досягнення. Б. Вайнер [2] розглядає мотив досягнення і мотив уникнення невдач як когнітивні диспозиції, що «породжуються індукцією певної каузальної атрибуції» [2]. Р. Соррентіно [4] вивчають ці мотиваційні диспозиції через призму прагнення людини до зменшення існуючої невизначеності, невпевненості. У роботі М.Ш. Магомед-Емінова [3] зазначені мотиви характеризуються в аспекті афективно-когнітивних диспозицій, єдності емоційних і пізнавальних процесів.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз різноманітних дефініцій мотиву досягнення та мотиву уникнення невдач зумовлює наше розуміння цих особистісних диспозицій у контексті когнітивно-афективної системи, що реалізується через результати пізнавальних і емоційних процесів. проведений нами аналіз наукових джерел дозволив розкрити психологічний зміст поняття мотивації досягнення як одного із визначальних внутрішніх факторів, що підтримує прагнення суб'єкта до досягнення успіху та детермінує ефективність навчальної діяльності. Структура мотивації досягнення розкривається у взаємодії мотиву досягнення та мотиву уникнення невдачі, в основі яких лежить потреба в досягненні та потреба в уникненні невдач як субафективне і субкогнітивне їх ядро. Мотив досягнення і мотив уникнення невдачі активізуються через ситуаційно-специфічні стимули і спрямовують особистість на успішну реалізацію конкретних цілей, підвищення власної компетентності, процес діяльності або на запобігання невдачі, покарання, поразки у ситуації досягнення. Виявлені характеристики мотивації досягнення зумовлюють необхідність розгляду викладеної проблеми у зарубіжній та вітчизняній психології.

Результати дослідження мотиваційної сфери студентської молоді за методикою М. Алексеевої свідчать, що у структурі мотивації учіння студентів 1-2 курсів домінують зовнішні мотиви (мотив саморозвитку, соціального престижу, матеріального достатку та комунікативний мотив). Показники пізнавальної мотивації є дещо нижчими, що свідчить про недостатній розвиток у студентів власне внутрішньої мотивації до учіння. Результати дослідження показали, що традиційні методи навчання студентів не є ефективними для розвитку їхньої мотивації та особистісного росту, тому треба розробити систему методик, орієнтованих як на розвиток у студентів різних видів мотивів (зокрема внутрішньої мотивації до учіння), так і на посилення здатності студентів до саморозвитку і самоспопонування.

З огляду на результати дослідження, розроблено стратегію впливів та визначено форми і умови розвитку у студентів мотивації учіння - це

створення оптимальних умов для саморозвитку і самоактуалізації студентів, поєднання колективних та індивідуальних форм навчальної діяльності, співвіднесення навчального матеріалу з майбутньою професійною діяльністю, моделювання ситуацій, які вимагають підтримки або ж спонукання до діяльності.

Висновки. Дослідження мотивації досягнення є актуальною проблемою психології. Теоретичний аналіз концепцій і підходів до вивчення феномена мотивації досягнення показав, що її сутність полягає у спонуканні особистості до досягнення успіху, змаганні з самим собою в удосконаленні власних результатів діяльності. Провідними психологічними механізмами функціонування мотивації досягнення є мотиваційно-емоційна оцінка ситуації досягнення, мотиваційно-когнітивна оцінка значущості мети та її досяжності, опосередкування, інтерпретація успіху та невдачі.

Мотивація досягнення виявляється у навчальній діяльності на трьох рівнях (низькому, середньому, високому), які характеризуються відмінностями у показниках мотивації учіння. Для більшості студентів з низьким рівнем мотивації досягнення властиве домінування мотиву уникнення невдач, неадекватна занижена самооцінка, низький неадекватний рівень домагань, висока особистісна тривожність, які здебільшого зумовлюють орієнтацію студентів на уникнення неспіху, недостатнє усвідомлення вимог вузівської ситуації досягнення та власних особистісних якостей, вибір надмірно легких цілей навчальної діяльності, часті негативні переживання, пасивне ставлення до навчальних дисциплін.

Встановлено, що посилення почуття компетентності є потужним чинником розвитку мотивації навчання у студентів. Виокремлено п'ять проміжних детермінант, які, актуалізуючись почуттям компетентності, визначають мотивацію діяльності: очікування успіху, самоповага, виклик, внутрішня мотивація, самореалізація. Висловлюється припущення, що поглиблення уявлень про механізм впливу почуття компетентності на мотивацію діяльності через дію проміжних детермінант уможливить розробку психолого-педагогічних процедур керування мотивацією учіння через актуалізацію почуття компетентності у студентів ЗВО.

Проаналізовано процес формування мотивації учіння як перехід від управління мотивацією студентів ззовні до свідомого керування ними своєю власною мотивацією. Набуття студентами здатності до свідомого керування власною мотивацією розглядається як вагомий чинник посилення мотивації учіння, який, власне, і забезпечує появу якісних змін у їхній мотивації.

Система роботи у навчальному процесі вищої школи з розвитку мотивації досягнення студентів повинна базуватися на підсиленні та актуалізації мотиву досягнення у навчальному процесі, подоланні

особистісної тривожності, формуванні адекватної самооцінки та реалістичного цілепокладання.

Список використаної літератури

1. Atkinson J. W., Birch D. The dynamics of action. N.Y.: Wiley, 1970. 380 p.
2. Weiner, Irving B.; Bornstein, Robert F. (2009). Principles of Psychotherapy: Promoting Evidence-Based Psychodynamic Practice. Wiley.
3. Магомед-Эминов М. Ш. Трехфакторная модель когнитивной структуры мотивации достижения // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. 1984. № 1. С. 57-59.
4. Соррентино, Р. М., & Хиггинс, Э. Т. (ред.). (1996). Справочник мотивации и познания: межличностный контекст. Нью-Йорк: Гилфорд.

Пілецький Віктор Сидорович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПЕЦИФІКИ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

Постановка проблеми. Напружена ситуація на Сході нашої держави – основна причина збільшення кількості мобілізованих учасників бойових дій, аналіз основних напрямів соціально-психологічної роботи яких дає підстави стверджувати, що їх кількість збільшується з кожним роком, тому медична, соціальна та психологічна реабілітація учасників бойових дій в сучасних умовах потребує особливої уваги.

Викладення основного матеріалу. Специфіка роботи з даною категорією клієнтів на перший план ставить саме міжпрофесійну взаємодію фахівців, адже саме такий підхід дає можливість надавати учасникам бойових дій у комплексі вирішувати медичні, соціальні, психологічні, педагогічні, юридичні та інші проблеми, з якими вони зустрічаються в повсякденному «мирному» житті. Він ґрунтується на принципах «кейс-менеджменту» (кейс-випадок, проблемна ситуація, яка порушує стабільність у життєвому устрої людини і веде до погіршення її стану), тобто добре організованого процесу забезпечення всіх потреб людини доступом до відповідних послуг.

Окрім того, оскільки робота з учасниками бойових дій супроводжується постійними стресами, значними емоційними та фізичними навантаженнями, міжпрофесійна взаємодія надає можливість зменшити вірогідність появи синдрому емоційного вигорання в учасників надання послуг шляхом чіткого розподілу функціональних обов'язків, з одного боку, та компліментарністю командних дій – з іншого [1].

Метою міжпрофесійної взаємодії при роботі з учасниками бойових дій та їх сім'ями полягає у відновленні фізичної й психічної сили тих, кому надається допомога, скорегувати особистісні установки клієнтів, навчивши їх правильно сприймати примусові сторони свого життя; внести елементи соціальної справедливості в рамки субординаційних ставлень, характерних для військової служби. Зміст такої роботи та її результативність залежать безперечно від багатьох чинників, і, насамперед, – від типу кожної конкретної сім'ї, особливостей її життєдіяльності, професіоналізму соціального працівника, який працюватиме з цієї сім'єю, наявності зацікавлених у позитивному вирішенні проблеми партнерів (членів сім'ї, працівників військового підрозділу, соціальних служб, навчально-виховних закладів, оточення сім'ї та ін.). Соціально-психологічна допомога здійснюється через надання інформаційних, психологічних, корекційних послуг. Найпоширенішими виступають індивідуальне консультування, методи релаксації, технології особистісного розвитку тощо [2].

Специфікою соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій слугують такі ознаки: склад і кількість учасників (індивідуальні, групові, масові); тривалість (одноразові заходи, постійно діючі, «пульсуючі»); перспектива (розраховані на близьку, середню та далеку перспективи); місце проведення (стаціонарні, виїзні, пересувні, циклічні); міра самостійності учасників (групи самодопомоги, взаємодопомоги; ті, які працюють за допомогою консультанта, сім'ї, які працюють під безпосереднім керівництвом фахівця соціальної сфери); рівень творчості (інформаційні, репродуктивні, тренувальні, творчі); вид діяльності (ігрові, комунікативні, трудові, навчальні); умови здійснення (екстрені, звичайні); характер спілкування (безпосередні, опосередковані); мета (спрямованість на збір та аналіз інформації, участь у формуванні сімейної політики, участь у реалізації сімейної політики та проведенні соціально-психологічного супроводу сім'ї, профілактику неблагополуччя та його рецидивів, узагальнення результатів, контроль за якістю соціально-психологічної роботи); складність побудови (прості, складні, комплексні) [4].

В організації технологій особлива увага учасників міжпрофесійної взаємодії повинна зосереджуватися на специфічних функціях і сфері соціально-психологічної діяльності з учасниками бойових дій та їх сім'ями, зокрема [3]:

Діагностична функція, що визначає межі соціально-психологічної діагностики та прогнозування; обслуговуюча функція, що зумовлює розвиток відповідної сфери соціально-побутового обслуговування; адаптаційна функція, що відповідає сфера соціально-психологічної адаптації (реадаптації) сімей військовослужбовців та становлення кожного члена сім'ї як сім'янина, члена колективу, фахівця та ін.; превентивна, профілактична та корекційна функції, які формують сферу соціально-психологічної профілактики та корекції поведінки учасників бойових дій; реабілітаційна функція, що є умовою розвитку і функціонування сфери соціально-психологічної реабілітації; анімаційна функція, що обумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку і пов'язана не лише з організацією дозвілля сімей учасників бойових дій, але й з гуманізацією вільного часу кожного члена військового соціуму; освітня функція, що сприяє розвитку сфери підготовки та перепідготовки кадрів; прогностична функція, що дозволяє прогнозувати перспективи розвитку і задоволення потреб сімей учасників бойових дій; організаційно-розпорядча функція, що сприяє розвитку і функціонуванню сфери менеджменту соціально-психологічної діяльності; функція розвитку соціально-психологічних комунікацій, що полягає у ліквідації напруженості, конфліктів, особливо в закритих військових містечках, відірваних від широких соціальних контактів; функція соціально-психологічної освіти, що формує відповідну їй сферу освіти та проявляється в проведенні

симпозіумів, семінарів, конференцій психологів, які працюють з сім'ями учасників бойових дій, організації вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду соціально-психологічної діяльності.

Висновки. Таким чином, функції соціально-психологічної роботи з сім'ями учасників бойових дій тісно пов'язані з її напрямками, які зумовлюються проблемами, що виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань.

Список використаної літератури

1. Бриндіков Ю.Л. Мультидисциплінарний підхід у реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки. 2017. № 3. С. 44-56.
2. Міхеєва О.Ю. Характеристика соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 25. С. 44-50.
3. Раєвська Я.М. Теорія і практика професійного становлення фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. 348 с.
4. Соловійов І.В. Деякі особливості роботи з психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей. Інформаційний бюлетень «Соціальна адаптація». 2000. № 3-4. С. 16-17.

Раєвська Яна Миколаївна – доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

ІНТЕГРАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО І АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах ефективність роботи українських банків залежить не тільки від фінансових ресурсів і їх раціонального розміщення, а в значній мірі від управлінської компетентності фахівців банку [1]. Відмітні для нашого часу зміни в характері освіти усе більш орієнтують її на „вільний розвиток людини”, її високу культуру, творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутніх фахівців, що вимагає якісно нових підходів до розвитку управлінської компетентності фахівців банківської сфери [3].

Проблема компетентності в питаннях управління діяльністю – одна з найбільш складних, неопрацьованих практичних і теоретичних проблем. Проблематиці управління присвячені численні роботи вітчизняних і зарубіжних учених і дослідників: В. Афанасьєва, Е. Бондаревської, Д. Гвишиані, І. Герчикової, Ю. Конаржевського, С. Кульневича, В. Лазарєва, Д. Матроса, А. Моїсєєва, П. Підкасистого, Г. Попова, М. Портнова, М. Поташника, В. Симонова, П. Третьякова, Т. Шамовиття, С. Шишова, В. Худомицького; М. Альберта, А. Маслоу, М. Мескона, К. Роджерс, Ф. Хедоури та ін., яких об'єднує прагнення не лише збагатити компетентність фахівця знаннями основ менеджменту, але і обґрунтувати і довести практичну доцільність використання наукових досягнень менеджменту, у сфері управління банківськими організаціями.

Акмеологічні концепції розвитку професіонала здійснювали: К. Абульханова-Славська, О. Анісімов, О. Бодальов, Г. Данилова, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, Л. Карамушка, М. Кухарєв, А. Маркова, Л. Марищук, С. Пальчевський, Ю. Синягін та ін. Водночас процесу інтеграції компетентнісного і акмеологічного підходів у розвитку управлінської компетентності фахівців банківської сфери не став предметом спеціального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду дослідження особливостей управління організаціями, проведений автором, дозволяє стверджувати, що визнання банківського керівника як професіонала, а не тільки як посадовця, з'явилося порівняно недавно. Оскільки будь-яка професія багатогранна, поліфункціональна, то при її вивченні найбільш доцільним є інтеграція компетентнісного і акмеологічного підходів. Особливості управління сучасним банком

визначають логіку аналізу змісту професійної компетентності керівника банку і його заступників в філіях [4].

По-перше, по своїй суті і структурі професійна компетентність фахівців банківської сфери включає складені компоненти, які тісно пов'язані з основними структурними елементами управлінського процесу, тобто вона є в певній мірі відображенням цього процесу і трансформацією його в основні показники активності фахівців банківської сфери (мотиви, знання, уміння, звички і особистісні якості).

По-друге, така компетентність не є просто механічним відображенням управлінського процесу, а тісно пов'язана, на наш погляд, з образом "Я", "Я- концепцією" фахівців банківської сфери – сукупністю їх уявлень про себе, установок на себе (рефлексія). Особливо важливим є співвідношення між реальним "Я" (тим, яким фахівці банківської сфери бачать себе в даний момент, здається собі в дійсності) і ідеальним "Я" (яким вони поставили метою бути, то, до чого прагнуть).

Виходячи з цього, в структурі професійній компетентності фахівців банківської сфери в кожному з основних компонентів представлені дві групи утворень: а) пов'язані з власне „реальним” управлінським процесом; б) пов'язані з тим, що саме самовдосконалило фахівця банківської сфери зараз і відповідно, з можливим удосконаленням управлінського процесу в майбутньому.

По-третє, в кожному з компонентів структури професійної компетентності фахівців банківської сфери представлені якості, які належать як до першого (безпосередньому) рівню, так і другому (опосередкованому) рівню управління, і, відповідно, професійна компетентність фахівців банківської сфери розглядається нами як цілісна структура в єдності усіх її елементів.

По-четверте, враховуючи особливості управління в системі банківської сфери в порівнянні з управлінням в інших соціальних сферах, особливе місце серед якостей які відносяться до другого рівня (ухвалення управлінського рішення, вплив на людей, облік потреб, мотивів, інтересів працюючих, спілкування, попередження конфліктів і т. п.) приділятиметься особистісним утворенням, пов'язаним з гуманістичною спрямованістю управління. Слід підкреслити, що такі утворення пронизують усі компоненти професійної компетентності фахівців банківської сфери (мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний) і представлені в них відповідними елементами.

Ми розуміємо *під управлінською компетентністю* фахівців банківської сфери їх здатність і готовність цілісно і глибоко аналізувати, виявляти, чітко формулювати проблеми банку і знаходити з більшого числа альтернативних підходів до їх вирішення найбільш доцільний і ефективний відносно конкретної ситуації.

Під розвитком професійної компетентності фахівців банківської сфери нами розуміється усвідомлене освоєння і розвиток суб'єктом досконалої форми дії, що міняє не лише їх діяльність, але і їх самих.

Розвиток професійної компетентності фахівців банківської сфери розглядається як синтез трьох складових: базова (управлінська) діяльність суб'єкта, інновація, сприйнята ззовні або результат власної творчості, і здатність до відповідального вибору інновації. Таким чином, розвиток уявляється нами як ієрархія трьох рівнів цілісної поведінки фахівців банківської сфери.

Аналіз практики показує, що тільки синтез цих трьох рівнів в професійній діяльності фахівців банківської сфери забезпечує формування їх професійної компетентності.

Висновки. Аналіз наукової і методичної літератури, вивчення досвіду роботи банків і особистий досвід автора цієї статті в області управлінської компетентності фахівців банківської сфери дозволяє припустити, що формування професійної компетентності фахівців банківської сфери проходить ефективно, якщо їх професійний розвиток здійснюється в інтеграції компетентнісного і акмеологічного підходів в управлінні.

Список використаної літератури

1. Азаренкова Г.М., Дікань Л.В., Новосельцева Т.О. Сучасні комерційні банки: персонал, розвиток, організація: Монографія. – Харків: ВД “ІНЖЕК”, 2003 – 131 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С. 24.
3. Ходаківський Є. І. Психологія управління : підручник / Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 664 с.
4. Хміль Ф.І., Хміль Л.М. Управління персоналом комерційного банку: Навч. посібник / Під заг. ред. Ф.І. Хміль. - Рівне: РДГУ, 2001.– 245с.

Савельсва Єлизавета Олександрівна – здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Науковий керівник: Бохонкова Ю. О. – доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

СЬОГОДЕННЯ: МІСІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Звертаючись до питання досвіду подолання складних ситуацій у розвитку країн, дійдемо розповсюдженого висновку: історія неодноразово наводила приклади, коли культурні і політичні діячі вбачали можливість порятунку свого суспільства від посередності або кризового становища (а посередність є також проявом кризи) через реформи і розвиток освіти. Місія вищої школи не була однаковою протягом всього його тисячолітньої історії, але розуміння місії сучасного університету, сучасної вищої школи неможливо без звернення до історичного контексту.

Трансформація університету, його цілей і цінностей відбувалися під тиском зовнішніх обставин, і кожна така зміна породжувала свої звичаї і традиції, безпосередньо відбивалася на принципах складання освітніх програм і проведенні філософських і наукових досліджень.

Викладення основного матеріалу. Названа тема викликає інтерес науковців, дослідників, практичних працівників вищої школи тощо. Зокрема, увагу привертають публікації Гондюла В. П. «Вища школа України на порозі XXI ст.», Таланчука П. М. «Україна XXI століття: стратегія освіти», Любада О. О., Федоренка Д. Т. «Розвиток вищої школи педагогічної освіти України в XXI сторіччі», монографія Курило В. С. «Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті», а також докторська дисертація Герасіної Л. М. «Оновлення сучасної вищої школи в контексті глобальних проблем освіти» [1-5] та ін. Ця проблематика невичерпана. Як головний постачальник кадрів у будь-якій сфері – промисловості, сільському господарстві, науці, культурі, зростанні добробуту й духовності - саме вища школа здатна відігравати ключову роль, бути генератором розвитку суспільства. На наш погляд, ці питання потребують більш чіткого окреслення й виваженого аналізу. Звичайно, висвітлення такої глибокої проблеми потребує окремого солідного дослідження. Проте, у наданій статті автор ставить за мету окреслити й проаналізувати лише деякі аспекти названої проблеми.

За десятиліття радянського періоду та й чималі роки незалежної України в ній склалась певна система вищої освіти, яка розвивалась екстенсивно, здебільшого кількісно [6]. Україна як складова європейського, світового процесу стає на шлях зростаючої інтеграції, інтенсифікації в діяльності у тому числі й вищої школи. Вища школа в сучасних умовах покликана не лише надавати відповідні фахові знання своїм вихованцям, а й формувати у них натхнення та переконання, що не існує чогось неможливого. На жаль, в Україні відчуття можливості щось змінити

поступово стирається, а це може стати найбільшою поразкою молодого покоління. Тому й виникає усвідомлення: обмеженість дій молоді – це лише зручна для когось установка, а не закон природи. Для авторитарної влади найбільш ефективною і прийнятою є пасивна молодь.

Характерно, що у європейському середовищі навіть поняття успіху розуміє інше, ніж в Україні: успішною вважається людина, якій цікаво жити. Молодь Європейського Союзу має змогу дивитися на світ набагато ширше, ніж крізь призму проблем власної країни – консолідована демократія вивільняє енергію суспільства на велику кількість корисних справ [7]. Молоді України і, зокрема, студентській, доводиться боротися за демократичні свободи, свої права, якісну освіту, покращення стандартів життя. Інтенсивний шлях розвитку вітчизняних вищих навчальних закладів з врахуванням світових стандартів вимагає прирощення нових знань, які так необхідні в Україні. Адже, через брак спеціалістів у галузі європейської інтеграції нам важче грамотно вибудовувати стосунки з європейською спільнотою. Потрібно знати не лише те, що цікаво для нас у співпраці з ЄС, а й що цікавить його у відносинах з Україною та іншими державами Європейської політики суспільства. Тому потрібен глибший рівень розуміння політичних процесів у ЄС, щоб мати змогу передбачити визначальні зміни й хоча б усвідомлювати їхнє значення, не кажучи вже про спроби впливати на них. Однак, в Україні сьогодні європейською картою часто маніпулюють, зокрема щодо майбутньої Зони вільної торгівлі. До того ж характерно, що дискутують з цього приводу не науковці, а політики чи заполітизовані експерти.

Справжнім викликом стає друга робоча іноземна мова: слухання лекцій, складання іспитів. Проте подолання труднощів (практичне засвоєння другої іноземної мови) з часом відкриває перед такими фахівцями великі можливості для працевлаштування і забезпечення рівня добробуту.

Взаємодія держави з вищою школою може визначатися декількома типами зв'язку між ними: жорсткий, послаблений і вільний. Характер же будь-якого типу зв'язку залежить в першу чергу від типу держави. Тоталітарно-авторитарний тип держави передбачає найвищу залежність освітянських структур, яка виявляється в двох площинах: економічній (матеріально-фінансовій) і духовній (тобто змістовно-ідеологічній). Ніхто не буде заперечувати, що вільний тип відносин держави з освітянськими структурами позначається і на розвитку особистості, і суспільства в цілому. Адже саме такі соціальні стосунки здатні забезпечити необхідні умови для прогресу в сфері освіти. Але в жодному разі це не означає відсутність підтримки (фінансової, економічної, правової) та контролю з боку держави. Відсутність жорсткої залежності від держави вищої школи фактично

виявляється у створенні реальних обставин для більш ефективного розвитку останньої.

Доцільно зауважити, що послаблений тип відносин зовсім не характеризується абсолютною самостійністю, а лише передбачає наявність інших залежностей замість традиційних; в першу чергу це може виявлятися в намаганнях режиму зберегти духовний контроль в освітянській сфері при одночасному зменшенні її економічної підтримки. Будь-яка ідеологія намагається пояснити та аргументувати той соціальний і політичний порядок, який вона намагається захистити засобами апеляції до природних законів. Ідеологія сама стає фактором формування людини, а створені нею міфи, особливо за допомогою системи освіти і засобів масової інформації, будують людину за визначеною формулою.

Ми звернулися до такого коментарю саме тому, що вважаємо: всебічний аналіз дозволяє розширити традиційне бачення процесів у вищій школі, що позначиться на її подальшому розвитку, а разом з тим – і суспільства в цілому.

Університет, в першу чергу, дає вищу освіту, яку має отримати середня людина. Піднявши середню людину на рівень часу, тобто зробивши її людиною культурною, необхідно зробити її добрим професіоналом. Педагогіку (а ми з вами є представниками педагогіки вищої школи) фактично слід розглядати як засіб здійснення соціальної та культурної реконструкції.

Університет як ретранслятор і вихователь культури – саме в цьому іспанський педагог-мислитель Хосе Ортега-і-Гассет вбачав місію вищого навчального закладу. Іспанський філософ минулого століття у важкі 30-40-і роки громадянської війни і її наслідків в Іспанії звертався до необхідності подолання внутрішнього протистояння в країні та піднесення статусу Іспанії в Європі через освітянські реформи [8]. Його роздуми щодо освіти, що розглядають водночас і місію університету, дозволяють провести певну паралель із сьогоденням нашої молоді держави. Бо українська освіта протягом 30-річчя також віддзеркалювала усі економічні і політичні негаразди суспільства, що було надто відчутно. У порівнянні з європейськими стандартами освіти наш національний досвід підготовки фахівців не є «мобільним». На ньому все ще позначається вплив досвіду з радянських часів. І сьогодні наочно видна різниця навчання у європейських і українських вищих навчальних закладах. Основа такої різниці – різні підходи до навчання.

Висновки. Складовими освітнього процесу, як завжди, залишаються надання якісної освіти фундаментального характеру, навичок самостійного подальшого навчання, мотивації самоосвіти. Втім, у педагогіці є аксіома: інтелект відточується інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. В даному випадку яскрава,

неординарна, приваблива особистість педагога стає важливою умовою і засобом досягнення успіху у виховній та освітній діяльності.

Традиції, сучасні цінності, усвідомлення перспективи формують і спрямовують діяльність молодшої людини. Необхідно орієнтуватися на студента, а саме на його здатність вчитися, й на те, що необхідно йому для життя. Лише за цих обставин університети, вища школа здатні знову, як у кращі свої роки, відігравати провідну роль в європейській історії.

Список використаної літератури

1. Гондюл В. П. Вища школа України на порозі XXI ст. // Рід. шк. – 1993. – № 5. – С. 63 – 67.
2. Алексеев Ю.М. Україна: освіта і держава (1987-1997 рр.). - К.: Експрес-Об'ява, 1998. - 110 с.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті. – Луганськ: ЛДПУ, 2000. – 460 с.
4. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.). – К.: Либідь, 1992. – 195 с.
5. Баран В. К. Україна 1950 – 1960-х рр. – Львів, 1996.
6. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945 - 1991). – Львів, 2003.
7. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах). – Том III. Новітній час (1914 - 2004). Книга друга. – К.: Видавнич. дім «Альтернативи», 2005. – С. 174.
8. <http://polit.ru/article/2013/05/07/auzan/>

Сафонова Наталія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ ДО ДІЙ

Постановка проблеми. Психологічна підготовленість – загальна якість особистості спортсмена, що завжди співвідноситься з особливостями діяльності, що вимагає високоефективного її виконання. Психологічна підготовленість тісно пов'язана з якісними характеристиками інтелекту, волі, емоційної сфери і є продуктом цілеспрямованого процесу, здійснюваного шляхом навчання, освоєння «технології» спортивного тренування, збагачення особистості спортсмена досвідом спортсменів багатьох поколінь. Застосування прийомів і засобів психологічної підготовки дозволяє виробляти в спортсменів прагнення до самовиховання волі, до активного самовдосконалення, учить їх свідомо управляти своїми психічними станами й з високою точністю регулювати свої рухи й дії в екстремальних умовах тренування й особливо спортивних змагань.

Викладення основного матеріалу. Психологічна підготовка спрямована на задоволення потреби спортсмена бути готовим до високих результатів. Психологія робить головний наголос на пошук кращих шляхів підвищення ефективності діяльності спортсмена й розвитку особистості засобами фізичної культури й спорту.

Під ефективністю варто розуміти такий процес розвитку, коли досягається найбільший результат при мінімальних витратах часу й енергії для того, щоб уберегти від порушень здоров'я спортсмена [1].

Ефективність – це й результат правильно обраного оптимального шляху досягнення мети.

Головна особливість і відмінність психології спортивного тренування від інших видів діяльності людини в тім, що вона виникає на стику наукової діяльності психолога й практичної діяльності тренера, викладача.

Взаємозв'язок теорії психології тренування й практичної діяльності тренера складається й у тім, що завдання першої - рішення теоретичних проблем відображення тренувального процесу в поняттях і категоріях, а завдання другої - використати знання й втілювати їх в «технологію» тренування для підвищення якості навчального процесу підготовки спортсменів високої кваліфікації [2].

Синтез психологічної теорії тренування з її практикою приводить до органічного включення знання в «тіло» діяльності тренера і його учня. Для успішного рішення цієї проблеми необхідно психологічну теорію певним чином модифікувати й конкретизувати, адаптувати її стосовно кожного виду спортивної діяльності.

Усвідомлення задуму показує, що його предметом є саме ідея, що організує тренування. Обґрунтування ідеї веде й до усвідомлення методу рішення проблем тренування. Така ідея - це й знання способів використання природних закономірностей психіки.

Для того щоб перейти від ідеї до тренування, необхідно знання перевести в схему діяльності. Ідеал в «технології» тренування - своєрідний орієнтир, що дозволяє психологові і тренерів спрямовано й творчо вести хід мислення [3].

Спортсмен повинен освоїти языкову модель ідеалу рухів. Такі знання несуть у собі науковий і методичний тести, задають стандарти значення нового сприйняття дії, а потім і самого тренувального процесу. Не можна побудувати проект рухів, не знаючи законів їхнього функціонування: без знань важко зрозуміти себе в рухах і тим більше сформувати здатність із високою точністю втілювати спосіб-проекту рухів і діях.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає облік у процесі тренування специфічних особливостей спортивного змагання, істотні його ознаки, що відрізняють одне змагання від іншого (наприклад, олімпійські ігри від першості міста). Кожному змагання властиві певні завдання, які й визначають зміст, засоби, методи й прийоми підготовки.

У процесі психологічної підготовки необхідно широко використати способи моделювання в тренуванні майбутніх дій в умовах, подібних до змагань [4].

Висновки. Неусвідомлювані спонукання, інтереси, прагнення, мети й ідеали становлять різні сторони єдиної спрямованості особистості спортсмена. Між цими спонуканнями до діяльності звичайно встановлюється певна підпорядкованість. У найкращому разі всі вони підлегли досягненню ідеалу, з яким зв'язуються доцільні цілі. Психологічна підготовка спортсмена розвиває різноманітні психічні й психомоторні функції. Безпосередня психологічна підготовка до дії пов'язана з короткочасною мобілізацією психіки спортсмена й, у першу чергу, моральних, інтелектуальних, вольових і фізичних можливостей.

Список використаної літератури

1. Агаджанян Н. А. Биоритмы, спорт, здоровье / Н. А. Агаджанян, Н. Н. Шабатура. – М. : Физкультура и спорт, 1989. - 132 с.
2. Арутюнов С. А. Психологическая подготовка спортсмена / С. А. Арутюнов. - М. : Физкультура и спорт, 1985. - 197 с.
3. Ванек М. Понятие, классификация и содержание психологической подготовки спортсмена / М. Ванек, И. Мацак. - М. : Физкультура и спорт, 1982. - 291 с.
4. Горская Г. Б. Психологическое обеспечение многолетней подготовки спортсменов / Горская Г. Б. – Краснодар, 2008. – 209 с.

Сербін Юрій Вікторович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Кривогуз Кирило Анатолійович – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

МЕДИКО-БІОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Визначення поняття «здоров'я» є фундаментальною проблемою сучасної психологічної науки. Оскільки це поняття має багато аспектів і обумовлене багатьма чинниками, то вимагає для свого розв'язання комплексного підходу. Всі добре уявляють собі, що «здоров'я – це добре, а хвороба – це погано». Пояснити сутність здоров'я складніше, ніж сутність хвороби. Саме тому однозначного, прийнятного для всіх визначення поняття здоров'я поки що не існує. В преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) говориться, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя. Проте повне фізичне і душевне благополуччя може визначати лише ідеальне здоров'я, яке практично не зустрічається.

Викладення основного матеріалу. Здоров'я – це здатність організму перебувати в рівновазі з оточенням. Багато хто з вчених розглядає здоров'я як форму життєдіяльності організму, яка забезпечує йому необхідну якість життя і максимально можливу за даних умов його тривалість. Зрозуміло, що здоров'я – це похідне від численних впливів на організм, у тому числі природно-кліматичних, соціальних, виробничих, побутових, психологічних чинників, способу життя тощо. Можна також сказати, що здоров'я – це функціональний стан організму людини, який забезпечує тривалість життя, фізичну та розумову працездатність, достатньо високий рівень самопочуття, а також відтворення здорового потомства [1].

Для вирішення проблеми збереження і підвищення рівня здоров'я та працездатності людини, продовження її життя в масштабах держави створена система охорони здоров'я (СОЗ), яка включає такі підсистеми: санітарно-профілактичну, лікувально-профілактичну, фізкультурно-оздоровчу, санітарно-курортну, аптечну, науково-медичну, санітарно-епідеміологічну.

Однією із стратегій системи охорони здоров'я є здійснення так званої первинної профілактики, яка є масовою і ефективною, наприклад, будівництво очисних споруд або відповідні зміни технологічного процесу на підприємствах, які забруднюють атмосферне повітря, призводить до різкого зниження рівня злоякісних новоутворень, хвороб органів дихання, серцево-судинної системи та інших захворювань [3].

Стан здоров'я не є чимось статичним. Це динамічний процес, а, отже, стан здоров'я може покращуватись або погіршуватись. Кожна людина являє собою відкриту динамічну систему, тому існує широкий діапазон

поняття «здоров'я» – від абсолютного здоров'я до граничних із хворобою станів. Узагальнюючи всі наведені вище визначення поняття «здоров'я», доцільно сказати, що під здоров'ям треба розуміти процес збереження і розвитку біологічних, фізіологічних, психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності при максимальній тривалості активного життя.

Показниками психічного здоров'я є індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається з цілей, потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, уяви, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язане з особливостями мислення, характеру, здібностей людини. Показники духовного здоров'я є духовний світ особистості, сприйняття духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва само ідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей у контексті власних ідеалів і світогляду — все це обумовлює стан духовного здоров'я [2].

Показники соціального здоров'я пов'язані з економічними чинниками, стосунками особистості зі структурними одиницями соціуму (сім'єю, організаціями), з якими створюються соціальні зв'язки: праця, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування тощо. В загальному вигляді соціальне здоров'я детерміноване характером і рівнем розвитку, які притаманні головним сферам суспільного життя в певному середовищі – економічній, політичній, соціальній, духовній. Ці складові тісно взаємопов'язані, вони в сукупності визначають стан здоров'я людини. В реальному житті майже завжди спостерігається інтегрований вплив цих складових [4].

Висновки. Доведено, що приблизно 50% здоров'я людини визначає спосіб життя. Негативними його чинниками є шкідливі звички, незбалансоване, неправильне харчування, несприятливі умови праці, моральне і психічне навантаження, малорухомий спосіб життя, погані матеріальні умови, незгода в сім'ї, самотність, низький освітній та культурний рівень тощо. Збереження здоров'я нинішніх, а тим самим майбутніх поколінь є пріоритетним завданням всієї соціально-економічної політики нашої держави.

Список використаної літератури

1. Коцан І.Я. Психологія здоров'я людини/ Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М. І. – Луцьк: РВВ Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 316 с.
2. Лісова О.С. Психологія здоров'я: Навчально-методичний посібник / О. С. Лісова – Чернівці, 2001. – 348 с.

3. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2003. – 607 с.: ил. – (Серия «Ученики для вузов»). - Библиогр.: в конце раздела. - Алф. показч.: С. 599- 606.
4. Щедрина А.Г. Онтогенез и теория здоровья: методологические аспекты / Щедрина А.Г. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, 1989. – 136 с.

Сербін Юрій Вікторович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Овсянникова Юлія Валеріївна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Постановка проблеми. Науково-дослідна робота у закладах вищої освіти вважається необхідним елементом навчального процесу, складовою освітою та рушійною силою її становлення. Науково-дослідну роботу розуміють як пошукову роботу, яка головним чином виражається у креативно-творчому дослідженні, тобто ця робота спрямована на роз'ясненні явищ і процесів, узаконюванні їх зв'язків і взаєморозуміння, підтвердження абстрактних і експериментальних прецедентів, виявлення закономірностей з підтримкою наукових методів знання.

Викладення основного матеріалу. Науково-дослідна робота в інституті розглядається як елемент навчально-виховного процесу, саме він впливає на зміст і характер роботи здобувачів вищої освіти, на креативне становлення, умінь покращувати ті чи інші сфери використання наукових знань [3].

Провідними цілями продуктивності науково-дослідної роботи вважається підвищення якості професійної підготовки, складання у майбутнього можливості мислити автономно та творче [1]. Їх можна розглядати як: досвідчення теоретичних знань; складання діалектичної логіки і наукового мислення; складання наукового світорозуміння і оволодіння способами наукового пізнання; збільшення розвитку уваги до науково-дослідницької роботи і розуміння її соціальної значущості [2].

При цьому особливе значення мають такі соціальні та особисті властивості як: готовність до остаточних і цілеспрямованих вчинків, потяг до самовдосконалення і креативного розвитку, а також до збільшення продуктивності [6].

Виділяють декілька основних напрямків науково-дослідної роботи здобувачів:

- навчальна науково-дослідна робота здобувачів, як всеохоплююча система інтенсифікації навчального процесу за допомогою впровадження навчальної роботи учнів в напрямок всього періоду вивчення. Наприклад: написання рефератів, підготовка до семінарських занять, виконання курсових і дипломних робіт тощо;

- науково-дослідна робота здобувачів для виконання у позанавчальній діяльності. Мета – направити більше навчального часу на поглиблення креативних, професійних властивостей особистості. Наприклад: написання наукових тез, заміток, участь у наукових і науково-практичних конференціях;

- практична науково-дослідницька робота здобувачів, як всеохоплююча система ролі здобувачів вищої освіти в науково-дослідній роботі, що націлена на вирішення питань, соціальних і виробничих завдань, впровадження наукових досягнень тощо [4].

Велике число здобувачів вищої освіти, що не мають явно виражених здібностей до науково-дослідної діяльності, можуть виявитися їх поза нею [5].

Підготовка здобувачів до науково-дослідної роботи в умовах вищого навчального закладу повинна відбуватися у вигляді системи, яка б передбачала: навчально-наукову діяльність, студентські наукові дослідження, а також реалізацію форм, методів і педагогічних умов, спрямованих на формування у здобувачів мотивації до здійснення наукових досліджень з опорою на індивідуалізацію навчального процесу.

Висновки. Під науково-дослідною роботою здобувачів вищої освіти розуміють особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, що формулюється в результаті використання індивідуальних механізмів пошукової активності і передбачає самостійне дослідження, спрямоване на теоретичне й експериментальне вивчення явищ і процесів, обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання. Науково-дослідна робота охоплює багато головних форм навчальної діяльності та визначає ініціативну та активну діяльність здобувачів освіти на їх виконання; дає змогу здобувачам прийняти участь у дослідженнях, які їм знадобляться після завершення навчання. Навчально-дослідну роботу планують та організовують у ході вивчення загальних і спеціальних дисциплін, що викладаються на кафедрах.

Список використаної літератури

1. Артемчук Г.І. Методика організації науково-дослідної роботи: навч. посіб. / Г.І. Артемчук, В.М.Курило, П.М.Кочерган. – К.: Форум, 2000. – 271 с.
2. Голуб Т.П. Інтеракція змісту науково-дослідницької роботи студентів і якості вищої технічної освіти / Т.П.Голуб // Наука і освіта. – 2011. – №6. – С.51-54.
3. Микитюк О.М. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в ХІХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» [Електронний ресурс] / О. М. Микитюк. – К., 2004. – 42 с. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/9174/52/>
4. Овакімян О.С. Науково-дослідна робота як ресурс розвитку творчого потенціалу особистості студента : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» [Електронний ресурс] / О.С. Овакімян. – Х., 2006. – 25 с. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/6925/62/>
5. Прошкін В. Основні підходи до визначення поняття «науково-дослідна робота студентів» / В. Прошкін // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – Вип. 2(5). – 2009. – С.114-117.

6. Спіцин Є.С. Шляхи оптимізації організації науково-дослідної роботи студентів педвузу / Є.С. Спіцин, І.В. Чмихало // Психолого-педагогічна підготовка вчителя іноземної мови в умовах перебудови школи: зб. наук. праць / за заг. ред. М.Б. Євтуха. – К.: КДППІМ, 1990. – С. 117–125.

Сербін Юрій Вікторович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Фесенко Тетяна Володимирівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР РОЗЛАДІВ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Харчова поведінка - це загальний термін, який використовується для позначення системи активностей, спрямованих на задоволення потреби людини в їжі. Потреба в їжі - одна з біологічних потреб, яка спрямована на підтримання гомеостазу. Однак у сучасної людини прийом їжі набуває додаткового символічного змісту, стає тісно пов'язаний з процесами ідентифікації, самовираження, комунікації тощо. При цьому символічні функції прийому їжі часто починають переважати над первинними біологічними, що веде до неадаптивної харчової поведінки.

Розлади харчової поведінки, подібно до більшості інших психічних розладів, визначаються багатьма факторами. До біологічних факторів ризику відносяться особливості біохімічних процесів в організмі. Крім біологічних факторів ризику виділяються соціокультурні чинники. Одним з важливих чинників у зростанні кількості випадків порушення харчової поведінки останнім часом є уявлення суспільства про ідеали тіла, що тиражуються в масовій культурі [3]. Однак все ж вирішальними факторами, що впливають на формування харчової поведінки, є психологічні фактори. В цій статті ми розглянемо роль перфекціонізму як основного психологічного чинника, який може спричинити розлади харчової поведінки.

Виклад основного матеріалу. Перфекціонізм задає певний ритм життєдіяльності сучасної людини, визначає стиль, якість і швидкість її соціальної активності, а також детермінує емоційну сферу особистості. Перфекціонізм передбачає переслідування і точне дотримання завищених особистісних стандартів, а також залежність самооцінки від успішності досягнення цих стандартів. Перфекціонізм може бути як адаптивним, так і дисфункціональним [4, с. 133].

У концепції Хьюїтта і Флетта перфекціонізм містить три компоненти: суб'єктно-орієнтований перфекціонізм (завищені і нереалістичні вимоги, що пред'являються до себе), об'єктно-орієнтований перфекціонізм (пред'явлення завищених нереалістичних вимог до інших) та соціально-приписаний перфекціонізм (переконання і відчуття, що інші пред'являють до суб'єкту нереалістичні вимоги, яким необхідно відповідати, щоб заслужити прийняття) [1, с. 75].

На окрему увагу заслуговує феномен фізичного перфекціонізму, описаний Холмогоровою А. Б. Під цим терміном розуміється «система особистісних переконань і установок, пов'язаних зі своїм зовнішнім

виглядом: підвищена заклопотаність і незадоволеність своєю зовнішністю, прагнення до відповідності високим стандартам тіла, до досягнення найкращих результатів в боротьбі за ідеальну фігуру, а також хворобливе ставлення до будь-яких критичних зауважень щодо зовнішнього вигляду» [5, с. 2].

У численних дослідженнях було виявлено, що перфекціонізм є одним з найважливіших факторів в етіології порушень харчової поведінки, особливо нервової анорексії та нервової булімії. Наприклад, пацієнтки з нервовою анорексією пред'являють недосяжні вимоги по відношенню до своєї зовнішності, і, не досягаючи поставлених ідеалів, піддають самооцінку значної фрустрації. Пацієнтки з нервовою булімією використовують дихотомічне мислення в оцінці себе і оточення. У дослідженні, проведеному Праттом В., було виявлено, що пацієнтки з компульсивним переїданням так само, як і пацієнтки з нервовою булімією, мають високу виразність перфекціоністських рис особистості. Деякі дослідники звернули увагу на вивчення механізму, що пов'язує перфекціонізм і порушення харчової поведінки. Так, Браун А. разом з колегами виявили, що подібним механізмом, що опосередковує зв'язок між перфекціонізмом як особистісною рисою і симптомами порушень харчової поведінки, є суворе дотримання правил з прийому їжі [2, с. 46-47].

Шеррі разом з колегами з метою вивчення зв'язку перфекціонізму і ризику харчових розладів серед студенток використовували шкалу «Перфекціонізм» опитувальника EDI-2 і тест харчових установок EAT-26. Вони виявили, що високі значення за шкалою «Перфекціонізм» пов'язані з високим балом за EAT-26 і його субшкалами. В аналогічному дослідженні, але з використанням іншої методики оцінки рівня перфекціонізму, був виявлений зв'язок між перфекціонізмом, сумарним балом по EAT-26 і його шкалою «Захоплення дієтами» [2, с. 47]. Перфекціонізм не тільки підвищує ризик формування симптомів порушень харчової поведінки, але також є фактором, що підтримує такі порушення [6]. Так, в одному дослідженні було показано, що пацієнтки з нервовою анорексією, що володіють вираженими перфекціоністськими рисами особистості, характеризувалися несприятливим прогнозом в плані одужання, як це було виявлено через 5–10 років після первинного обстеження. Також встановлений взаємозв'язок між перфекціонізмом і різними формами компенсаторної поведінки (очищення за допомогою клізми, індукована блювота, інтенсивні фізичні навантаження та ін.) серед дівчат юнацького віку. Виявилося, що дівчата, які володіють перфекціоністськими рисами особистості, використовують описані способи поведінки значно частіше, ніж їх однолітки, які не володіють вираженим перфекціонізмом [2, с. 48].

Висновки. Перфекціонізм особистості в своєму дисфункціональному прояві є одним з найважливіших факторів в етіології порушень харчової

поведінки. Численні дослідження довели наявність перфекціоністських рис у особистостей з харчовими розладами, взаємозв'язок між перфекціонізмом і різними формами компенсаторної поведінки, а також наявність механізмів, що опосередковують зв'язок між перфекціонізмом як особистісною рисою і симптомами порушень харчової поведінки. Раннє виявлення перфекціоністських рис у особистостей з високим ризиком формування розладів харчової поведінки, може сприятливо впливати на перебіг і результат захворювання, а також відігравати важливу роль в розробці профілактичних програм щодо запобігання розвитку симптомів порушеної харчової поведінки.

Список використаної літератури

1. Грачева И.И. Адаптация методики «Многомерная шкала перфекционизма» П. Хьюитта и Г. Флетта/ И. И. Грачева // Психологический журнал. -2006. - Т. 27, № 6. - С. 73-80.
2. Дурнева М. Ю. Формирование отношения к телу и пищевого поведения у девушек подросткового и юношеского возраста: дис. кандидата психологических наук: 19.00.13 / М. Ю. Дурнева.- Москва, 2014. - 175 с.
3. Каплан Г. Клиническая психиатрия / Г. Каплан, Дж. Сэдок. - М., «Медицина», 1994. - Т.1. - 672 с.
4. Кононенко О.І. Специфічні особливості патологічних проявів перфекціонізму особистості / О.І. Кононенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – Вип. 128. – Чернігів : ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2015. – С. 131-135.
5. Холмогорова А.Б. Физический перфекционизм как фактор расстройств аффективного спектра в современное культуре [Электронный ресурс] / А. Б. Холмогорова, А. А. Дадеко // Медицинская психология в России: электронный научный журнал. - 2010. - № 3. Режим доступа: [http:// medpsy.ru](http://medpsy.ru).
6. Brown A. Disordered eating, perfectionism, and foodrules / A. Brown, K. Parman, D. Rudat, L. Craighead // EatingBehaviors. - 2012. - №13.-Р. 347-353.

Сіроткіна Ганна Аркадіївна – здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 053 Психологія Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник: Кононенко Оксана Іванівна – доктор психологічних наук, професор, професорка кафедри диференціальної і спеціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

ЗАХИСТ ПРАВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Право на освіту є одним з конституційних прав, яке має загальний, постійний та гарантований характер. «Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів» [1]. З самого дитинства нас навчали, що освіта це запорука життєвого успіху. Без освіти неможливо отримати якісну роботу та гідну заробітну плату, утримувати родину, мати гарну оселю. Але, враховуючи сучасні складні політико-економічні умови, стає вочевидь, що багато осіб залишаються без вищої освіти, або не отримують освітні послуги у повному обсязі, що впливає на якість послуг, наприклад до таких осіб можна віднести: особи з інвалідністю, ВПО, мало мобільні групи населення та інші, які мають гарантоване Конституцією України право на освіту. Тому актуальним є дослідження проблем доступності до вищої освіти, реалізація самого права на вищу освіту та захист права на вищу освіту.

Виклад основного матеріалу. Аналізом проблем визначення нових шляхів розвитку вищої освіти наразі займаються широке коло дослідників, серед яких слід виділити: Арсентьєва О.С., Ковальчук Р.Л., Мельнічук О.Ф., Красняков С., Татаренко Г.В. та інші.

Конституційний Суд України визначив право на освіту як «...право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства» [1]. Визначення відповідальності у сфері освіти є важливою умовою для дотримання та захисту прав суб'єктів правовідносин у сфері вищої освіти, тому розглянемо захист права на вищу освіту в адміністративному судочинстві та конституційному суді. Що стосується адміністративного судочинства, то це один із найбільш дієвих способів захисту прав на освіту.

Суб'єктами захисту права на освіту є посадові особи Міністерства освіти і науки України, Український центр оцінювання якості освіти, адміністрації вищих навчальних закладів та суди. Ці суб'єкти виступають учасниками адміністративної процедури. Згідно з частиною 1 статті 5 Кодексу про адміністративне судочинство України «...кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю

суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист» [2; 3].

У якості прикладу, можна навести захист права на освіту в контексті доступності освіти, то прикладом тут може слугувати Постанову Верховного Суду від 26 лютого 2019 року у справі № 442/8337/17, якою визнано, що орган місцевого самоврядування зобов'язаний дотримуватися встановленого порядку забезпечення фінансування закладу загальної середньої освіти. Така практика суду може бути розповсюджена і на сферу вищої освіти, особливо щодо створення сприятливого інфраструктурного доступу до освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами (студентів з інвалідністю, наприклад).

Наразі існує велика проблема щодо реалізації положень Закону № 425 у контексті внесених ним змін до статті 44 Закону України «Про вищу освіту» відносно встановлених пільг для дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи та осіб, що мають право на отримання державної цільової підтримки. Виконання вимог Закону покладено на Кабінет Міністрів України, яких, до сьогодення часу, не розробив у повному обсязі алгоритму дій та програми належного фінансування пільг. Таким чином, саме Уряд буде відповідачем по справі, яка може розглядатися у порядку адміністративного судочинства. Цікавою та корисною з позиції захисту права на освіту та доступу до професії є діяльність адміністративних судів щодо розгляду справ про відмови у доступі до складання кваліфікаційних іспитів та оскарження їх результатів. Наприклад, Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17.09.2019 р. адміністративне провадження №К/9901/15585/19 щодо права особи на складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю.

У своїй діяльності з відправлення правосуддя щодо забезпечення права на освіту вітчизняні судді користуються практикою ЄСПЛ, зокрема рішенням ЄСПЛ «Щокін проти України», «Проніна проти України», «Серявін та інші проти України», «Веренцов проти України», *SundayTimes v. UnitedKingdom* та інші та рішеннями Конституційного Суду щодо тлумачення принципу верховенства права, Законами «Про освіту» та «Про вищу освіту».

Що стосується захисту права на освіту в конституційному суді, то він як єдиний орган конституційної юрисдикції, закріплює основоположні права та свободи людини і громадянина. Тому аналізуючи Рішення Конституційного Суду України, тих що стосуються доступності та безоплатності вищої освіти дає можливість, того що вища освіта стане доступнішою. Хотілося би зазначити, що важливим у діяльності Конституційного Суду України є те, що він визнав сутність поняття «доступність освіти» вказавши, що нікому не може бути відмовлено у праві

на освіту і держава має створити можливості реалізувати це право [2; 3]. Але важливим є те, що потрібно відмежовувати поняття «доступність дошкільної та загальної середньої освіти» від «доступність вищої освіти», бо перше поняття це гарантія права кожного на освіту, а обов'язок держави є забезпечення його здійснення, а «доступність вищої освіти» - це створення державою умов, за допомогою яких особа може здобути вищу освіту.

Якщо ж проаналізувати положення статей Конституції України, де використано термін «безоплатність», то виходячи з тлумачення цього терміну в Рішенні Конституційного Суду України від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002, орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що «безоплатність» рівнів освіти у державних і комунальних навчальних закладах, зазначених у положеннях ч. 3 ст. 53 Конституції України, слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту.

Висновок. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності. Вона забезпечується фінансуванням навчальних закладів державної і комунальної форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань, що не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту [2; 3]. Отже, Конституційний Суд України та адміністративне судочинство, мають дієві інструменти для захисту права осіб на вищу освіту.

Список використаної літератури

1. Конституційний Суд України : Рішення у справі про доступність і безоплатність освіти від 04.03.2004 № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. - 2004 р., № 11, стор. 72, стаття 674.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст. 446). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 16.07.2021).
3. Мельнічук О.Ф. Захист права на освіту Конституційним Судом України // Наука і практика. Адвокат № 3 (126) 2011. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_3_3 (дата звернення: 17.07.2021).

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Гуркіна Валерія Володимирівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 081 Право Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ВИВЧЕННЯ ГРУПОВОЇ НОРМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Постановка проблеми. Сучасний етап соціально-економічного розвитку суспільства характеризується суттєвим підвищенням ролі групи у всіх сферах життєдіяльності людини, в тому числі і мультинаціональних [1]. З огляду на це, особливої ваги набуває проблема вивчення групових норм, яка в контексті взаємовпливу, взаємодії та взаємопроникнення різних спільнот потребує переосмислення, як на рівні індивідуального пізнання, так і в системі «індивід-група-суспільство», де її вирішення видається гостро необхідним, зважаючи на потребу наукового обґрунтування функціонального навантаження групових норм, які, з одного боку, координують діяльність групи і сприяють її виживанню, а з іншого – можуть виступити чинником ригідності групи та особистості, заважати процесам групового та особистісного розвитку [3].

Відображаючи феномени, характер яких тісно пов'язаний з механізмами трансформації суспільства, модифікацією сучасного світосприйняття, групова норма потребує додаткового вивчення в ситуації нового комунікативного простору, де легко створюються умови для маніпулювання процесами нормотворення [2]. Тим часом стан наукових розробок із зазначених питань вочевидь залишає бажати кращого.

Вагомість проблеми стає більш відчутною, якщо заглибитися в аналіз основних теоретичних концепцій групової норми в історії соціальної психології, моделей формування і розвитку норм, а також розглянути сучасні підходи вивчення групової норми як соціально-психологічної категорії.

Викладення основного матеріалу. Інститут нормотворення має тривалу історію й національні особливості. Його розглядають з позиції різних соціально-психологічних теорій і концепцій. Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду дослідження групової норми, а також систематизація результатів емпіричного дослідження дозволив вибудувати системно-концептуальну модель групового нормотворення. Вона ґрунтується на взаємоузгодженні та взаємовпливові різних складових двох основних блоків, які опосередковують формування як прогресивних, так і регресивних групових норм.

Обґрунтовано сукупність показників поліфункціональності групової норми, що дозволило отримати цілісне уявлення про досліджуваний феномен. Зокрема, групові норми: дисциплінують членів групи; підвищують рівень групової продуктивності і згуртованості; допомагають групі створити і підтримувати систему координат і зв'язків у соціумі;

визначають правила поведінки і відносин із соціальним оточенням, з іншими групами та їх членами; сприяють прийнятним стосункам у групі, адаптації індивіда до умов життя у групі, розв'язанню конфліктів.

Процес нормотворення зумовлюється змістом і якістю пропозицій соціального оточення. Зафіксована тенденція до переважання в освітянському середовищі негативних групових норм, норм деструктивного змісту та руйнівного характеру. Показано середній рівень самоактуалізації як у хлопців, так і у дівчат та низький рівень ініціативності. Значна кількість кореляційних взаємозалежностей знайшла свій вираз між умовами впливу меншості групи та шкалами «висока потреба в пізнанні», «автономність».

Визначено тенденції та соціально-психологічні умови і чинники нормативного групового впливу. Умовами впливу більшості є: невпевненість у власних можливостях; довіра і симпатія до лідера більшості; невизначеність ситуації; довіра до інформації, яка надходить від більшості. Виявлено умови, за яких нормативний вплив більшості члени групи будуть ігнорувати, а саме: коли члени групи впевнені у своїй правоті та коли вони втратили довіру до більшості, а також будуть нехтувати тими нормами більшості, які не дисциплінують членів групи. Умовами впливу меншості є: переконаність членів групи у раціональності та доцільності пропозицій меншості, а також непостійність більшості у своїх позиціях, часта їх змінність. Респонденти мають високий рівень домагань до меншості, до їх професійних якостей, вимагають з їх боку креативності, самобутності, а отже норми, які ініціює меншість, повинні дисциплінувати членів групи, тобто творча ірраціональність може трактуватися членами групи, як відхилення від норми і не одразу сприйматись членами групи. Репрезентовані гендерні відмінності умов впливу більшості і меншості групи. Емпіричні відомості щодо регіональних особливостей нормативного впливу більшості і меншості не виявили значних розбіжностей.

Висновки. Групова норма, як соціально-психологічна категорія, є системно-структурним компонентом групи, яка регулює процес взаємодії членів групи, опосередковує міру девіантності, діапазон санкцій, контролює діяльність членів групи; це стандарт (рівень якості, досягнень), визначені правила поведінки суб'єктів групової взаємодії. Групова норма, як структурний компонент динамічного функціонування групи, як складова соціальної нормативної бази може позитивно і негативно опосередковувати та детермінувати міжособистісну взаємодію членів групи.

Список використаної літератури

1. Бочелюк В.Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві: монографія. [2-е вид. перероб. і доп.]. Севеодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 280 с.

2. Гарькавець С.О. та ін. Проблема соціальних конфліктів, психологічні наслідки та шляхи подолання. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). Т.1. С. 110 – 118.
3. Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості корекції полісистемної цілісності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. № 3 (41). С. 6 – 15.

Тоба Маріанна Василівна – доктор психологічних наук, професорка, професорка кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПРИРОДА ОЦІНЮВАННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Постановка проблеми. «Благополуччя» є соціокультурним поняттям. Воно відображає культурні уявлення про прийнятний спосіб життя. Благополуччя асоціюється з матеріальним достатком, фізичним і психічним здоров'ям, соціальною адаптивністю тощо. І мимоволі пригадується цікавий пасаж у «Філософії трагедії» Льва Шестова: кожна людина, обираючи між здоров'ям і хворобою – обере здоров'я, між добробутом і поневіряннями – добробут, між внутрішнім спокоєм і сум'яття – внутрішній спокій. Але, писав Л. Шестов, у Євангелії чомусь написано: блаженні миротворці, блаженні гнані, блаженні спрагли за істиною. І цих людей, напевно, складно назвати «благополучними». Утім, Л. Шестов відзначає і наступний парадоксальний аспект: якщо звернутися до історії культури, то серед людей, які утверджували визначальні цінності, ми радше побачимо хворобливих, а не здорових, злидених, а не заможних, гнаних, а не соціально адаптованих.

Микола Бердяєв, звертаючись до творчості Достоєвського, писав, що письменник змушує своїх персонажів повсякчас «проходити крізь п'їтьму». Але чи може Достоєвський бути учителем? – запитував Бердяєв. Закликати до роздвоєння, відчаю та падіння – було б надміром, відповідає М. Бердяєв. За аналогією, ми можемо сказати, що закликати бути гнаними та сповненими внутрішніх протиріч – це також надмір. Однак не варто відкидати й той факт, що *в соціально-психологічному плані благополуччя людини дуже часто тотожне соціалізованості*. Бо із загального соціального погляду, благополучними здаються, насамперед, люди, які засвоїли соціальні норми, як непохитні, й послідовно реалізують їх у діяльності. Аби побачити слушність цієї тези, а також усі негативні аспекти такого благополуччя, звернімось до не такого вже й давнього радянського минулого. Розгорнувши підручники з історії України, ми натрапимо на всім відомі імена дисидентів. Однак, ані Василя Стуса, ані Олексу Тихого, ані Семене Глузмана вкрай важко назвати «благополучними».

Російсько-український психолог Андрій Деркач зазначає, що предметом психологічної акмеології є соціальна успішність особистості. По суті, один із важливих аспектів благополуччя. Утім, соціальний успіх не може бути достатнім критерієм для оцінки особистості як такої, котра досягла самореалізації. Бо в суспільствах з перевернутими соціальними цінностями, коли конформізм, скажімо, ставиться вище, ніж прагнення істини, а цинізм вище за емпатію, соціальний успіх може досягатися завдяки актуалізації деструктивних особистісних рис.

Виклад основного матеріалу. Проблема благополуччя людини нерозривно пов'язана з соціальними цінностями. Що є благом для людини? Що є благом взагалі, а не лише з погляду соціальних норм? Як людина, прагнучи благополуччя, має діяти в реальних соціальних умовах? Ці етичні й аксіологічні питання постають з усією невідворотністю, коли йдеться про психологічне благополуччя. Саме тому, звертаючись до проблематики благополуччя, варто проаналізувати й окремі питання психологічної аксіології.

Цінність як самостійне поняття з'явилося серед традиційних філософських категорій тільки біля століття назад, але в наступні роки з аксіології перейшла в інші наукові дисципліни. Нині, – заявляє відомий американський аксіолог В. Урбан, – загалом визнано, що відповідь на запит про цінності мусить бути й ключем до філософської інтерпретації реальності (Urban, 1957). Та пропри значний інтерес до проблеми цінності й численність праць, присвячених цій проблематиці, багато чого в цій царині знання, завважає Уран, «залишається невивченим, а ще більше – суперечливим», і це за існування безлічі концепцій, що пропонують усілякі трактування природи ціннісних феноменів.

У працях з аксіології постійно зустрічаються вислови про «відношення до...»: відношення людини до... предметів дійсності, світу, чи суспільства; і навпаки, про відношення предметів до... людини, її потреб, інтересів, тощо. Причому, між цими двома «напрямами» відносин іноді взагалі не проводиться розходжень, і вони вживаються як синоніми.

Популярність поняття «відносини» передусім свідчить про те, що багато авторів помічають: у даному випадку і предмет, і суб'єкт «небайдужі» одне до одного і між ними є «деякі відносини», але саме відносини «між». У зв'язку з цим варто нагадати, що вихідне філософське значення категорії «відношення» припускає «відношення між...»: між двома (чи декількома) речами, між предметом і людиною, між суб'єктом і об'єктом і лише як вторинні утворення вже тільки суб'єктивного порядку можливі «відносини до...», що є по своїй суті випереджальним відображенням майбутніх об'єктивних «відносин між...» суб'єктом і об'єктом. Можливість їхнього існування як випереджальних пов'язана з минулими об'єктивними відносинами знов-таки між суб'єктом і об'єктом. Не випадково, підводячи підсумки обговорення основної альтернативи аксіології про об'єктивну чи суб'єктивну природу цінності, О. Г. Дробницький завважає, що в обох випадках ми бачимо лише однобічне відношення предмета до людини чи людини до предмета.

Усе це говорить про необхідність глибокого аналізу філософської категорії «відношення» і способів відображення об'єктивних за своєю природою відносин та впливу цього поняття на благополуччя особистості.

Предметом оцінки благополуччя можуть бути самі різні об'єкти і явища, їхні окремі властивості чи, навпаки, сукупність об'єктів, явищ і взаємодій між ними, прийнятими за ціле; а так само властивості, стану, учинки, дії і результати діяльності самої особистості чи інших осіб, чи групи суспільства. Усі перераховані класи об'єктів є предметами оцінки, тому що усі вони можуть або самі задовольняти якусь потребу окремої людини, чи групи суспільства, або сприяти чи перешкоджати її задоволенню.

При науковому обговоренні проблеми благополуччя часом висловлюються суперечливі думки про те, що саме є вихідним предметом благополуччя (наприклад, при оцінці судження «ще яблуко смачне» – саме яблуко чи його смак). У деяких працях закордонних авторів, на наш погляд, неправильно стверджується, що вихідним предметом оцінки в наведеному прикладі є відчуття, тобто, а лише потім саме яблуко (Wright, 1963, р. 66-67). Вихідним предметом оцінки може бути властивість самого яблука, що задовольняє деяку потребу. Відчуття ж – це образи властивостей предмета оцінки, але не самі властивості. Якщо мається на увазі емоційний аспект відчуттів, то він сам є елементарною формою відображення відносини, суб'єктну сторону якого представляють уроджені «моделі стимулів», вироблені у видовому досвіді.

Висновок. Дослідження показало, що благополуччя особистості, неможливе без оцінювання. Заздалегідь визначені критерії правильності чи неправильності використовуються для виявлення ставлення до речі, суб'єкта, вчинку, ситуації.

Список використаної літератури

1. Urban W. (1957) *Value theory*. Encyclopaedia Britannica.
2. Wright G. (1963) *Norm and Action*. A logical enquiry, N. Y.- L.

Турбан Вікторія Вікторівна – доктор психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Різні культури у світі мають приблизно однакове уявлення щодо безпеки особистості. Попри те скрізь можна побачити відповідні наголоси на переживання та почуття людини, які можуть бути пов'язані з сьогоденням, так і з перспективами на майбутнє.

Виклад основного матеріалу. Поняття безпеки визначає стан захищеності інтересів людини, які для неї є життєво важливими, від зовнішніх та внутрішніх загроз. Науковцями С. Роціним та В. Сосніним було сформульовано деяке визначення психологічної безпеки як стану суспільної свідомості, де соціум загалом та й особистість зокрема, сприймають існуючу якість життя як таку, що є адекватною та надійною, позаяк вона формує відповідні можливості щодо задоволення соціальних та базових потреб людей станом на сьогодні й дає змогу впевнитись у власному майбутньому [5].

Особистісну безпеку психіки людини також можна розглядати через призму стану захищеності її від інформаційного сміття, яке перешкоджає чи ускладнює функціонування та формування відповідної основи поведінки людини в соціумі, та й загалом її життя та діяльності в суспільстві. Під цей вплив підпадає і відповідна система суб'єктивно-особистісних ставлень до світу і самої себе. Також психологічна безпека особистості забезпечує людину як цілісного та активного члена суспільства, що здатний розвиватись за умов інформаційних впливів від середовища, що його оточує. Саме стійкість психіки до чинників зовнішнього середовища має місце в системі психологічної безпеки.

Стійкість особистості в наукових пошуках вчених розмежовується на емоційно-вольову чи емоційну, про що пишуть З. Ковальчук, П. Зільberman, В. Лебедев, В. Суворова; моральну стійкість, про що пише В. Чудновський; стійкість до перешкод авторів Є. Хомської та В. Небиліцина; адаптаційну стійкість в цілому та в контексті стресових ситуацій, про що пишуть Н. Завацька, Ф. Березін, В. Медведєв; стійкість психологічних та фізіологічних функцій організму до впливу експериментальних чинників, автора В. Медведєва; психічна стійкість при сенсорній депривації, вчених Я. Гошовського, О. Кузнєцова; психологічну підготовленість особи до важких видів професійної діяльності, про що писали А. Леонов, Г. Береговий та інше.

Під час формування відносно стійкого та актуального стану на думку Л. Кулікова, поєднуються різноманітні переживання та почуття та чинять з різною силою впливають на особистісну чуттєвість. В силу того породжується відповідна емоційна домінанта як компонента настрою людини [4].

Сюди ж належать і відчуття тілесного благополуччя, зокрема, фізичного дискомфорту чи комфорту. Як запевняє С. Рубінштейн, компонента самопочуття фізичного відображає органічне самопочуття, а також тонус життя та діяльності організму, в тому числі найслабші та малозначущі відчуття внутрішніх органів. Тому різні емоційні реагування можуть виникати як мимоволі, так і довільно. Довільний механізм вияву емоцій пов'язаний з тим, як саме людина оцінює можливість та міру задоволеності потребою.

Науковці стверджують, що особистість може уникнути патологічних розладів психіки та вирішити більшість особистісних завдань лише якщо відмовиться від невідповідних емоційних реакцій, іншими словами, підпорядкувавши власні емоції жорсткому усвідомленому контролю. Інші вчені переконують, що найкращим засобом в даному випадку є вивільнення емоцій з метою їх природньої взаємодії з фізіологічними процесами та актами руху тіла. Адже людина, яка переживає будь-які емоції, має змінені електричні показники активності м'язів обличчя, та навіть мозку, а також у дихальній та кровотворній системах. Саме тому емоції людини чинять безпосередній вплив на її психофізіологічний стан, а також на якість роботи, яку вона виконує [2; 3].

Досить неоднозначно слід оцінювати вплив емоцій на психічні функції особистості, її стани та діяльність. Знаємо, що позитивні емоції покращують працездатність та загальний стан організму. Проте часом позитивні емоції відіграють в цьому аспекті й негативну роль. При кількаразовому повторенні знижується критичність та контрольна функція, з'являється мотивація до невиправданого спрощення складних завдань, проблем чи ситуацій, а також ризик підвищення егоїстичної та гедоністичної спрямованості особистості.

Розглянемо негативні емоції, що викликають пригнічення психічної діяльності людини, можливої неадекватної реакції, яка часом призводить до нервово-психічних розладів організму. Вплив таких емоцій теж двоякий. До прикладу, страх, що має біологічно виправдане підґрунтя, у досить складних ситуаціях активності людини в соціумі може перешкоджати досягненню мети, проте в деяких випадках може і мобілізувати особистісну готовність, загострити загальну та аналізує здатність мислити тощо.

Дослідники сходяться на думці про те, що наслідком дій емоцій є не стільки їх якість, скільки інтенсивність чи активність емоцій. Велика інтенсивність має здатність розбудити в особі значні потуги та

мобілізувати на активність. Є, звичайно, усі шанси і щодо виникнення паралізуючого впливу на активність людини. Така інтенсивність емоційна призводить до невідповідної оцінки подій та реакцій на них, м'язової скованості, зникнення цілісності сприйняття всієї ситуації та її наслідків та не виправдано великій витраті психоенергії тощо. Це явище можна охарактеризувати ефектом надлишковості процесу емоцій, чи гіперкомпенсацією, як про це каже П. Симонов. До таких ситуацій належать фрустрації різного роду, конфлікти, стреси і т.ін.

У широкому контексті емоційна стійкість – це здатність покерувати власними емоціями, зберігати високу працездатність, виконувати небезпечну чи складну діяльність без особливого напруження, незважаючи на дію емоцій. Емоційна стійкість поділяється на емоційно-сенсорну, емоційно-моторну та емоційно-вольову.

До першої належать такі якості особистості, які виявляються у порушеннях дій сенсорного апарату організму людини. До другого – особистісні якості, що виявляються по мірі порушення психомоторики під дією емоцій. До третього виду стійкості належить міра вольового оволодіння особистості власними досить сильними емоціями.

Бачимо, що емоційну стійкість можна визначити як особистісну властивість, яка здатна забезпечити гармонійне поєднання усіх компонентів діяльності людини в емоційній ситуації, а також посприяти успішному виконанню поставлених завдань. У визначенні цієї емоційної стійкості порою автори включають деякі параметри, що характеризують фізичну та нервову здатність особи успішно вирішувати відповідальна та складні завдання в напруженій емоційній ситуації, так звану витривалість.

Ряд дослідників пропонують розглядати емоційну стійкість людини як інтегративну якість, що відображає динамічні та міжпроцесуальні зв'язки у людській психіці, що напряму пов'язані з емоційністю конкретної діяльності.

З одного боку, емоційна стійкість – це несприйнятливність до емоціогенних чинників, які впливають на психіку людини. З іншого боку – здатність контролювати та стримувати виникаючі астенічні емоції, що забезпечить успішність функціонування потрібних дій. Емоційна стійкість характеризується цілісністю властивостей особистості, яка забезпечує стійкість до дій фрустрації у ситуаціях підвищеної напруги, достатню соціальну та психічну адаптованість, достатній рівень фізичної та розумової працездатності [6].

Керуючись принципами системної організації функцій слід розглядати також це поняття як багатосистемну інтегративну якість особистості, яка визначає зміст та взаємозв'язок її основних складових, адже воно системно обумовлює продуктивну діяльність та відповідну

адекватність поведінки в екстремальних та стресогенних умовах, тим самим зберігаючи особистісну психологічну безпеку.

Висновки. Психологічний аналіз наукових підходів та досліджень феномену психологічної безпеки особистості показує зв'язок недолугої організації фізичної та розумової праці, відсутністю використання технік роботи над собою, порушенням елементарних норм психопрофілактики та психогієни. А це дозволяє стверджувати, що значна частина українців не володіє повною мірою психотехніками збереження психологічної безпеки. У зв'язку з тим, перспективою наших досліджень є розробка відповідної програми зміцнення та збереження особистісної безпеки особистості.

Список використаної літератури

1. Вербина Г.Г. Психологическая безопасность личности / Г.Г. Вербина // Вестник Чувашского университета. Психология, 2013. № 4. С. 196-202.
2. Землянська О.В. Психічне здоров'я працівника ОВС як детермінанта успішності професійної діяльності / О.В. Землянська // Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології. – Макіївка: МЕГІ, 2012. С. 49-52.
3. Котик, М. А. Психология и безопасность: изд. 3-е, испр. и доп. / М. А. Котик. – Таллин : Валгус, 1989. 448 с.
4. Приходько І.І. Діагностика психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності: посібник / І. І. Приходько. – Х. : НАНГУ, 2017. 76 с.
5. Рошин С.К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Рошин, В. А. Соснин // Российский монитор. – 1995. – № 6.
6. Пістун, І. П. Безпека життєдіяльності (Психофізіологічні аспекти): Практичні заняття. Навч. посібник / І. П. Пістун, Ю. В. Кіт. – Львів : «Афіша», 2000. 239 с.
7. Эксакусто Т.В. Социально-психологическая безопасность: понятие, особенности, критерии оценки [Текст] / Т. В. Эксакусто // Научно-практическая конференция «Психология человека в современном мире», 15-16.10.2009, Ин-т психологии РАН. – М, 2009. – Т. 5. С.95-101.

Федчук Олександр Валерійович – здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня кафедри теоретичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Постановка проблеми. Сучасне соціокультурне середовище зазнає різночотих змін, зумовлених процесами глобалізації, євроінтеграції, розвитку інформаційних технологій. Відтак, особливого сенсу набуває необхідність узагальнення існуючих та виявлення нових засобів, за допомогою яких можна впливати на формування суспільної свідомості, світосприйняття як окремої людини, так і населення країни. Відповідно, посилюється роль суб'єктності особистості, здатної не лише брати участь у соціальних змінах, а й реалізовувати їх, орієнтуючись на зрілі патерни та цінності. Отже виходить, що основу суб'єктності особистості повинна становити ідентичність. Але практика свідчить, що так відбувається не завжди, бо на формування суб'єктності одночасно впливають три фактори: процес формування індивідуальної ідентичності (індивідуальний), характер залучення суб'єкта в соціальні інститути і відносини (структурний) та конкретно-історичне розуміння образу «теперішньої жінки» та «теперішнього чоловіка» у культурі (культурно-символічний).

Щоб здійснювати репрезентацію культурних цінностей, типових образів та моделей поведінки, характерних для даного етапу розвитку суспільства, а також окреслити проблеми, виклики сьогодення, використовують різні засоби масової комунікації (газети, журнали, реклама, медіатексти), музеї, панорамні зображення, картини, збереження пам'яток архітектури, інтернет-видання (модифіковані онлайн-версії друкованих журналів, мережеві журнали, глянцеві журнали) та ін. Це робиться для того, щоб визначити наявні у даній культурі на даному етапі розвитку конкретного суспільства, форми соціуму та механізми прояву, формування, закріплення у суспільній та індивідуальній свідомості уявлень про гендерні норми, ролі й наслідки реалізації на практиці гендерної стратифікації.

Викладення основного матеріалу. Про науковий інтерес до вивчення гендерної ідентичності свідчить значне збільшення наукових досліджень упродовж останнього десятиліття, зокрема вивчення змістовного наповнення та різновидів ідентичності [1; 3 та ін.], структури і функціонування статеворольової ідентичності із врахуванням міри вираження статеворольових властивостей та особливостей їх структурної організації [3 та ін.]; дослідження історії становлення жіночих елітарних і масових журналів, гендерних стереотипів у відомих європейських журналах «Vogue», «Elle», «Harpers' Bazaar» та ін., спроби їх типологізації за тематичними ознаками й інтересами читачьких груп [2; 4; 5 та ін.]. Так, науковці [1] гендерну ідентичність пов'язують із переживанням своєї

відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією).

На глибоке переконання О. Кочаряна [3], розглядати маскулінні і фемінні риси слід у внутрішній єдності особистості. Таке розуміння сприяло розробці моделей структурної організації статевої сфери: континуально-альтернативній, континуально-ад'юнктивній і андрогінній.

За аналізом текстів українських жіночих журналів XX – поч. XXI століття таких, як «Наталі», «Единственная», «Cosmopolitan Ukraine», «Elle Ukraine» виявлено наступне: 1) у текстах, щоб не втратити читачку аудиторію, при формуванні та просуванні певного образу глянцевої журналістики використовують гендерну ідентифікацію, розважальний контент, інформацію практичного характеру, інформування про життя відомих людей, образ життя, кросворди, насиченість ілюстративним матеріалом, високу якість поліграфії; 2) з кінця XX ст. посилюється роль образотворчого ряду у вітчизняному жіночому періодичному виданні, що змінило концепцію жіночого засобу масової інформації на популярний тип преси, який повинен здійснювати вплив на зорово-образне та емоційне сприйняття візуальної інформації; 3) спрямованість на жіночі аудиторні групи, які проявляють інтерес до інформації, що відображає їх інтереси, а, отже, може сприяти моделюванню гендерних позицій; 4) характерно формування концептуальної картини з превалюючими концептами набуття, популярності, ефектності; 5) спостерігається зміщення акценту на суб'єктивні аспекти життя жіночої аудиторії, внаслідок чого до назв жіночих періодичних видань вводяться власні особисті імена «Наталі», «Ліза»; поширюється практика залучення читачького інтересу у вигляді актуалізації функції материнства: «Мамин клас», «Ліза. Моя дитина»; 6) використання іншомовних слів у рубриці кулінарія. Наприклад, французька кухня: круасан (croissant – роґалик), клафуті (clafoutis – фруктовий пиріг), тарталетка (tartelette, tarte – торт; корзиночка з прісного тіста з різними начинками) та ін. Тобто наявна цільова спрямованість публікації – опис визначних пам'яток зарубіжних країн, традицій, до яких відноситься і кулінарне мистецтво.

Висновки. На підставі проведеного аналізу теоретико-прикладних досліджень з проблеми гендерної ідентичності та аналізу текстів українських жіночих журналів XX – поч. XXI століття таких, як «Наталі», «Единственная», «Cosmopolitan Ukraine», «Elle Ukraine» нами виявлено сучасні тенденції у її розумінні. Чітко виразняються декілька сучасних тенденцій у розкритті природи та ролі гендерної ідентичності: 1) відбулася зміна образів чоловіка і жінки з часів формування незалежної України до сьогодення; 2) жіночі періодичні видання націлені на економічну

ефективність діяльності, що демонструє їх зближення з рекламною комунікацією, участю у розширенні ринку споживацьких товарів і послуг; 3) простежується трансформація лінгвогендера (демонструють залежність від культурних, соціально-політичних, економічних перетворень); 4) відбулася модифікація типологічних показників періодики завдяки розвитку глянсової преси. Глянцевими стали виходити ділові видання, журнали для дітей, молоді, чоловіків, видання, сегментовані за інтересами (для автолюбителів, мисливців, рибалок, садівників); 5) вітчизняні лексичні одиниці, конструкції замінюються іноземними, що забезпечує посилення ефекту національного колориту («У дусі made in Italia», «Вечеря a la carte») та ін.

Список використаної літератури

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. (2004). *Гендерна психологія*: навч. посіб. К.: ВД «Академія». 308 с.
2. Горошко Е.И. (2006). Гендер у мережі: становлення теоретичної парадигми. *Вісник слов'янського університету*. Т. IX. № 2. Харків.
3. Кочарян А.С. (1996). *Личность и половая роль (симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии)*. Харків. 139 с.
4. Смеюха В.В. (2013). *Вопросы медиалогии: монография*. Ростов-на-Дону. 324 с.
5. Фисун Е.Г. (2014). «Читающая женщина»: женское образование и поиски женской независимости от «мужского взгляда» в живописи XIX века. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. Харків. № 1083, 119-123.

Фісун Катерина Геннадіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Хамаліян Анна Рубенівна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 034 Культурологія Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ В НАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Постановка проблеми. Війна в Україні актуалізувала проблему посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Результати міжнародних досліджень у країнах, де відбувалася війна, показують, що поширеність ПТСР серед осіб, які перебували в зоні бойових дій (як військових, так і мирних жителів), зростає вдвічі і сягає 15–20%. При цьому, як свідчать дослідження, більшість осіб, які пережили психотравмуючу подію, не матиме жодних проблем із психічним здоров'ям; значна кількість людей із ПТСР одужає спонтанно. Тож важливо не перебільшувати проблему, але водночас і не мінімізувати її. Важливо також усвідомлювати і те, що у значної частини осіб, які пережили психотравмуючу подію, проблеми у сфері психічного здоров'я виникатимуть не одразу, а можуть з'явитися за якийсь час. Варто пам'ятати, що ці проблеми можуть проявитися не лише як ПТСР, а й у формі інших розладів, зокрема: зловживання психоактивними речовинами, депресії, тривожні розлади, порушення контролю, спалахах злості та ін.

Викладення основного матеріалу. У значній частини військовослужбовців Збройних Сил України, які постраждали в результаті участі в збройному конфлікті, спостерігаються психогенні розлади. Це вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку розладів, проведення всіх можливих лікувальних і реабілітаційних заходів [2].

Психологічна реабілітація осіб, які постраждали в наслідок військового конфлікту може відбуватись у наступних напрямках:

- комплексне використання ресурсів органів військового управління, командувань військових частин, медичної та психологічної служб Збройних Сил України, державних, релігійних, громадських та волонтерських організацій для запобігання негативним соціальним, медичним та психологічним наслідкам після перебування військовослужбовців в районі проведення бойових дій;

- інформування військовослужбовців та членів їх сімей про особливості адаптації до умов мирного життя та можливостей психологічної, медичної та соціальної підтримки у разі необхідності після виконання завдань за призначенням (бойових дій);

- виявлення осіб, що за своїми медичними, психічними та психологічними показниками непридатні (обмежено придатні) продовжити службу в Збройних Силах України;

- психологічна допомога та відновлення можливостей військовослужбовців до подальшого виконання завдань за призначенням та мирного життя [1].

Основні принципи реабілітації за видами:

– етапність, диференційованість, комплексність, наступність, послідовність і безперервність у проведенні реабілітаційних заходів;

– безперервність, обґрунтованість, комплексність, доступність, гнучкість;

– інтегративність, фінальність, індивідуальність, локалізація.

Методи психологічної реабілітації слід обирати з урахуванням особливостей функціонального стану соматичної й психічної сфер військовослужбовця після бойової травми й призначеної лікарем терапії; необхідно проведення обліку рівня зниження професійно важливих якостей, наявності патохарактерологічних змін особистості, сприйнятливості і переносимості клієнтами різних медико-психологічних методів [3].

Висновки. Важливість психологічної реабілітації особливо гостро відчули особи, що мешкають на неконтрольованих територіях Донецької та Луганської областей, на лінії розмежування та особи, які є внутрішньо переміщеними особами, тому, що вони зазнали важких психологічних травм, і потребують особливого захисту з боку держави та психологічної допомоги. Надання цього захисту є світовою практикою, яку Україна враховує у своїй законодавчій діяльності. В умовах постійного зростання числа учасників бойових дій, проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції в суспільство є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави.

Список використаної літератури

1. Кокун О. М. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: методичний посібник / Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
2. Протокол з діагностики та терапії ПТСР Національного інституту клінічної майстерності Великобританії (NICE). – [Електронний ресурс]. - <http://guidance.nice.org.uk/cg26>
3. Тохтамиш О.М. Реабілітаційна психологія: Навчально-методичний посібник. – Вінниця: ТОВ Віндрук. – 2004. – 102 с.

Хунов Юрій Айдамирівич – доктор медичних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Братчикова Світлана Андріївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ЗВО В УМОВАХ COVID-19

Постановка проблеми. Останнім часом в умовах пандемії Covid-19 значно підвищився інтерес до такої технології організації освітнього процесу як змішане навчання. Ця технологія стала трендом і залишиться такою ще найближчі декілька років. В першу чергу, це викликано її високою дидактичною результативністю.

Виклад основних результатів дослідження. Треба зауважити, що під час організації змішаного навчання викладачам необхідно звернути увагу на низку психолого-педагогічні особливості цієї технології, її переваги і недоліки. До основних педагогічних особливостей змішаного навчання, що характеризують його переваги щодо інших форм організації освітнього процесу, відносять:

- інтеграцію дидактичних можливостей традиційної та електронної форми навчання, оптимальне їх поєднання;
- можливість використання, в тих чи інших варіантах, на всіх рівнях освіти;
- істотне підвищення можливостей для персоналізації та індивідуалізації освітнього процесу;
- домінування в структурі навчального процесу індивідуальної роботи студентів, що сприяє розвитку навчальної самостійності і формуванню навичок, що забезпечують можливість самоосвіти на наступних етапах життя;
- широке використання різних інтерактивних видів навчальних активностей, що дозволяє трансформувати позицію того, хто навчається з об'єкта навчання в його суб'єкт,
- активізація формування позитивної навчальної мотивації та інтегрованого навчального досвіду.

До психологічних особливостей можна віднести:

- сприйняття, осмислення і засвоєння матеріалу, який потребує різного часу в залежності від віку, статі, професії;
- асиміляція нових знань у структуру особистісних смислів (досвід керівників, зміна професійних установок);
- фрустрація освітніх потреб особистості (соціальна дезадаптованість та психологічна нестійкість в дискурсі сучасних реалій життя);
- образ «Я»- особистості характеризується менш позитивним ставленням до себе;

- фрагментарність і роздрібненість інформації призводить до збільшення когнітивного навантаження на її сприйняття;

- під час тривалої роботи на людину починає впливати «інформаційний шум» [2].

В той же час у підручнику за загальною редакцією В. Олійника «Технологія змішаного навчання в системі відкритої післядипломної освіти» зазначається, що «недоліком змішаного навчання є залежність від технічних засобів навчання – вони повинні бути надійними, легкими у користуванні, а також сучасними, інакше бажаного впливу не буде. Відзначається нерегулярність перегляду лекцій і, як наслідок, відставання в навчанні. Комп'ютерна неграмотність може стати на заваді тим, хто хоче отримати доступ до матеріалів курсу. З іншого боку, необхідність отримати кращу підготовку роботи з комп'ютером може підвищити мотивацію, спонукаючи людину опановувати комп'ютерну науку. Крім того, до негативів змішаного навчання можна віднести такі:

- викладачеві потрібен час, щоб розмістити необхідний матеріал у мережі; викладачі потребують підготовки щодо застосування цього методу навчання, щоб зробити його ефективним;

- здобувачам освіти необхідно показати, як використовувати засоби технологій і що від них очікується;

- здобувачі освіти повинні витратити певну частину свого вільного часу на навчання» [1, с. 15-16].

Серед переваг змішаного навчання автори підручника наголошують на такі:

- «індивідуалізація навчання; можливість саморозвитку, самостійного навчання; мотивація здобувачів освіти, виникнення відчуття успіху;

- можливість проведення тестування великої кількості здобувачів освіти, отримання негайного зворотного зв'язку;

- збільшення навчального часу та кількості матеріалів; використання автентичних навчальних матеріалів;

- охоплення великої кількості учасників навчання; можливість поліпшити умови роботи;

- можливість долучити кращих викладачів та консультантів; економія матеріальних ресурсів;

- опанування як здобувачами освіти, так і іншими учасниками освітнього процесу інтерактивних навчальних програм;

- зменшення комп'ютерної неграмотності; навчання в командах (змішане навчання – це командний вид діяльності, котрий робить процес навчання соціальним і прозорим);

– виконання частини роботи у звичних комфортних умовах; економічність за рахунок скорочення кількості поїздок;

– урахування індивідуальних характеристик здобувачів освіти в організації взаємодії з викладачем» [1, с. 16-17].

Висновки. Таким чином, змішане навчання є сучасною, актуальною, затребуваною педагогічною технологією, яка за останні два роки значно підвищила свій рейтинг серед інших технологій навчання, так як виявилася найбільш ефективною при організації освітнього процесу в період пандемії.

Список використаної літератури

1. Технологія змішаного навчання в системі відкритої післядипломної освіти: підручник /за заг. ред. В. В. Олійника, ред. кол.: С. П. Касьян, Л. Л. Ляхощка, Л. В. Бондаренко; ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». – Київ, 2019 – 196 с.
2. Шпак А., Бобокал О. Психологічні особливості взаємодії учасників дистанційного навчання в освітньому процесі. URL: <https://college.nuph.edu.ua/wpcontent/uploads/2021/03/%D0%A8%D0%BF%D0%B0%D0%BA.pdf> (дата звернення: 20.10.2021).

Швирка Вікторія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

ПСИХОЛОГІЧНЕ САМОПОЧУТТЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС САМОІЗОЛЯЦІЇ

Постановка проблеми. Сьогодні всі країни набули нового досвіду екстремальної ситуації – пандемії коронавірусу. Особливим викликом дана ситуація стала для системи вищої освіти., тоді коли університети вимушені були перейти на дистанційну форму навчання. У цьому випадку системі освіти потрібно враховувати наступні проблеми загального характеру: відсутність інтерактивних підручників, адаптованих до дистанційної форми навчання; недостатня технічна підготовленість закладів вищої освіти, студентів та викладачів; синдром небезпеки, який перманентно відчувається і студентами і викладачами. Також необхідно зазначити, що перехід на дистанційне навчання в екстремальних умовах, зумовлених пандемією, не є тотожним дистанційній освіті у звичайних умовах. Необхідно розуміти, що якщо студент перебуває у постійній напрузі, його «лихоманить» протягом двох місяців, то як він може зосередитися на навчанні. Як наслідок якість навчання погіршується. Тому, актуальним є вивчення психологічних особливостей дистанційної освіти в умовах пандемії, причому в аспекті психологічного стану учасників цього процесу. Отже, мета представленого дослідження – вивчити психологічні самопочуття студентів під час самоізоляції.

Викладення основного матеріалу. Вибірку опитування склали 954 студентів Мукачівського державного університету. Вибірка має такі характеристики: за статтю дівчата – 87,8%, чоловіки – 12,2%; проживають у містах – 23,9%, в іншому районному місті (центрі) – 17,6%, у селі, селищі – 58,5%. Дослідження проведено під час самоізоляції у березні-травні 2020 року під час дистанційного навчання. Опитування респондентів відбувалося суцільним методом. Усі показники аналізувалися у відсотковому співвідношенні.

Коли на шляху звичайного ритму навчання постає якийсь бар'єр, тим більше пандемія, то гостро постає питання готовності і вузу і всіх учасників освітнього процесу до адаптації до цих викликів. Важливо, щоб заклад вищої освіти чітко справився організаційно, надав правильну допомогу студентам та викладачам. Важливою у даному випадку є роль куратора групи, який повинен бути провідником, консультантом, який допоможе шукати необхідну інформацію, необхідні ресурси. Куратор повинен стати тьютором дистанційного навчання здобувачів [1, с. 75]. Вищий заклад освіти при реалізації дистанційної форми навчання повинен мати зручний і доступний сайт, який не ускладнить пошуки студентам, надасть правила роботи з ним і необхідною інформацією [2, с. 1]. Як

свідчать багаточисленні дослідження досить складним є процес адаптації до цифрових технологій саме викладачів, які не звикли працювати у таких умовах. Вищий заклад освіти повинен створити умови щодо формування нових, цифрових компетентностей викладачів [3, с. 111].

Про те, зазначені організаційні умови не можуть вплинути на психічне та психологічне самопочуття студентів. Необхідно підкреслити, що навчання в таких екстремальних умовах лише за формою дистанційне, за психологічним самопочуттям суттєво відрізняється від контактної освіти у звичайних умовах. Тому, за допомогою опитування, ми прагнули діагностувати стан психологічного самопочуття студентів в умовах дистанційної освіти.

Психологічне самопочуття студентів вимірювалося за наступними етапами: перший - на день, коли студенти дізналися, що в країні виникла епідемія коронавірусу; другий - на день, коли студенти довідалися що в країні вводиться карантин; третій - на день коли карантин був запроваджений більше 2-х місяців. Проведення опитування (10-15 травня).

Отримані результати демонструють наступні тенденції [4, с. 15-19]. На початку карантину студенти найбільше відчували стан неспокою. Це ж відчуття (з відносно невеликим згасанням) залишалося актуальним і на початку самоізоляції, і тоді коли самоізоляція відбулася більше 2-ох місяців. Серед важливих психологічних станів студентів можна виокремити ще побоювання, роздратування, байдужість.

Максимальні показники студентів за відчуттями занепокоєння або побоювання притаманні другому етапу. До середини травня відчуття побоювання різко зменшується (кількість студентів з таким станом стала мінімальною). На третьому етапі дослідження зафіксовано і суттєве зменшення показників стану занепокоєння, про те він залишається притаманний достатньо великій кількості студентів. Аналізуючи зміну станів студентів можна виокремити маршрутну схему руху зазначених станів: цікавість → занепокоєння → роздратування.

Можливо припустити, що психологічна напруга студентів обумовлена загальним станом їх здоров'я, самопочуттям. Однак це не підтверджується самооцінкою студентів. Загальний стан свого здоров'я 64,7% здобувачів освіти оцінюють як завжди хороший, 30,5% – деколи хворіють, але звичайними хворобами, тобто 95,2% студентів слід визнати повністю здоровими. Часто хворіють – 0,9%, мають хронічне захворювання – 2,7%, мають інвалідність – 1,2%.

Більше половини (58,4%) здобувачів освіти вказали, що знаходження в умовах самоізоляції частково створювало для них фізичні незручності, проте вони намагалися рухатися, робити зарядку, ще 19,4% активно займалися зарядкою, спортом, а 30,6% активно виконували фізичну роботу, що є цілком типовим для студентів, які проживають в сільській місцевості.

Серед опитаних 14,6%, хоча й відчували фізичні незручності під час самоізоляції, однак у них не було умов для активного фізичного заняття, а 7% самі «не люблять багато рухатися». За час перебування в умовах самоізоляції у 78,3% студентів стан здоров'я, в цілому, не змінився, у 6,6% – трохи, а в 0,5% – здоров'я сильно погіршилося фізично (в сумі – 7,1%). У 13,4% опитаних трохи та ще в 1,2% - здоров'я сильно погіршилося психічно (в сумі – 14,6%). Незважаючи на те, що йдеться про молодих людей, у звичайних умовах, в основному, в цілком здорових, за час перебування в умовах самоізоляції в багатьох студентів здоров'я тією чи іншою мірою погіршилося, особливо в тих, хто раніше часто хворів або має хронічне захворювання.

Висновок. На початку карантину студенти найбільше відчували стан неспокою. Серед важливих психологічних станів студентів цього періоду можна виокремити ще побоювання, роздратування, байдужість. Максимальні показники студентів за відчуттями занепокоєння або побоювання діагностовано у студентів на момент коли вони дізналися про необхідність самоізоляції. У періоді перебування на самоізоляції 2 місяці зафіксовано суттєве зменшення показників стану занепокоєння, про те він залишається притаманний достатньо великій кількості студентів. Аналізуючи зміну станів студентів можна виокремити маршрутну схему руху зазначених станів: цікавість → занепокоєння → роздратування. Можливо припустити, що психологічна напруга студентів обумовлена загальним станом їх здоров'я, самопочуттям.

Більше половини здобувачів освіти вказали, що знаходження в умовах самоізоляції частково створювало для них фізичні незручності, проте вони намагалися рухатися, робити зарядку. Незважаючи на те, що йдеться про молодих людей, у звичайних умовах, в основному, в цілком здорових, за час перебування в умовах самоізоляції в багатьох студентів здоров'я тією чи іншою мірою погіршилося, особливо в тих, хто раніше часто хворів або має хронічне захворювання.

Отже, можемо констатувати, що стан психічного відчуття студентів в умовах епідемії варіює згідно із закономірністю, виявленою в минулій світовій дослідницькій практиці за аналогічних подій.

Список використаної літератури

1. Кухаренко В. М. Тьютор дистанційного та змішаного навчання: навч. посібник / В. М. Кухаренко. – Київ: Міленіум, 2019. – 307 с.
2. Методичні рекомендації щодо організації роботи сайту закладу освіти (із фокусом на повагу прав людини в онлайн-просторі) [Електронний ресурс] / Г. Громко, О. Мельник, І. Сокол, О. Черних // Київ: ВАІТЕ. – 2020. – 20 с. – Режим доступу: <https://qrgo.page.link/WeCdv>
3. Воротникова І. П. Умови формування цифрової компетентності вчителя у післядипломній освіті [Електронний ресурс] / І. П. Воротникова // Збірник

- наукових праць «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»– 2019. –№6. – С. 110-118. – DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019.6.101118>.
4. Щербан Т.Д. Дистанційна освіта в умовах екстремальної ситуації (на прикладі самоізоляції: березень-травень 2020 року): наукове видання / Т.Д. Щербан, В.В. Гоблик. – Мукачєво: РВВ МДУ, 2020 – 160 с.

Щербан Тетяна Дмитрівна – доктор психологічних наук, професорка, ректорка Мукачівського державного університету.

Брецько Ірина Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри психології Мукачівського державного університету.

ГОТОВНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Проблема готовності практичних психологів до професійної діяльності є однією із актуальних проблем сучасної психології. Так як повноцінна реалізація отриманих теоретичних знань на практиці потребує наявності чітких умінь та особистісної готовності випускників до надання психологічної допомоги. Вказаній проблематиці присвячені численні дослідження Н.В. Чепелевої, Н.І. Пов'якель, В.Г. Панка, Е.А. Клімова, Н.С. Пряжнікова, А.К. Маркової, А.А. Деркача, А.І. Донцова, І.В. Дубровіної, Ф.Е. Василюка та ін.

Необхідність підготовки професійних психологів зумовлена зростаючою потребою суспільства продуктивно вирішувати проблеми у галузях освіти, виробництва, управління, бізнесу, у всіх сферах повсякденного життя. Закономірно зростають і вимоги до якості підготовки фахівців. Але в системі підготовки психологічних кадрів ще недостатньо враховуються об'єктивні тенденції особистісно-професійного становлення майбутнього психолога в різноманітних умовах життєдіяльності. Теоретична грамотність є важливою, але недостатньою умовою професійної самореалізації фахівців. Ефективне виконання обов'язків вимагає наявності досвіду, індивідуально-творчого стилю і майстерності.

Викладення основного матеріалу. При розгляді проблеми готовності до професійної діяльності основний акцент вчені роблять на визначення необхідного і достатнього рівня кількості професійних знань, умінь і якостей особистості як для здійснення взагалі діяльності, так і конкретної професії. Незважаючи на відмінність підходів при визначенні психологічної готовності до діяльності, більшість авторів виходять із загальної позиції в тому, що психологічна готовність є складним синтетичним утворенням, яке складається з комплексу різноманітних, пов'язаних між собою елементів. Психологічна готовність до професійної діяльності формується в процесі професійного навчання. Одночасно психологічна готовність – це умова ефективності професійної діяльності.

Аналіз структури поняття «психологічна готовність до діяльності» показав, що дослідники включають до її складу різноманітні компоненти, що сприяють успішному здійсненню діяльності, часто наповнюючи їх схожим змістом: мотивація, яка обумовлює позитивне ставлення до професійної діяльності та її успішність, необхідний обсяг спеціальних знань, певний рівень умінь і навичок, комплекс професійно-значущих властивостей особистості.

Досліджуючи питання готовності психолога до професійної діяльності О. Г. Ковальов акцентує увагу на таких властивостях особистості: усвідомлення особистісної та суспільної значимості діяльності, позитивне ставлення до неї та здатність до її виконання. На його переконання, проблема готовності особистості до майбутньої професійної діяльності має моральне забарвлення, що відображається у ставлення до трудової діяльності як суспільного обов'язку та особистого визнання. Науковець розподіляє готовність на два види: морально-психологічну та професійну. Першу автор представляє через складну структуру, яка включає відповідний перелік компонентів: усвідомлення суспільної та особистісної значимості трудової діяльності, любов (радість, насолода) до праці, здібність працювати в колективі [3].

Стан готовності характеризується актуалізацією та здатністю пристосування власного потенціалу особистості для успішного виконання діяльності. Він передбачає наявність статичних та динамічних характеристик. До перших слід віднести сформовані професійно значущі якості, здібності, характер, досвід. Вони важко піддаються видозміні є інертними та стабільними. До динамічних відносять такі ситуативні характеристики: усвідомлення завдань, умов, в яких буде відбуватися їх виконання, визначення шляхів досягнення і т. ін.

Також визначення зовнішніх і внутрішніх умов готовності. Зовнішні є тими обставинами, в яких безпосередньо відбувається професійна реалізація психолога, їх можна ще назвати організаційним кліматом. Сюди відносять: зміст завдань, міра їх проблемності, новизна, середовище діяльності, особливості стимулювання дій і результатів. До внутрішніх відносять: мотивацію, прагнення до досягнення результату, оцінку ймовірності його досягнення, самооцінка власної підготовки; стан здоров'я і фізичне самопочуття, особистий досвід, мобілізації сил для вирішення певних завдань, вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності, уміння налаштовуватись, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Готовність як особистісна характеристика є системою структурованих компонентів (інтелектуальних, рефлексивних, психофізіологічних). В поєднанні вони забезпечують формування вмінь та навиків професійної психологічної роботи. Це обумовлює появу наступних компетенцій: психологічна діагностика, встановлення психологічного діагнозу, визначення причин та перешкод у особистісному розвитку клієнтів, програмування та реалізація психолого-корекційних заходів, запобігання девіаціям, відхиленням та формування сприятливої соціально-психологічної культури. Наявність та якість особистісної готовності психологів до професійної діяльності залежить від показників розвитку

інтелекту, комунікативності, емпатії, прогнозування, ідентифікації, самовизначення.

В підвищенні готовності майбутнього фахівця до ефективної професійної діяльності важливу роль відіграє рефлексія, здатність практичного психолога орієнтуватися не тільки на результат своєї праці й шляхи її досягнення, але й самого себе як суб'єкта своєї діяльності. Здатність до рефлексії деякі науковці розглядають як основну умову розвитку особистості професіонала і як показник його зрілості до певного виду трудової активності.

Як стверджує М. Дяченко: «Одним із показників професійної готовності студента є професійна мобільність, яка залежить від підготовленості студента не до одного виду діяльності, а до різних» [2]. Професійна мобільність, на думку автора, – «...можливість і здібність успішно переключатися на іншу діяльність чи змінювати вид праці. Основна умова професійної мобільності володіння системою узагальнених прийомів та умінь ефективно їх застосовувати при виконанні будь-яких завдань у різних сферах і порівняно легко переходити від одної діяльності до іншої» [2]. Професійна мобільність повинна бути результатом оволодіння не одним видом підготовленості до діяльності, а історично створеними загальними формами і способами діяльності [2].

Важливою передумовою успішної професіоналізації є наявність ознак та характеристик, які засвідчують професійну придатність особистості. Саме вона визначає здібність та здатність людини до успішного професійного спілкування та діяльності. При володінні особистісною системою характеристик, які необхідні для професії, легко здійснюється професійна підготовка. В межі професійної готовності слід також включити вміння самоконтролю, саморегуляції та стійкості.

Здійснюючи теоретичний аналіз професійної готовності А. Деркач акцентує увагу на тому, «...що готовність випускників ЗВО до професійної діяльності як ступінь оволодіння ними професійною майстерністю необхідно вивчати в діяльних проявах особистості, коли особистість розвиває свої складні загальні та спеціальні можливості, нею засвоюються нові способи вирішення професійних завдань, розширюється система професійних умінь і навичок, змінюється система потреб і цінностей суб'єкта праці» [1].

Отож готовність – це активно діючий стан особистості, настановлення на визначену поведінку, мобілізація сил для виконання завдання. Для цього потрібні певні знання, вміння, навички, налаштованість і рішучість здійснити заплановані дії. Готовність до певного виду діяльності (гра, навчання, праця) має мати визначені мотиви та здібності. Психологічними умовами виникнення готовності до виконання конкретної навчальної чи трудової задачі є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання

добитися успіху, визначення послідовності та способів дії. Гальмують появу готовності пасивне ставлення до завдання, безпечність, відсутність плану дій та наміру максимально використовувати свій досвід. Недостатність готовності призводить до неадекватних реакцій, помилок, невідповідності функціонування психічних процесів тим вимогам, яких потребує ситуація.

Висновки. Залежно від виду психологічної діяльності набір потрібних компетенцій може суттєво змінюватися, однак можна визначити такі професійно-особистісні важливі утворення, які є необхідними для успішної професійної діяльності: 1) розуміння предмету діяльності, наявність професійного досвіду і знань; 2) навички системного мислення, уміння проблематизувати, висока ступінь креативності і здатність знаходити і приймати нестандартні рішення; 3) орієнтація на досягнення мети, готовність подолати труднощі, устремління до досягнення максимального результату, уміння конструювати процеси майбутньої діяльності, визначити необхідні ресурси та здійснити аналіз можливих сценаріїв розвитку ситуації; 4) гнучка комунікація, вміння доносити свої думки до клієнта, знаходити сумісні рішення; 5) вміння навчатися під час діяльності, швидко адаптовуватися до змінних умов.

Список використаної літератури

1. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология: Учебное пособие, СПб: Питер, 2003. 256 с.
2. Дьяченко М., Кандыбович Л. Психологический словарь-справочник. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. 576 с.
3. Ковалев Г.А. Механизмы и эффекты процессов активного социального обучения // Вопросы психологии межличностного познания и общения. Красноград: Куб. гос. ун-т, 1983. С. 127-135.

Яремчук Віталія Василівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ЗМІСТ

Алиева Я., Алиева С.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В ФОРМИРОВАНИИ
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ
ДЕТЕЙ 3

Барчій М. С., Воронова О. Ю.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ 7

Barchi B. V.

PRINCIPLES OF PEDAGOGICAL PROJECTION 10

Бегеза Л. Є., Кайзерова А. В.

ПСИХОЕМОЦІЙНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК НАПРЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ З ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ 14

Білоус Р. М., Заїченко С. І.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ 17

Блинова О. Є., Урсуленко О. Б.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
СТУДЕНТІВ 20

Бохонкова Ю.О., Архіпова І. Д.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ ЯК ПРИЧИНА
ЗБІЛЬШЕННЯ КІЛЬКОСТІ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНІ 23

Бохонкова Ю. О., Лифенко Р. М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА 25

Бохонкова Ю.О., Мартинова Г. А.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У МОЛОДІ 28

Bocheliuk V. Y.

EXPERIMENTAL STUDY OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE
PSYCHOLOGIST IN THE FIELD OF SPECIAL EDUCATION 31

Боярин Л. В., Поляк О. В.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ЕТАПИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ
РОБОТИ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ 34

Бриль М. М.

ПРОФЕСІЙНА «Я-КОНЦЕПЦІЯ» МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УПРАВЛІННЯ ОСОБИСТІСНИМ
РОЗВИТКОМ 37

Бугайова Н. М., Бугайова О. О.

ВПЛИВ СІМ'Ї НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА 40

Бугайова Н. М., Десятниченко Д. А. ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	43
Бугайова Н. М., Ковальова М. А. ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ....	45
Бугайова Н. М., Офлідіс К. К. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ТЕОРІЇ Ж. ПІАЖЕ	48
Варварук Х. П. ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	51
Вашенко І. В., Дацькова Д. В. МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ КОМПАНІЇ В УМОВАХ УПРАВЛІНСЬКИХ КОНФЛІКТІВ.....	56
Волженцева І. В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ	60
Волченко Л. П. ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЧАС СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	65
Гарькавець С. О. ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ «ОЦИФРОВАНОГО ІНДИВІДА»	68
Гарькавець С. О., Андрющенко І. О. ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНУ АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ.....	71
Гарькавець С. О., Ахтирська О. О. ДО ПИТАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СПІВЗАЛЕЖНОСТІ ПОДРУЖНИХ ВІДНОСИН	74
Гарькавець С. О., Ільченко О. В. ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ	77
Гейко Є. В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ГІПНОТЕРАПІЇ	80
Горобець А. І., Братченко А. В. СТАДІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	83
Дем'яненко Н. О., Давидова О. В. ДЕТЕРМІНАНТИ ЖИТТЄВИХ ДОМАГАНЬ ТА ВЕКТОРИ ЇХ РОЗВИТКУ В СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	86

Жигаренко І.Є. ОСОБИСТІСНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ СКЛАДОВІ АДАПТАЦІЇ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ.....	90
Завацький В.Ю. РОЛЬ АНТИЦИПАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ.....	93
Завацький Ю.А. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ.....	96
Заверуха О.Я. СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ».....	99
Католик Г., Юськів Б. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЦІННОСТІ МОЛОДІ У ДИСКУРСІ РІЗНИХ РЕЛІГІЙНИХ МЕНТАЛЬНОСТЕЙ	103
Каширіна Є.В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ	106
Кетлер-Митницька Т.С. ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	109
Кирпенко Т.М. ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УЧНЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА.....	112
Кобиляцька М.В., Бегунова Д.І. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	115
Кобиляцька М.В., Бормінова М.С. ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	118
Кобиляцька М.В., Гончарова Д.О. СТРЕС ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ	121
Кобиляцька М.В., Григоренко А.Р. ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	124
Кобиляцька М. В., Дуднік У. С. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА.....	127
Ковальова О. О. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ ПОЛІЦІЇ ДО УМОВ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ	129

Козьменко О.І.	
ДУХОВНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ УСПІШНОСТІ	133
Костю С. Й., Ямчук Т.Ю., Долинай М.І.	
ДОСЛІДЖЕННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК ВИДУ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ЗВО.....	136
Котова Л. В., Тютюнник В. К.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	140
Кудінова М. С.	
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ	143
Літвінова О. В., Зігаренко Т. В.	
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УПРАВЛІНЦЯ	146
Лосієвська О. Г., Здоровець Н. С., Головаченко А. М.	
ВПЛИВ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ НА ФОРМУВАННЯ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ	149
Лосієвська О. Г., Ляшко А. О.	
РОЗУМОВА ВІДСТАЛІСТЬ У ДІТЕЙ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	153
Лосієвська О. Г., Ройко М. М.	
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	156
Марценюк М. О.	
ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ ПРО ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ	160
Марченко А. Д.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТРУКТИВНОЇ КОПІНГ- ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ ТА ЇЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ	164
Rapov M. S.	
EMPIRICAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL REGULATION OF COMMUNICATION IN ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENTAL DISORDERS	166
Пелешенко О. В., Єфремова А. П.	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	169
Пелешенко О. В., Іванова К. І.	
ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ В ПЕРІОД РАНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ.....	171

Пелешенко О. В., Криворучко М. П. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ В НАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	175
Пелешенко О. В., Куліш О. С. МЕДІАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В СИСТЕМІ ОСВІТИ	178
Пелешенко О. В., Куценко М. В. АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	181
Пелешенко О. В., Леліва В. С. «НЕ СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ». ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА САМОТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ	184
Пелешенко О. В., Рязанцева А. І. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ВИДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СПОРТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	187
Пілецька Л. С., Марійчин А. А. АКТУАЛІЗАЦІЯ РОЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	190
Пілецький В. С. ВПЛИВ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ	193
Расвська Я. М. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПЕЦИФІКИ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ	197
Савельєва Є. О. ІНТЕГРАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО І АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ	200
Сафонова Н. М. СЬОГОДЕННЯ: МІСІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ	203
Сербін Ю. В., Кривогуз К. А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ ДО ДІЙ	207
Сербін Ю. В., Овсянникова Ю. В. МЕДИКО-БІОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ	210
Сербін Ю. В., Фесенко Т. В. НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ	213

Сіроткіна Г. А. ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР РОЗЛАДІВ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ.....	216
Татаренко Г. В., Гуркіна В. В. ЗАХИСТ ПРАВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА	219
Тоба М. В., Завацька Н. Є. ВИВЧЕННЯ ГРУПОВОЇ НОРМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	222
Турбан В. В. ПРИРОДА ОЦІНЮВАННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД.....	225
Федчук О. В. РОЛЬ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	228
Фісун К. Г., Хамалян А. Р. ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	232
Хунов Ю. А., Братчикова С. А. ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ В НАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ.....	235
Швирка В. М. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ЗВО В УМОВАХ COVID-19.....	237
Щербан Т. Д., Брецько І. І. ПСИХОЛОГІЧНЕ САМОПОЧУТТЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС САМОІЗОЛЯЦІЇ	240
Яремчук В.В. ГОТОВНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	244

Науков е видання

МАТЕРІАЛИ
XVI Всеукраїнської науково-практичної веб-конференції
(з міжнародною участю)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

12 листопада 2021 р.
м. Сєвєродонецьк

Оригінал-макет

Т.В. Погорєлова

Підписано до друку 06.12.2021.
Формат 60х84¹/₈. Папір типогр. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 14,8. Обл.-вид. арк. 15,4.
Тираж 100 прим. Вид. № 3333. Заказ № 30(2021).

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідoctво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.2003 р.

Адреса університета: просп. Центральний 59-а
м. Сєвєродонецьк, 93400, Україна
E-mail: vidavnictvoSNU.ua@gmail.com.

Надруковано:
Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля
Адреса: просп. Центральний 59-а
м. Сєвєродонецьк, 93400